

SKRIFTER UTGIVNA AV FÖRENINGEN
DET GAMLA LUND
XXI—XXII. 1939—40.

RAGNAR BLOMQVIST

TUSENTALETS
LUND

LUND 1941
SKÅNSKA CENTRALTRYCKERIET

SKRIFTER UTGIVNA AV FÖRENINGEN
DET GAMLA LUND
XXI—XXII. 1939—40.

RAGNAR BLOMQVIST

TUSENTALETS LUND

LUND 1941
SKÅNSKA CENTRALTRYCKERIET

TUSENTALETS LUND är ett begrepp, vars grundliga penetrering skulle kräva en avhandling av betydligt större format än den här föreliggande skriften. Denna framlägges ej heller som en avslutad undersökning, något som innehållet torde ge tillräckliga belägg för. Den må snarare betraktas som ett arbetschema, avsett att ligga till grund för en fortsatt bearbetning av ämnet samt med uppgift att fixera en del av de arbetshypoteser, författaren arbetar med vid de arkeologiska undersökningarna i Lunds jord. Det ligger i sakens natur, att utbytet av arkeologiska undersökningar, som måste bedrivas på ett så slumpartat sätt som fallet i regel är vid grund- och ledningsgrävningar, måste bli större ju utförligare frågeställningarna äro formulerade på förhand. Det är främst på grund av denna anledning jag ansett det berättigat att framlägga skriften i föreliggande skick.

Föreningen Det gamla Lunds ordförande, professor Otto Rydbeck, vill jag tacka för det intresse, varmed han tagit del av manuskriptet, samt för de nyttiga påpekanden han fogat till detta.

Lund i november 1941.

Ragnar Blomqvist.

INNEHÅLL

	sid.
FÖRORD.....	3
LITTERATURFÖRKORTNINGAR	6
I. LUNDS ÅLDER	7
II. LUNDS UPPKOMST	14
ÄLDRE UPPFATTNINGAR	14
LUNDS LÄGE	16
KULTPLATSEN	27
TINGSPLATSEN.....	30
MARKNADSPLATSEN	33
MYNTEN	37
PRÆFECTUS LUNDENSIS	39
MISSIONEN	42
SAMMANFATTNING.....	44
III. TUSENТАLETС LUND.....	45
TERRÄNGEN.....	46
KULTURGYTTJAN	50
DET VENDISKA SVARTGODSET	66
DE ÄLDSTA KYRKORNA	68
BISKOPSKYRKAN	80
ALLHELГONAKLOSTRET	84
KUNGSGÅRDEN	86
STADENS GRÄNSLINJE	89
GATUNÄTET.....	91
NÄRINGAR	104
PAX PORTU ...	106
IV. SLUTORD	109

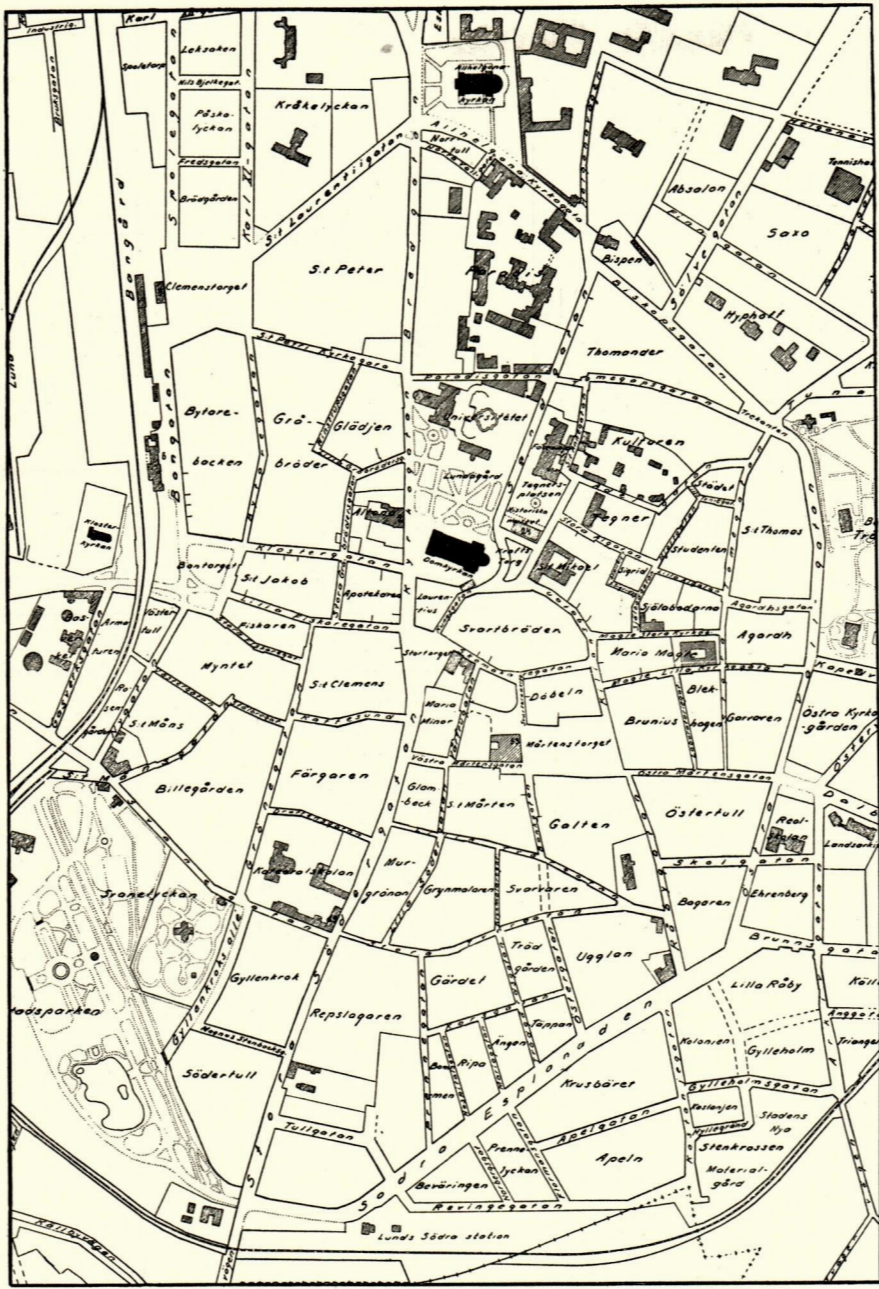

Bild 1. Karta av år 1929 över Lunds stads område inom de forna vallarna. Stadsingenjörskontoret.

FÖRKORTNINGAR FÖR OFTARE CITERAD LITTERATUR

- BOLIN = STURE BOLIN, Skånelands historia, II, Lund 1933.
- HAUBERG = P. HAUBERG, Myntförhold og Udmyntninger i Danmark indtill 1146, Kbhvn 1900.
- LUNDBERG = ERIK LUNDBERG, Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000–1400, Sthlm 1940.
- M. RYDBECK = MONICA RYDBECK, Skånes stenmästare före 1200. Lund 1936.
- O. RYDBECK = OTTO RYDBECK, Lunds domkyrkas byggnadshistoria. Lund 1923.
- SAXO = Saxonis Gesta Danorum, ed J. Olrik & H. Ræder. Hauniae MCMXXXI. — Saxo Grammaticus, Danmarks Krønike Oversat af Dr Fr. Winkel Horn, 1898.
- SCHÜCK 1926 = ADOLF SCHÜCK, Det svenska stadsväsendets uppkomst och äldsta utveckling. Sthlm 1926.
- STEPHENSEN = CARL STEPHENSEN, Borough and town, A study of urban origins in England. Cambridge, Massachusetts, 1933.
- STJERNA = KNUT STJERNA, Lund och Birka. Hist. tidskrift för Skåneland, III. Uppsatsen tryckt dec. 1909.
- L. WEIBULL 1910 = LAURITZ WEIBULL, Staden Lunds ålder, Hist. tidskrift för Skåneland, IV. Tryckt dec. 1910.
- L. WEIBULL 1917 = LAURITZ WEIBULL, Den skånska kyrkans äldsta historia. Hist. tidskr. f. Skåneland, V. Tryckt aug. 1917.
- L. WEIBULL, Nocr. = Necrologium Lundense. Lunds domkyrkas nekrologium. Utgivet av LAURITZ WEIBULL. Lund 1923.
- L. Ä. U. = Diplomatarium diocesis Lundensis. Lunds ärkestifts urkundsbok. Utgiven av LAURITZ WEIBULL. III–VI. Lund 1900–1939.

I. LUNDS ÅLDER

Uppfattningen om Lunds ålder ha stabiliserats genom Knut Stjernas banbrytande utredning om Lund och Birka. Stjerna visar först, att berättelsen i Egil Skallagrimssons saga om Egils anfall på en stor köpstad Lund år 925 eller 916 saknar sanningsvärde, och genomgår därefter de vittnesbörd om Lunds ålder, som lämnats av de arkeologiska fynden ur Lunds jord, av de litterära källorna och av mynten. Beträffande Lundafynden finner Stjerna, att »åtskilliga lundensiska fornsaksformer föra således tillbaka till århundradets början, men inga tillhöra tiden före år 1000,» och vidare att man i Lund saknar allt, som är karakteristiskt för vikingatiden och som finnes representerat bland fynden från de redan före år 1000 existerande Hedeby och Birka, medan man har fornsaksgrupper från en tid tämligen nära efter samma år. Stjernas slutsats är, att staden Lund måste ha grundlagts under något av 1000-talets första decennier.

Av litterära notiser om det äldsta Lund nämner Stjerna först det ställe, där Saxo i kapitlet om Sven Tveskägg berättar, att Lundaborna byggt sig en kyrka, och genom att sammanställa detta med Adams av Bremen uppgifter om de äldsta skånska biskoparna vill han antaga följande verkliga sammanhang: Knut insätter strax efter 1020 biskop Gerbrand i Roskilde och Biskop Bernhard i Lund. Den senare griper sig genast an med att uppföra en domkyrka, men dör snart, varefter Roskildebiskopen Gerbrand och efter honom Avoco sköta båda stiftet. Stjerna anför vidare den norsk-isländska litteraturens äldsta omnämmanden av Lund: en vers från 1030-talet av Hårek från Tjotta samt ett par ställen angående strider c:a 1040 av Thjodolf Arnorsson (1000-talets mitt) i Magnus den godes saga, och påpekar, att det skriftliga källmaterialet intet har att nämna om Lund före 1000-talets början.

Vid sin granskning av det numismatiska materialet påvisar

Stjerna det ohållbara i Haubergs år 1900 framförda uppfattning, att de äldsta i Skandinavien präglade mynten, de s. k. Björkömynten, skulle vara präglade i Lund. Beträffande de få kända mynt, som präglats under Sven Tveskägg, är präglingsorten icke heller känd. Hauberg har förmodat Lund. Stjerna påpekar, att Sven särskilt synes ha vårdat sig om Roskilde. Knut den stores mynt äro däremot med säkerhet till sin huvudpart slagna i Lund. »Mynten säga således detsamma som våra övriga källor: före år 1000 intet, ett stycke in på 1000-talet stor betydelse och hastig utveckling under kungligt skydd.»

Mynten och de skriftliga källorna hänvisa mera bestämt än de arkeologiska fynden förmå till Knut den stores regering såsom tiden för Lunds grundläggning, anser Stjerna. Och därmed skulle också orsaken till ortens uppkomst vara angiven. I enlighet med en av Adams av Bremen scholiaster menar Stjerna, att Lund grundlagts för att bliva en dansk huvudstad, en dansk motsvarighet till det engelska London, något som även skulle kunna framgå av stadens namn.

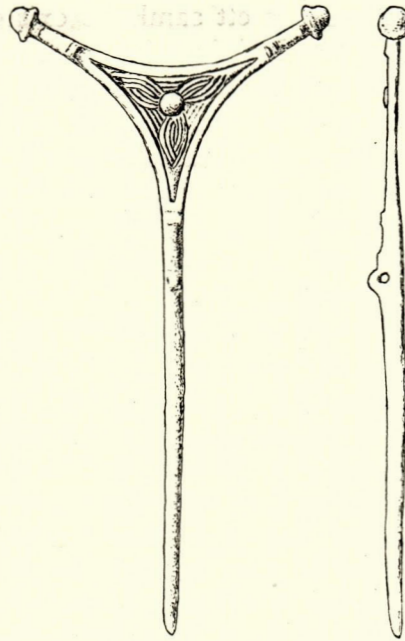
Stjernas avhandling innebar, att problemet om Lunds ålder och upprinnelse för första gången blev behandlat på ett modernt vetenskapligt sätt. De under de föregående århundradena vedertagna åsikterna om stadens uråldrighet voro därmed definitivt överförda till sägnernas område. Stjernas resultat voro nya och revolutionerande, och invändningar däremot uteblevo icke från håll där man ville tillskriva Lund en högre ålder. Mot dessa vände sig Lauritz Weibull i en uppsats »Staden Lunds ålder», där han fastslog, att det föreliggande materialet otvetydigt angiver tiden omkring år 1000 som tiden för stadens grundläggning. »Stjerna går väl något för långt, då han med ledning av detta material, de skriftliga minnesmärkena och mynten hävdar, att grundläggningen egt rum i början av Knut den stores tid, och att denne är grundläggaren. Detta kan icke bevisas.»

Uppfattningen om Lunds ålder har efter Stjerna hos historiker varit, att staden uppstått omkring år 1000. Så hos Lauritz Weibull år 1917¹ och Sture Bolin 1933. »Staden . . . har knappast funnits förrän omkring år 1000 och åtminstone först då nått

---

¹ L. WEIBULL 1917, sid. 162.

Bild 2. Dräknål av brons, av östbaltiskt ursprung. Tillverkad c:a 900. L. 16,6 cm. Fyndplats kvart. Galten nr 17 (Tornabanken), Lund. K. M. 35445.

betydenhet. Den kan gå tillbaka till Sven Tjugeskäggs tid. Att den funnits under Knut den store är säkert.»¹

Ett försök att ytterligare klarlägga problemet om Lunds ålder har år 1936 framlagts av Monica Rydbeck,² som företagit en utredning av de äldsta lösfynden från Lund, däribland en del icke förut publicerade myntfynd. Myntmaterialet utgöres av ett bysantiskt bronsmynt från Romanos II:s tid (959–963), funnet i Rådmansvången sydväst om staden, ett likaledes bysantiskt bronsmynt från Johannes Tzimiskes regering (969–976), hittat vid grundgrävningen för Sparbanken för Lunds stad och kringliggande land vid Stortorget³, ett tyskt silvermynt från kejsar Otto III:s tid (983–1002), funnet å tomten i västra hörnet av Magle lilla kyrkogata och Laboratoriegatan, samt ett vid grävningen för domkapitelhuset påträffat samlat fynd om 1 Hedebymynt från senare hälften av 900-talet, 5 tyska silvermynt från 991–996 och 1 anglosaxiskt silvermynt från Ethelred II:s tid (978–1013, 1014–1016). »Redan dessa myntfynd antyda med

¹ BOLIN sid. 137.

² MONICA RYDBECK sid. 40–52.

³ Se nedan sid. 52.

säkerhet att ett samhälle existerat vid tiden omkr. år 1000 strax norr om Höjeå,» skriver Monica Rydbeck. De övriga fornsakerna utgöres av föremål, som dateras dels till 800- och 900-talen, dels till c:a år 1000 och dels till 1000-talet eller detta århundrades början. Monica Rydbeck anser sig kunna »med säkerhet fastslå, att Lund existerat som samhälle redan omkr. år 1000,» en slutsats, som den citerade förf. menar att man kan draga enbart av Lunds tidiga existens som myntort.

Då man trettio år efteråt läser Stjernas utredning, får man den uppfattningen, att Stjerna haft en väl optimistisk syn på möjligheterna att dra slutsatser ur det då existerande arkeologiska materialet, och vidare kan konstateras, att vissa av omdömena om fynden äro direkt felaktiga. Men det överväldigande Lundaarkeologiska material, som tillkommit efter Stjernas uppsats, synes, som vi skola se, icke medföra någon rubbning av Stjernas ur fynden dragna slutsats om stadens ålder. Beträffande Stjernas åsikt, att Knut den store strax efter 1020 skulle ha insatt Bernhard till biskop i Lund, har Lauritz Weibull 1917 påvisat, att den är metodiskt ohållbar.¹ Vad man kan få ut av källmaterialet är, att Bernhard sattes som biskop i Skåne, icke att han sattes som biskop i Lund, och ännu mindre att han började att bygga en domkyrka där.²

Weibulls och Bolins åsikter om Lunds ålder äro icke motiverade av längre utredningar. Väsentligt i dessa forskares uppfattning synes vara, att det icke är möjligt att kombinera Lunds uppkomst med någon bestämd regent.

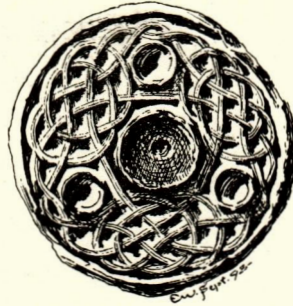
I Monica Rydbecks utredning ligger ett försök att göra Lund en aning äldre än vad Weibull och Bolin ansett rådligt. I stället för Weibulls åsikt, att staden uppkommit omkring år 1000, och Bolins tveksamma »den kan gå tillbaka till Sven Tjuggeskäggs tid» få vi »med säkerhet» fastslaget, att Lund existerat som samhälle redan omkring år 1000.

Innan vi gå vidare, bör sägas några ord om vad det är för något, vars ålder det är fråga om att bestämma. För hittills citerade författare har det varit »staden Lund», utan närmare distinktion av stadsbegreppet. Monica Rydbeck har emellertid

¹ LAURITZ WEIBULL 1917 sid. 115.

² Se nedan sid. 42.

Bild 3. Vikt, $\frac{1}{2}$ mark, av bly, beslagen med ett iriskt bronsspänne från 800-talet. Spännet har en större och tre mindre infattningar för stenar. Diam. 3,8 cm. Vikt 0,99 gr. Funnen i Lund. K. M. 5875.

därjämte varit försiktig nog att för orten under dess äldsta tid använda beteckningen s a m h ä l l e. Man skymtar bakom detta uttryckssätt en uppfattning, att s t a d e n Lund utvecklats ur en tidigare existerande samhällsbildning, som icke motsvarat begreppet s t a d. Om det finnes möjligheter för ett sådant antagande, framträder också behovet av distinktioner om den betydelse, som bör läggas i ordet s t a d, då tal är om s t a d e n Lunds ålder. Här kräves ett angivande av de karakteristika, som utmärkt den äldsta staden Lund till skillnad från den bebyggelse, som skulle ha existerat före dess uppkomst. Vid närmare eftertanke måste man då fråga sig, om det, sedan Stjerna klarlagt den approximativa tidpunkten för stadens tillblivelse, överhuvudtaget är möjligt att föra diskussionen om stadens ålder vidare, innan man i mesta möjliga mån utrett förhållandena vid tillblivelsen och stadens beskaffenhet under dess äldsta tid. Ett problem, som därvid måste lösas, är om staden utvecklats ur en tidigare på platsen befintlig by eller om den grundlagts på ett förut obebyggt område. Ett försök till en sådan utredning framlägges i de följande kapitlen, och vidare omdömen om stadens ålder borde därför lämpligen sparas till skriftens slut. Men icke desto mindre skall här ytterligare några ord ägnas åt dateringsproblemet, framför allt med hänsyn till de av Monica Rydbeck relaterade lösfyndens vittnesbörd. Då i det följande användes ordet »köpstad» eller detta ords motsvarighet i yngre språkbruk »handelsplats» eller »handelsort», sker det utan närmare distinktioner, efter som sådana icke torde vara behövliga på detta stadium av framställningen.

Beviset för att Lund funnits till under en tidig del av 1000-talet lämnas av Knut den stores i Lund präglade mynt. Lund

som köpstad eller handelsort kan således anses ha uppkommit senast under Knut den stores regering (1019—1035). De skriftliga källorna säga oss ingenting därutöver, och det kan ifrågasättas, om detta är fallet med det arkeologiska materialet, vars vittnesbörd knappast torde vara så bindande, som Monica Rydbeck vill göra gällande. Det är icke underligt, att föremål från 1000-talet hittas i Lund (snarare är det förvånansvärt, att sådana föremål äro så fåtaliga bland fynden), och den kategorien av fynd bevisar icke, att orten är äldre än Knut den stores myntverk. Fråga är, om detta ens behöver vara fallet med de sex föremål, som av Monica Rydbeck dateras »c:a år 1000». Denna tidsangivelse avser givetvis sakernas förfärdigande, och det är ju möjligt, att de varit i bruk i en mansålder och hamnat i Lunds jord först då orten bevisligen hade ett myntverk. De ännu äldre föremålen utgöras av en östbaltisk dräktnål av brons, bild 2, från c:a 900, funnen på Tornabankens tomt vid Mårtenstorget, en vikt av bly, beslagen med en bronsskiva med irisk 800-talsornamentik, bild 3, funnen på obekant plats inom staden, ett runt, hylsformat föremål av brons, möjligen beslag till en stav, även detta med iriska 800-talsornament, funnet på telegrafverkets tomt vid Lilla Gråbrödersgatan, samt ett rektangulärt bronsspänne från 900-talet, funnet utanför stadens södra tull. Till dessa fyra föremål har senare kunnat läggas ett treflikigt spänne av brons av norsk typ från tiden omkring 900, bild 4, funnet på kvart. Tornasjö n:r 6, alltså vid västra kanten av den nu försvunna vattensamlingen Tornasjö nordost om den invallade staden. Av dessa föremål äro dräktnålen och stavbeslaget liksom det treflikiga spännet för gamla för att bevisa något i den riktning Monica Rydbeck avser, och vikten är vanskelig att använda som dateringsmedel. Dess bronsskiva utgöres av ett dräktspänne, som kan ha använts för sitt ursprungliga ändamål en oviss tid, innan det, dock före vikingatidens slut, sekundärt apterades på blyskivan. Dessutom vet man ingenting om huru länge vikten använts, innan den försvann i modden i Lund.

Ej heller de relaterade fynden av mynt kunna utnyttjas på det sätt, Monica Rydbeck gjort. Det har gjorts flera myntfynd från motsvarande tid på andra platser i Skåne, utan att det ifrågasatts att därur draga slutsatser om spirande stadsbebyggelse. Dessa myntfynd behöva icke heller antyda, att i trakten funnits någon bebyggelse utöver den vi på grund av andra

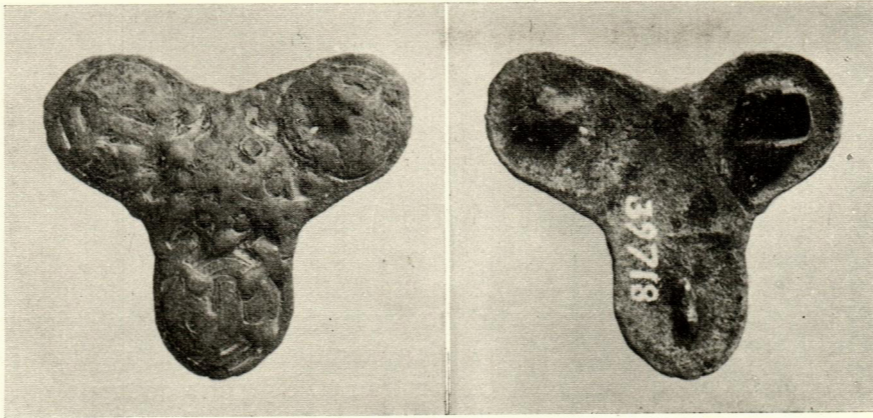

Bild 4. Treflikigt spänne av brons, med rester av förgyllning. Norsk typ, c:a 900. Fyndplats kvart. Tornasjö n:r 6, Lund. K. M. 39718.

förhållanden kunna taga för given, nämligen Lilla Råby, Källby, Värpinge och andra det senare Lund omgivande byar.

Det är i varje fall författarens mening, att det av det hittills omnämnda arkeologiska materialet icke är möjligt att få fram några bindande bevis för att Lund vare sig som ort eller som köpstad är äldre än Knut den stores tid. Det är emellertid icke meningen att här fastslå någon tidpunkt för Lunds uppkomst. Däremot må redan nu på grund av kapitlets rubrik och såsom inledning till den följande framställningen formuleras den uppfattningen, att det med hänsyn till lösfyndens och Lundamyntens vittnesbörd ligger närmast till hands att tänka sig, att köpstaden Lund uppkommit på Knut den stores tid.

II. LUNDS UPPKOMST

Knut Stjernas uppsats var banbrytande för uppfattningen om staden Lunds ålder, och den har även verkat upplivande på diskussionen om stadens uppkomst. Stjernas egen uppfattning blev, att Lund anlagts genom en viljeakt. Kungen har till en förut obefolkad plats transporterat främmande klerker och yrkesmän samt inhemsk allmoge.¹ Stjerna fann ingenting i de skriftliga källorna antyda, att det äldsta Lund haft karaktär av köpstad. Däremot antyda de, anser han, den nyanlagda stadens snabba tillväxt av helt andra orsaker, kungligt skydd och egenskapen att vara en kristen och kyrklig centralpunkt.² Icke ens tillvaron av konung Knuts myntverk har förmått Stjerna att i det äldsta Lund se en handelsort.

De författare, som efter Stjerna haft anledning beröra problemet om Lunds uppkomst, ha knappast godtagit hans uppfattning Lauritz Weibull skriver 1917³ kort och gott: »Staden Lund var ursprungligen en marknadsplats och hade omkring år 1000 uppstått vid den punkt inom Torna härad där traktens viktigaste samfärdsleder möttes». Adolf Schück, som i sin gradualavhandling 1926 även berör det äldsta danska stadsväsendet, finner, att Stjerna bestritt tillvaron av en tidigare handelsplats i Lund, och anser detta föga övertygande. Schück bygger vidare på Stjernas ovan behandlade uppfattning, att Knut den store skulle ha förlagt ett biskopssäte till Lund och anser detta tyda på, att Lund i likhet med biskopssätena i Viborg och Odense tidigare haft en särskild betydelse, troligen såsom landskapets förnämsta tingsplats, måhända även såsom kultplats. Enligt Schück har en kungsgård sannolikt funnits här. »Det är antagligen denna tillfälliga handelsplats, som Knut sökt göra

¹ STJERNA sid. 207.

² STJERNA sid. 198.

³ Sid. 162.

permanent genom att där vidtaga åtgärder för en ordnad stadsbebyggelse och genom att dit förlägga ett biskopssäte och ett mynthus». ¹ Lika litet grundat, som antagandet om ett biskopssäte i Lund under Knut den store är Schücks antagande om en tingsplats. Det bygger nämligen på en tolkning av texten i Knut den heliges gåvobrev av år 1085, som Lauritz Weibull visat vara klart felaktig. ² Den danske stadshistorikern Hugo Matthiessen har år 1927 givit en suggestiv framställning av det äldsta Lund. Han framhäver i första hand Lunds läge vid viktiga vägstråk och anser, att staden uppkommit som handelsort, möjligen på en gammal kult- eller tingsplats. ³ Sture Bolin framhåller stadens närhet till den skånska allmogens tingsplats samt traktens karaktär av samlingsort och mötesplats för alla skåningar såsom bestämmande för stadens läge samt den spirande handeln och myntverket såsom anledning till stadens uppkomst. ⁴ Erik Lundberg har nyligen framträtt med den Stjernas åsikt närstående uppfattningen, att de äldsta städerna i Skåne, Häl-singborg, Lund, Tomarp och Vä, tillkommit på grund av konungens önskan att ge landet motsvarigheter till utlandets städer. Enligt Lundberg har avsikten varit att ge landet en ny administrativ struktur och att samla handeln i n o m b y g d e n till en bestämd punkt, så som skett i England. ⁵

Detta torde vara de viktigaste uppfattningarna om Lunds uppkomst, som kommit till uttryck efter Stjernas uppsats 1909. ⁶ Då nu problemet här tages upp till en utförligare behandling, sker det givetvis i stor utsträckning på basis av synpunkter, som redan framlagts av refererade författare.

¹ SCHÜCK 1926 sid. 100.

² SCHÜCK i Hist. tidskrift 1922, sid. 46.

³ HUGO MATTHIESSEN: *Middelalderlige Byer. Beliggenhed og Baggrund.* Kbhvn 1927, sid. 63 ff. Se även denne förf. i *Nordisk kultur*, XVIII, 1933, sid. 46 f.

⁴ BOLIN sid. 136 ff.

⁵ LUNDBERG sid. 114.

⁶ Vid mer eller mindre kortfattade omnämningen av Lunds uppkomst hos olika författare ha redan anförda synpunkter varierats eller nya obevisade antaganden framlagts. Nämnas må ytterligare HANS WÄHLIN (*Lund. Svenska kulturorter. 2.* Sthlm 1924), som menar, att på platsen för Lund av gammalt fanns en by eller en grupp av gårdar, samt att det icke är osannolikt, att ett tingsställe fanns vid Sliparebacken norr om staden redan under hednatiden och att detta bestämde valet av plats för den nya staden. För övrigt har Wählin helt följt Stjernas uppfattning.

LUNDS LÄGE. Lund ligger en mil från havet, och dess centrum 2 kilometer från Höjeå. Det är i hög grad otroligt, att denna å, såsom framförallt vissa äldre författare menat, varit så pass segelbar, att trafiken där kunnat ha någon praktisk betydelse för Lund, och om den saken finnas för övrigt inga som helst vittnesbörd.¹ I fråga om läget är således Lund väsentligt olik vikingatidens mera äldre permanenta nordiska handelsorter såsom Hedeby-Slesvig, Birka, Grobin och Ribe, vilka alla voro hamnstäder. Det står tämligen klart, att anledningen till dessa städers uppkomst var den under vikingatiden synnerligen blomstrande handeln i Östersjöområdet. Belägenheten av dessa städer belyser utmärkt den i den stadshistoriska forskningen präglade satsen, att städer uppkommit tidigast och utvecklats rikast i områden, där handelns huvudvägar korsat varandra.

Lunds läge överensstämmer mera med sådana danska städer från den yngre vikingatiden som Roskilde, Odense och Viborg, vilka alla ligga något mera avsides från vikingatidens stora handelsstråk än de förutnämnda. De anses alla av Hugo Matthiessen ha blomstrat upp omkring hedniska helgedomar och därtill knutna marknader och ting.² I dessa analogier skulle således kunna ligga en antydning, att Lund vuxit upp successivt på samma sätt. Detta synes emellertid icke vara fallet, även om Lund upptagit traditioner från både en äldre marknadsplats och en äldre tingsplats och måhända även en kultplats.

Lunds läge säger oss emellertid, att om Lund anlagts på kungligt bud, det svårligen kan ha varit för att skapa en ort av internationella mått, överhuvudtaget icke en kontakt mellan landet och den internationella handeln, eftersom staden lades

¹ Åns nederbördsområde är fortfarande detsamma som under vikingatiden, och endast under förutsättningen att det regnade mera då än nu kan ån ha varit i högre grad vattenrikare. Man hör ibland äldre personer säga: »Det är klart, att ån har varit större förr. Bara när jag var påg var den så bred, så att etc.» Denna större bredd har troligen icke berott på någon nämnvärt större vattenmängd utan på det enkla faktum, att en rad vattenkvarnar då ännu funnos, bl. a. i Källby och Värpinge. Genom att ån dämades upp vid dessa, kom den att under regnrika perioder översvämma stora områden på långa sträckor och gjorde då där intryck av att vara en bred och mäktig flod. Att ån närmare istiden haft en helt annan vattenmängd är en annan sak.

² Nordisk kultur XVIII, sid. 46.

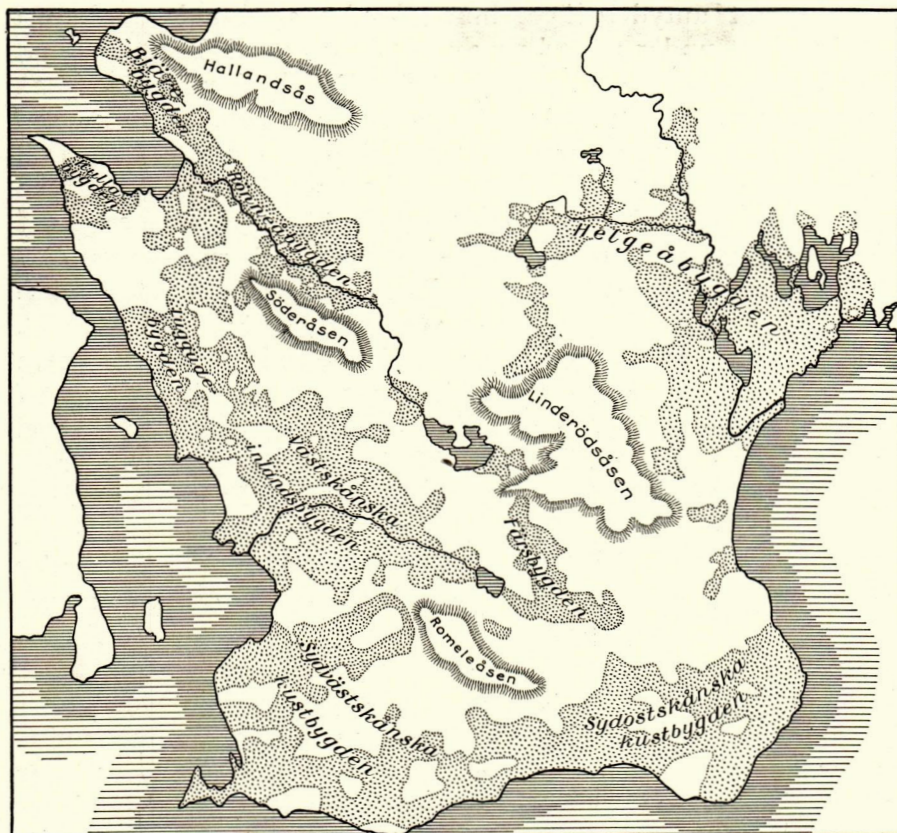

Bild 5. Karta över bebyggelsen i Skåne under vikingatiden.

Utarbetad av Sture Bolin. »Bebyggelsens huvudområden äro prickade, sent bebyggda eller ännu glest befolkade trakter äro vita. Kartan, som är uppgjord på grundval av bynammens förekomst, vidlådes av många osäkerhetsmoment. De inskrivna namnen på kartan äro valda rent förslagsvis och områdena äro ofta ej fast avgränsade från varandra» (Bolin). Kliché ur Sture Bolin, Skånelands historia 2.

en hel mil från kusten.¹ Den tänkta förebilden London växte till betydelse därför att den var hamnstad för stora områden i England. Om Lunds grundläggare avsett att skapa en dansk motsvarighet till det engelska London, borde anledningen rimligtvis ha varit, att han icke blott insett Londons stora betydelse utan även i någon mån förstått anledningen till stadens livskraft. Lunds läge talar i varje fall emot den från 1000-talets slut stammande teorien om London som förebild.

¹ LUNDBERG sid. 114.

Däremot antyder läget inne i landet, att Lunds uppkomst kan ha skett under påverkan av förhållandena i England, enligt Erik Lundbergs redan anförda åsikt. Den bild, man kan ernå av det engelska stadsväsendet under 900-talet, visar en rad orter, som i samtida dokument benämnas *port* eller *burgh* och vilkas stadskaraktär är omtvistad av modärna forskare, men som i regel synas ha haft en eller flera för medeltida engelska städer utmärkande inrättningar — myntverk och torg — men däremot icke utgjort egen jurisdiktion. Dessa orter ingingo i ett administrativt system, som dock icke var enhetligt över hela landet. Söder om Themsen var den administrativa enheten det stora *shire*, som inneslöt ett antal sådana orter, norr om Themsen var enheten en sådan ort med kringliggande landsbygd. I regel lågo dessa orter, vilka i många fall ännu finnas som städer — London, Winchester, Canterbury, Chichester, Exeter, Leicester, York m. fl. — långt från kusten.

Lunds läge i förhållande till bebyggelsen i Skåne under vikingatiden är ävenledes av stort intresse. Ett studium av de skånska bynamnens utbredning har visat, att bebyggelsen i Skåne under vikingatiden, framförallt under periodens äldre skede, var betydligt mera ojämnt fördelad än nu.¹ Man kan i den äldre vikingatidsbebyggelsen på grund av ortnamnens vittnesbörd särskilja ett antal olika bygder, liggande mer eller mindre isolerade från varandra, huvudsakligen längs landskapets kuster. De angivas av bynamnen på *-lev*, *-lösa*, *-inge*, *-stad*, *-um* och *-hög*, vilka redan på 1000-talet voro gamla i Skåne, mindre säkert av bynamnen på *-by*, *-ofta*, *-åkra*, *-berga* och *-dala*, vilka dock i de flesta fall torde antyda bebyggelse redan under vikingatiden.² Detsamma torde även i stor utsträckning gälla namn på *-torp*, ehuru meningarna om dessa icke äro fullt överensstämmande. Jöran Sahlgren anser (1925), att dessa namn inkommo till Skåne ungefär samtidigt

¹ Jfr BOLIN sid. 57 ff. och karta sid. 63 (kartan här återgiven i bild 5). — H. V. CLAUSSEN, Studier over Danmarks Oldtidsbebyggelse, Aarbøger for Nordisk Oldkynd. og Hist., 1916.

² Se JÖRAN SAHLGREN i Hälsingborgs historia I, 1925, JOHAN PALMÉR, Skånska ortnamn, i En bok om Skåne, 1936, samt uppsatser av GUNNAR KNUDSEN och GÖSTA FRANZÉN i Nordisk kultur V, 1939. — Beträffande ortnamnen i Lundatrakten har jag fått värdefulla muntliga upplysningar av docenten Gunnar Hedström, fil. dr. Erik Bruhn och fil. dr. Ingemar Ingers, Lund.

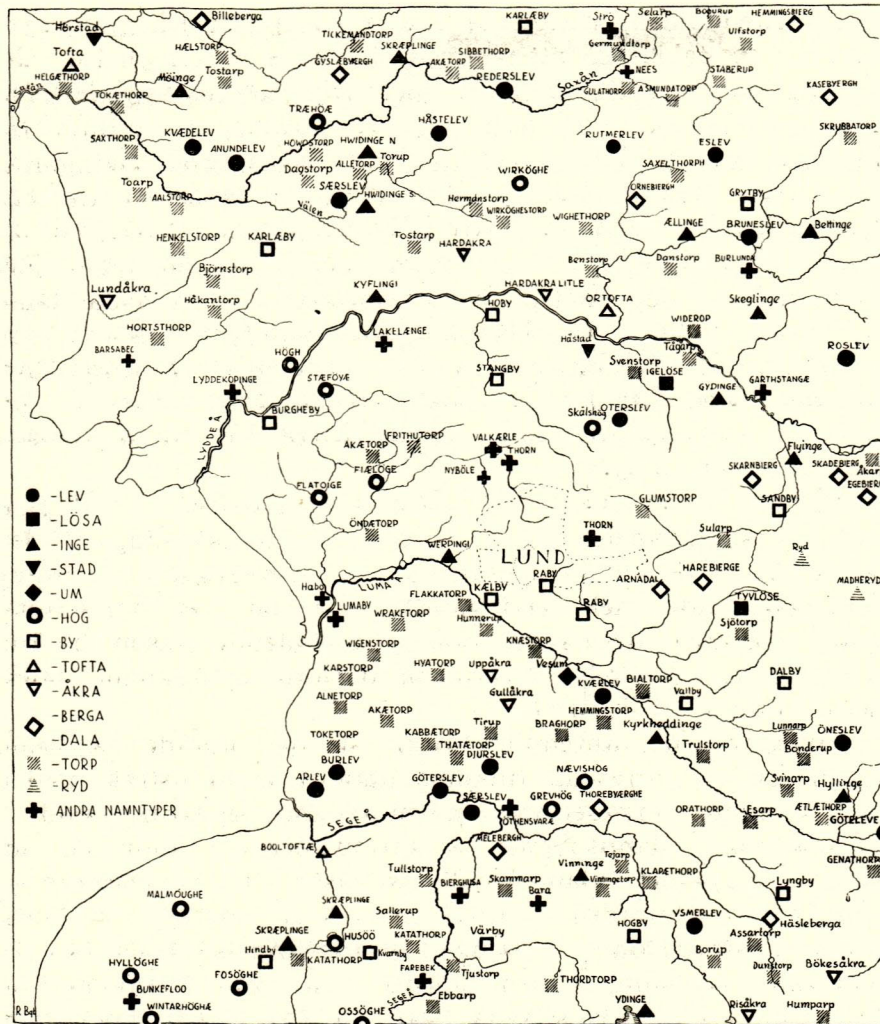

Bild 6. Karta över ortnamnen i Lundatrakten vid tiden för Lunds uppkomst. Namn på lev (arvegods), lösa (äng), inge, stad (bostad, gård) och um (hem) höra huvudsakligen till folkvandringstiden. De äldsta hög-namnen gå tillbaka åtminstone till folkvandringstiden. Namnen på by, tofta (tomt), åkra, berga och dala tillhöras väsentligen vikingatiden, men en del av by-namnen kunna ha bildats redan under folkvandringstid. De å kartan medtagna namnen på torp (nybygge) och ryd (röjning) torde, liksom namnen av »andra namntyper», samtliga ha funnits redan vid år 1000.

med kristendomen, varför de äldsta då ej skulle kunna vara äldre än 900-talet, och att namnen skulle ha ett temporärt och troligen även kausalt samband med vikingatågens upphörande. Knudsen hänvisar emellertid till, att namntypen kommit till England först med angelsaxarna och sedan med vikingarna, vilka även medfört den till Normandie, och anser att det kan fastslås att den varit produktiv i Danmark under vikingatiden men att den säkerligen kan antagas hava inkommit något före vikingatidens begynnelse, för att fortsätta att användas långt ned i medeltiden. Från Danmark har namntypen vandrat upp i Sverige, där huvudmassan av dess representanter tillhör medeltiden. Men eftersom de äldsta svenska torpnamnen gå tillbaka till vikingatiden torde sannolikheten för att de danska göra det vara större.

Torp i ortnamnen har närmast betydelsen ny bygge, men också betydelsen utflyttarby i motsättning till den gamla byn. Det må vara osagt, om torp-bebyggelsen i Skåne försiggått under hela vikingatiden eller om den börjat först under 900-talet, den synes dock genomgående, liksom byarna på -ryd, vara yngre än byarna på de förut uppräknade ändelserna från -lev till -dala.

Byanamnens utbredning visar, att det område, där Lund ligger, före torp-byarnas tillkomst utgjorde en gränstrakt mellan två stora huvudbygder, den ena utbredande sig kring Lödde å (västskånska inlandsbygden på kartan) och den andra en vidsträckt bebyggelse i landskapets sydvästra del (sydvästskånska kustbygden). Områdena närmast sydväst och nordost om Lund, bild 6, ha åtminstone vid vikingatidens begynnelse utmärkts av en avsevärd avtunning i bebyggelsen,¹ men mot periodens slut torde området i sydväst redan varit bebyggt, medan nybyggarverksamheten i nordost varit synnerligen obetydlig. Markerna i sydväst voro lerslätter, som med en utvecklad jordbruksteknik kunde göras fruktbara. Men traktens karaktär av gränsområde torde därmed icke ha försvunnit, framförallt därför att den egentliga gränsen i nordost för sydvästskånska kustbygden fortfarande utgjordes av Romeleåsen, vars yttersta utlöpare i nordväst nå fram åtminstone till Arendala. Lundatrakten har således icke varit ägnad som mötesplats för endera av sydvästskånska

¹ Jfr BOLIN, anf. arb. sid. 60.

kustbygden och bygden kring Löddeå, men kan väl tänkas som den gemensamma mötesplatsen för dessa bygder och flera andra därtill.

Eftersom Lundatrakten synes ha legat centralt i förhållande till flera av vikingatidens huvudbygder i Skåne, är det i hög grad naturligt, om viktiga färdevägar redan från tidig tid sammanstrålat just här. Men vår faktiska kännedom om vägnätet i Skåne vid tiden för Lunds uppkomst är så gott som ingen, varför vi härvidlag äro hänvisade till förmodanden, grundade dels på vad som kunnat utrönas om bebyggelsens utbredning mot vikingatidens slut, dels på upplysningar från senare perioder. En rekonstruktion av detta vägnät måste därför bli i hög grad hypotetisk. Då en sådan rekonstruktion gives här, sker det under förutsättningen att det vid denna tid verkligen fanns någorlunda bestämda färdstråk för en långgående trafik.¹

I första hand vill man då tänka sig en förbindelse mellan den stora bygden sydväst om Romeleåsen och det, som Bolin kallar Västskånska inlandsbygden. Den bör ha kommit över Uppåkra, där arkeologien konstaterat en kraftig bosättning redan under sen romersk järnålder och tidig folkvandringstid,² passerat Höjeå på samma ställe där Höjebro alltsedan medeltiden legat och fortsatt norrut förbi Vallkärra och Lackalänga till ett vadställe över Löddeå vid Kävlunge.³ Sträckningen mellan vaden över Höjeån och Löddeån synes ha gjorts kortast möjlig med hänsyn till terrängförhållandena, bågen mot öster är delvis betingad av ett vidsträckt kärr väster om Vallkärra by.⁴ Från Kävlunge torde en led ha gått förbi V.

¹ Jfr J. T. LUNDBYE, Danmarks Veje i Oldtid og Middelalder, Nordisk kultur XVI, 1933.

² B.-M. VIFOT, Järnåldersboplatsen vid Uppåkra. Meddel. fr. Lunds univ. hist. museum. Lund 1936. — Jfr O. ARRHENIUS, Karta över fosfathalten hos skånska jordar. Sveriges geol. unders. ser. C, n:r 383. — Vägen Lund—Malmö gick ända fram till 1800-talets mitt över Uppåkra kyrkby. Se KARL ENGHOF, de allmänna vägarna i Malmöhus län, Lund 1938, sid. 176. — Före Malmö uppkomst synes en huvudled ha gått över Uppåkra—Ö. Skrävlinge mot Hököpinge—Vellinge.

³ JOHAN PALMÉR, Skånska ortnamn av typen Kävlunge och Värpinge, Arkiv för nord. filologi, 1936, anser, att Kävlunge har sitt namn efter ett kavelbygge i den sankta terrängen kring vadstället över Lödde å.

⁴ Kan ses å en »Charta öfver Tracten vid Lydde Å och in till Staden Lund — — — År 1774», Krigsarkivet. Om denna karta se SVEN DAHL, Gustaf III:s skånska manöverkartor, Svensk geografisk årsbok 1937.

Karaby och Häljarp (Helgetorp) till Landöre, där Landskrona grundlades av Erik av Pommern. Platsen omtalas som landningsplats redan av Saxo, och den bör även tidigare ha varit en av de lämpliga överfartsorterna till och från Själland. En direkt led från Kävlinge till Rååns mynning och till den plats, där Hälsingborg ligger är även tänkbar. Vid Hälsingborg hade man den kortaste sjövägen mellan Skåne och Själland, omnämnd redan av Adam av Bremen.¹ En tredje led kan antagas ha fört över Gissleberga mot nordskåningarnas bygder. Tydligt var det denna väg, som år 1181 begagnades av en norrifrån anryckande bondehär av nordskåningar och hallänningar, vilken vid Dysiebro möttes och besegrades av den från södra delen av landskapet uppmarscherade kungliga hären (Saxo). Adam av Bremen omtalar en landväg från Skåne till Sigtuna över Skara, Tälje och Birka. Eftersom Birka, som förstördes före Lunds uppkomst, nämnes, kan man förmoda att denna landväg fanns redan före Lunds tid. Den har tydligt utgått från nordvästra Skåne, och har av sydskaåningarna nåtts på leden över Lundatrakten och vadet vid Kävlinge.

På 1704 års karta över Lund, plansch 1, går över Bredgatas fälad en väg mot Håstad. På den ovannämnda kartan över Tracten vid Lydde å 1774 går vägen över högsta punkten i terrängen nordost om fäladen och därifrån rakt till Håstads by. Vid denna fanns åtminstone två vad över Lödde å. Samma väg återfinnes på Gerhard Buhrmans karta över Skåne 1684, där den fortsätter norrut över Reslöv och Ö. Karaby, alltså in i vikingatidens västskånska inlandsbygd. Uppgifter om att denna väg varit av huvudleds betydelse i äldre tider saknas emellertid.

I nordöstra Skåne visar vikingatidskartan bild 5 en vidsträckt bygd omkring Helgeå. I detta område framträder under 1100-talet Vä som centralort. Stadens namn anger den som gammal kultplats, och Erik Lundberg hänför dess uppkomst till samma period som Lunds.² Helgeåbygdens förbindelse med sydvästskåne har under historisk tid alltid gått längs den ännu såsom huvudväg existerande leden över Vä, Hörby och Gård-

¹ Det är möjligt att Hälsingborgs tillvaro går tillbaka till tiden före Lunds uppkomst. »Man skulle kunna räkna Hälsingborgs uppkomst som handelsort redan i senare hälften av 900-talet,» skriver L. M. BÅÅTH i Hälsingborgs historia, I, 1925, sid 202.

² LUNDBERG sid. 113.

stånga—Getinge. Den omtalas hos Saxo. Samma kungliga här, som besekrat bönderna vid Dysiebro år 1181, mötte kort därefter en här av allmoge från Skånes östra delar vid Getingebro, där vägen passerar över Löddeå. Bönderna hade spärrat bron med väldiga stenhögar, Vägen var tydligen redan vid denna tid av betydighet, eftersom den hade bro över Löddeå. Vägen har riktning rakt på Lund, och man kan säga, att detta inte är så märkvärdigt, eftersom Lund då vägen nämnes av Saxo redan fanns och utvecklats till Skånes huvudort. Men vägen pekar också mot Värpinge, med vadställe över Höjeå, och Lomma, trolig överfartsort till Själland. Sistnämnda ort ligger faktiskt närmare Vä än någon annan tänkbar överfartsort på Skånes västkust. Det finns således sannolikhet för att denna vägsträckning är äldre än Lund.

Lomma, som ligger nära Höjeås mynning och endast 8 kilometer väster om Lund, nämnes första gången i Knut den heliges gåvobrev 1085. Då utgår därifrån en årlig tomtskatt av samma slag som erlades från Lund och Hälsingborg, vilket antyder, att orten hade något av samma karaktär som dessa städer. Dess namn är i gåvobrevet *luma by*, *lumme by*. Lomma är ursprungligen namnet på ån, (*luma* — den tröga, långsamma ån).¹ I samband med tvisten mellan Kristoffer I och ärkebiskopen Jakob Erlandsson nämns konungens bönder i Lomma (*coloni de Lummae*, *coloni de Lummu*),² vilket jämte den nämnda tomtskatten synes visa, att orten var kunglig domän, ehuru den icke är särskilt nämnd i konunglevlistan i Kung Valdemars jordebok.

Åmynningen bildade fordom en naturlig hamn. I beskrivningen till en av Casper Mag. Espman år 1763 upprättad karta över säteriet Habo i Lomma socken meddelas bl. a., att »Lomma å är så djup, att man med stora båtar kan segla alt upp till Habo gård, hvarest den delar sig i tvenne strömmar.»³ Lomma hamn utgjorde länge en konkurrent till Malmö båtbygga. År 1521 förbjöds att bedriva köpmenskap eller utsegling bl. a. vid *Lwmmee a e* och alla andra olagliga hamnar i Skåne,⁴ men det var si och så med efterlevnaden av för-

¹ JÖRAN SAHLGREN i *Namn och bygd*, 6: 183, 1918.

² *Script. Rer. Dan.* V, sid. 582 ff.

³ ENGHOFF, *anf. arb.* sid. 122.

⁴ *Privilegier . . . för Sveriges städer*, I, 1927, utg. av NILS HERLITZ, n:r 405.

budet, ty år 1568 har klagats över, »att många inländska och utländska skulle med sina skepp inlöpa i L u m m a a e och andra olagliga hamnar och där in- och utskeppar deras gods och köpmenskap och driver åtskillig handel med landsköp — — —», varför denna trafik ånyo förbjödes.¹ Brev från 1600-talet visa emellertid, att Lomma då fungerade som hamnplats åt Lund. År 1607 förkunnades, att innebyggarna i Lund må hava rätt att utskeppa varor från L u m m e H a v n.² Anledningen till kungörelsen var, att borgmästare och råd i Malmö hade tagit en båt från en lundaborgare för att denne ville utskeppa något gods från Lumme hamn vid Lund. Och år 1668 gav generalguvernören Gustaf Banér borgerskapet i Lund tillstånd att »vid L u m m a å å få i land föra det timmer som de sig beställt haver ifrån Gottland och andra orter.»³ År 1828 omtalas emellertid om åns utlopp, att »årligen mer och mer uppgrundat tillåter det snart ej mer de lättare fiskebåtarna inlöpa». Den nuvarande hamnen anlades 1870.⁴

Det förefaller, som om den naturliga hamnen i Lommaåns mynning använts sedan urminnes tider. På Knut den heliges tid fanns där en stadsliknande bebyggelse, från vilken betaltes tomtskatt. Man kan hänvisa till, att vid denna tid Lund redan fanns såsom betydande handelsort och biskopssäte, men Lommas uppkomst kan förklaras helt oberoende av Lund såsom en mötespunkt mellan färdevägarna till sjöss och det skånska vägnätet. Såsom överfartsort till Själland har den förmodligen gamla anor. Adam av Bremen omtalar, att det fanns flera överfarter mellan Skåne och Själland, ehuru den enda han särskilt nämner är leden över Hälsingborg, eftersom den var den kortaste.⁵

Vikingatidens danskar voro ett sjöfarande folk, och detta torde även ha gällt skåningarna. Det måste ha funnits många skepp och många skeppsägare i landskapet, och icke minst

¹ Privilegier . . . för Sveriges städer, III, 1939, utg. av FOLKE LINDBERG, n:r 489.

² Kancelliets Brevböger.

³ Stora skånska kommissionen 1668—1670, Vol. CC. sid. 50. Riksarkivet.

⁴ Beskrifning öfwer Lomma socken år 1828 och Lomma kyrka år 1830, af J. FALCK. Utgiven med anmärkningar av TAGE DE LA MOTTE. Bidrag till Bara härads beskrifning, 9, Lund 1932.

⁵ BÅÅTH, anf. arb. sid. 190.

måste man tänka på ledungsflottan, för vars uppsättande och underhåll även Skåne var uppdelat i s. k. s k i p æ n-områden.¹ Då skeppen icke användes, särskilt vintertid, måste de någonsans ligga. I stor utsträckning ha båtarna helt enkelt dragits upp på land.² Men det är givet, att det naturliga skydd, som en djup åmynning erbjöd, måste ha utnyttjats, och det har säkerligen också skett såväl i Höjeån som i andra, exempelvis Löddeån, Råån, Rönneån och Helgeån. Det kan därför vara rimligt att förutsätta färdleder från landskapets bygder till de lämpliga åmynningarna, och till Lomma bör då en viktig väg ha gått över Lundatrakten och vadstället vid Värpinge.

I sydöstra Skåne låg under vikingatiden ett vidsträckt odlingsområde, av Bolin kallat Sydostskånska kustbygden. Dess naturliga huvudort blev redan på 1000-talet Tommarp (Tumatorp), där ett myntverk arbetade under Sven Estridsson (1047—1075) och Harald Hein (1075—1080). Bygdens kontakt med riket har naturligen i stor utsträckning förmedlats sjöledes, men alltifrån den tid, då skåningarna började sammankomma för att dryfta gemensamma angelägenheter, måste bygden genom ett nät av landvägar ha haft förbindelse med landskapets övriga bygder, och framförallt med bygderna i väster. Den moderna vägen Simrishamn (vid Simrisåns mynning) — Jerrestad — Ö. Tommarp (Tumatorp) — Stiby (Stigby, byn vid stigen, jfr Lagastigen) — Onslunda (Odenslunda) — Tranås — Vanstad (Wathnsthata 1332) — Sjöbo — Veberöd — Dalby — Lund har med all sannolikhet äldre anor än Lund såsom sydostskåningarnas färdeväg mot västra Skåne och Själland. Över den kunde de nå bygderna i väster och där tänkbara överfartsställen till Själland: Lomma över Värpinge vad, vidare Löddeåmynningen samt över Kävlinge vad Landöre, Raos och Hälsingborgstrakten förutom kontakten med vägen över Skara mot Svearnas bygder vid Mälaren. I varje alternativ gick färden över Lundatrakten.

Utan tvivel kan de nu nämnda vägstråkens tillvaro före Lunds uppkomst ytterligare bestyrkas och överhuvud taget hela frågan om vikingatidens »preurbana» skånska vägar behandlas på ett betydligt mera övertygande sätt. Jag har här endast

¹ STEENSTRUP, anf. arb. sid. 191.

² Ordet k å s i namn som Kåseberga och Abbekås lär beteckna »sammankastade stenrader eller utgrävningar vid stranden för båtars uppläggning». AXEL FALKMAN, Ortnamnen i Skåne, Lund 1877, sid. 64.

velat göra ett försök att motivera den av många använda satsen, att Lund uppstått vid ett vägshål. Av det sagda torde framgå, icke att det är bevisat, men väl att det är högst sannolikt, att flera viktiga allfarvägar redan före stadens tillkomst gingo fram över Lundatrakten. Däremot finnes ingen anledning att antaga, att dessa vägar möttes i en och samma vägknut.

Lund har icke lagts vid Höjeå. Att städer vuxit upp där landvägar korsat vattendrag, är ytterst vanligt, men i fallet Lund ha vägmötena 2 kilometer norr om ån tydligen ur trafiksynpunkt varit viktigare än åövergången. I detta läge ligger en antydning om att ån knappast kan ha haft någon betydelse såsom samfärdsled.¹

Lunds läge på sluttningen av en höjd har av Stjerna framställts såsom ur fortifikatorisk synpunkt ofördelaktigt, och Stjerna har däri sett en antydning om att staden medvetet lagts så att staden från början varit beroende av den som ägde den militära makten. »Dess väl och ve låg i landsherrens händer». Frånsett att den strategiska betydelsen av höjden i norr icke bör överdrivas, förefaller denna tankegång knappast berättigad. Grundläggaren skulle förmodligen haft lika goda möjligheter att behärska staden, om han låtit befästa den. Utan befästningar hade staden icke varit mycket lättare att försvara om den lagts upp på höjden, där vattentornet nu ligger. Det bör kanske påpekas, att denna höjd icke är någon bergstopp utan endast en av de högre punkterna av en vidsträckt och mjuk åsformation. Att Lund kom att ligga på sluttningen har säkerligen bestämts av helt andra faktorer än militära.

Med den bild, vi sökt ge av vägnätet, framstår Lundatrakten som ett för vikingatidens skånska huvudbygder synnerligen centralt område, lika välbeläget före som efter staden Lunds uppkomst. Då Lund framträder såsom landskapets huvudort i egenskap av biskopssäte, tingsplats och marknadsort, finnes därför all anledning att antaga, att Lundatrakten haft äldre traditioner som skåningarnas mötesplats. Vi skola i tur och ordning taga möjligheterna äldre kultplats, tingsställe och marknadsplats i betraktande.

¹ STJERNA, sid. 192, menar, att Lund lagts på avstånd från Höjeå för att innevånarna skulle kunna varskos vid ett fientligt överfall från flodsidan. En sådan fruktan för överfall har dock icke hindrat, att hundratals nordeuropeiska städer vuxit upp just vid åar.

KULTPLATSEN. Åsikten att Lund har anor från en hednisk offerlund går tillbaka till HERMAN CHYTRÆUS och hans skrift *Monumenta praecipua, que in Schania, Hallandia & Blekingia inveniuntur observata*, av c:a år 1598. Chytræus berättar utförligt om ett hedniskt kultställe, bestående av en ljuvlig lund med många klara källor, som fordom skulle ha funnits i trakten av tre högar öster om staden. Dit strömmade folket samman för att dyrka gudarna Tor, Oden och Frigga, vilkas bilder stodo på de tre högarna. Denna högsta fantasifulla beskrivning lät Sven Lager Bring trycka år 1748,¹ och den kom därefter att trycka sin prägel på uppfattningen om Lunds ursprung icke blott hos Lager Bring själv utan hos alla, som intill 1900-talets början haft anledning beröra frågan. År 1895 gör Carl Wibling på grundval av grävningsundersökningar i domkyrkan gällande, att den tänkta offerlundens jämte ett avgudatempel legat där domkyrkan sedan blev uppförd.²

Då Knut Stjerna år 1909 tog problemet om Lunds ålder och uppkomst under behandling, fann han det enda sannolika vara, att gudabilderna fabricerats i Chytræus eller någon annan lärds fantasi, och hans resultat, att staden skulle ha anlagts av Knut den store och givits namn efter London, som utgjort förebilden, innebar ju tydligt nog ett fullständigt avlivande av hela kultortsteorien. Stjerna gjorde sin sak så grundligt, att senare lundensiska historici, som haft anledning yttra sig om Lunds ursprung, så gott som alldeles avstått från att ens nämna möjligheten av att orten föregåtts av en kultplats.

Men icke desto mindre har teorien om en kultort levat vidare, och dess väsentligaste stöd är fortfarande detsamma som på Chytræus tid, nämligen namnet Lund. Jöran Sahlgren, som gjort ett försök att utreda namnets härledning,³ kan icke godtaga Stjernas mening, att namnet Lund är en direkt efterbildning av namnet London, eftersom staden i nordiska källor alltid kallas Lund eller Lunden, med latinisering Lunda och ej Lunda. Sahlgren framhåller, att ordet Lund är

¹ *Monumenta Scanensia* ed. Sven Bring, I, sid. 287 ff. — STJERNA sid. 172 f. — LAURITZ WEIBULL 1910.

² CARL WIBLING, *Lunds domkyrkas grund*, Aarbøger f. nord. Oldkynd. og Hist., 1895, sid. 215.

³ De skånska städernas namn. Sydsvenska ortnamssällskapets årsskrift, 1925.

vanligt icke minst i skånska ortnamn, och pekar särskilt på *Onslunda*, som förr skrevs *Othænslundæ* och således sannolikt betyder *Odens offerlund (ar)*, varför det ej är orimligt att stadsnamnet *Lund* kan betyda *offerlund*en. Härför talar enligt Sahlgren i sin mån den omständigheten, att staden vuxit upp kring en kristen helgedom, analogt med ärkebiskopssätet Gamla Uppsala. Sahlgren anser vidare, att Lunds läge var alltför ofördelaktigt såväl kommersiellt som militärt för att förklaras annorlunda än att platsen redan före stadens anläggning varit av betydelse. »Enligt min tanke måste anledningen till att här en domkyrka och ett ärkesäte anlades, vara den att orten sedan gammalt varit helig och känd som mötesplats för en större del av det skånska folket. Och i så fall är namnets betydelse klar. *Lund* är 'offerlund'»

Några av Sahlgrens sannolikhetsskäl väga ganska lätt. *Lund* anlades synbarligen i en trakt, där viktiga landvägar mötte varandra och det kan vara väl så sannolikt, att läget var ur handelssynpunkt fördelaktigt som att det icke var det. Och för en obefäst stad, som *Lund* tydligen var under den första tiden av sin tillvaro, torde det militärt sett varit ganska betydelselöst om den låg på slutningen av en höjd¹ eller på annat sätt inom de möjligheter det kringliggande landet erbjöd. Domkyrkan och ärkesätet kunna ha förlagts till *Lund* allenast av det skälet, att orten i egenskap av centrum för handel och administration var den mest betydande i Skåne.

Såvitt jag kan finna är det väsentligen två skäl, som tala för att *Lund* har traditioner från en hednisk kultplats. Det ena är ortnamnens vittnesbörd. Sahlgren har, genom jämförelse med andra ortnamn fått fram möjligheten av att *Lund* kan betyda 'offerlund'. Denna möjlighet understrykes av ett annat ortnamn i trakten kring *Lund*, nämligen *Torn*. Detta namn bäres av två byar, den ena belägen 3 1/2 km. från stadens norra tull i närheten av *Vallkärra* och därför kallad *Vallkärratorn*, under medeltiden *Västra Torn*,² den andra, 2 km. *ONO* från den gamla staden nordöstra hörn, kallades under medeltiden *Torn* (*Nekrologiets prebendelista: in villa Thorni; Memoriale fratrum: Sven Estridsson har skänkt 1/2 bol i thorni*

¹ Höjdskillnaden mellan stadens södra och norra tull är c:a 20 meter och stigningen är alltså 20/1400 eller c:a 14 0/100.

² L. Ä. U. 5. CDXVII. 23/7 1460.

till domkyrkan i Lund), Östrethorn,¹ senare Skiden Torn (det smutsiga Torn), Skinnatorn och Skinnartorn² (uttalat sjingatorn) och nu Östra Torn. Namnet återfinnes vidare i Tornalyckan (1745) och Tornasjö (1704), men namngivningen kan i dessa fall bero på att lyckan och gölen lågo invid vägen mellan Lund och Östra Torn. Dessutom ha vi Torna härad.

Torn betyder 'törnbuske' eller 'hagtorn', och eftersom det finnes uppgifter från Skåne om hagtornar, som voro heliga och vid vilka man offrade, anser Jöran Sahlgren³ det »ej alltför djärvt att anta att byn Torn fått namn av en offertorn».

Ortnamnsförrådet är emellertid icke slut med Torn-namnen. Det finnes ännu ett par att taga hänsyn till. Saxo berättar i sin Danmarks krönika om ett överrumplingsförsök av Olof, son av Harald Kesia, på konung Erik Lam en gång denne uppehöll sig på härbärget in Arnalundensi. Lauritz Weibull tolkar 1917 detta ställe så, att Erik uppehöll sig »på gästeri å Arvelunda i Ingelstads härad». Namnformen Arualundensi har också upptagits i den nya danska Saxoupplagan av år 1931, dock utan erkännande från Lauritz Weibull, som 1936 energiskt hävdar, att de äldsta texternas Arnalundensi (Arnolindensi) bör bibehållas och att platsen med detta namn är identisk med Arendala vid Lund. Weibull hänvisar dels till att läsarten med n i Arna är den enda handskriftligt be-lagda, dels till den av Gösta Nordholm påvisade förändringen av namnet Glumstorp till Glumslöf på en plats i grannskapet (i Kungsmarken), och påpekar också, att Erik Lams uppehåll i Arnalund var en detalj i ett händelseförlopp, som utspelades i områdena kring Lund.⁴

Här skulle alltså vara ett belägg på ett lund-namn i nära kontakt med Lund och torn-namnen.

Sahlgren har icke sammanställt namnen Lund och Torn, vilket man tycker skulle legat mycket nära till hands, eftersom båda enligt honom antyda hednisk kult. Ortnamnens beviskraft är emellertid synnerligen problematisk. De ge oss dock anled-

¹ L. Ä. U. 3. CCXXXVII. 3/5 1442.

² GÖSTA NORDHOLM: Kungsängen Räften eller Kungsmarken. Skånegillet i Stockholm. Årsskrift 1936.

³ De skånska häraderna och deras namn. Namn och bygd. Årg. 8. 1920.

⁴ LAURITZ WEIBULL i Scandia IX, sid. 282-285.

ning att beakta den av deras tolkning antydda möjligheten, att en plats för skåningarna hedniska kultsammankomster fordom funnits i Lundatrakten.¹

Det andra sannolikhets-skälet för antagandet att Lund är ett kultortsnamn utgöres av det förhållandet, att skåningarna under medeltiden samlas i Lund till landsting och till Tre högars marknad. Utvecklingsgången kultplats — tingsplats — marknadsplats är mångenstädes påvisad och fullt förklarlig. Om bygdens folk regelbundet samlades för gemensamma kulthandlingar på en bestämd plats, var det naturligt, om man vid mötena även passade på att avgöra rättsliga mellanhavanden, helst som de rättsliga förhandlingarna ofta hade en kultisk prägel, och behandla för bygdens folk gemensamma frågor, och sammankomsterna voro i hög grad lämpade för dem som hade något att sälja att på ett bekvämt sätt nå folk som ville köpa. Men det är givetvis icke möjligt att på grund av en påvisad tendens draga någon säker slutsats i ett särskilt fall.

Det saknas icke arkeologiska antydningar om att stora lövträd vuxit i närheten av Lund vid tusentalets begynnelse. De utgöras dels av de kraftiga brunsholkar av ek från tidig medeltid, vilka anträffats vid grävningar på skilda håll i staden, och dels av det kraftiga ekvirke, som blivit använt i de lundsiska stavkyrkorna. Framförallt beträffande brunnarna vill man som en betingelse för typen gärna tänka sig ett bestånd av kraftiga ekar ganska nära staden, ty större svårighet att anskaffa ekstammar av lämpliga dimensioner skulle med all sannolikhet ha framtvingat ett allmännare bruk av timrade brunsholkar.²

TINGSPLATSEN. I Danmark fanns under medeltiden en gammal indelning av riket i tre riksdelar eller land, som motsvarade de tre medeltida danska huvudlagarna: Jyllands-, Själ-

¹ I Liber Daticus Lundensis Vetustior omnämnes en gård, kallad Trojeborgh, i S:t Måns socken såsom skänkt till domkyrkans byggnadskassa av den år 1358 avlidne kantorn Benechinus (C. WEEKE, Lunde Domkapitels Gavebøger og Nekrologium, sid 177). Trojeborgar var den folkliga benämningen på av stenar lagda labyrinth, vilka förekomma på många ställen i Norden och vilka anses ha tillkommit för att användas vid rituella lekar (O. ALMGREN, Sveriges fasta fornlämningar).

² R. BLOMQUIST, Brunnar och vattenledningar i Lund under äldre tider, Kulturens årsbok 1935, sid. 178.

lands- och Skånelagen. Varje land samlades till sitt eget ting, landsting, där angelägenheter, som berörde hela riksdelen, behandlades. Landstinget var därtill det forum, där kungen mötte folket, där han påbjöd ledung och förhandlade om skatter. Landstingen höllos på 1100-talet i Viborg, Ringsted och Lund.¹

Då vi först läsa om att skåningarna samlas till ting är det emellertid icke i Lund utan i Arendala. Saxo berättar i sin 14:de bok, att Olof, Harald Kesias son, som uppträdde som tronpretendent under Erik Lams regeringstid (1137—1146), vid ett tillfälle (år 1139), då kungen dragit bort från Skåne, sammankallade ett ting (*contionem*) i Arendala (*in valle Arnensi*), där han lyckades bli vald till kung genom att locka menigheten med löften om större friheter. Längre fram i samma bok berättar Saxo hur allmogen i Skåne under kung Sven Grates tid (1146—1157) reste sig mot hövitsmännen. Allmogen (*plebs*) samlades väpnad till ting (*contione*) i Arendala (*in Arnam vallem*) där även kungen mötte upp. Senare, i 15:de boken, omnämner Saxo ting i Lund i samband med de skånska upproren under Valdemar den store och Absalon.² Ärkebiskopen, som kommit till Själland efter ett möte med Henrik Lejonet, får där underrättelse om att Skåne var i uppror. Allmogen hade sammangaddat sig mot de kungliga ombudsmännen, och med en av de förnämsta bland dem, Åke, hade de på landstinget i Lund (*in contione Lundensi*) farit fram så våldsamt och försmädligt, att han skulle blivit riven i stycken, om han icke hade flytt in i St Laurentii kyrka. Av skildringen framgår, att tinget hållits inne i staden. Absalon lät omedelbart kalla de skånska stormännen (*primores*) till ting (*contionis*) i Lund (*ad urbem Lundiam*) där han även själv mötte upp. På tinget gick det oroligt till. Thord gjälkare ville tala men måste sluta på grund av menighetens buller. Endast med svårighet lyckades Absalon göra sig hörd så pass mycket, att han kunde uppmana allmogen att fördela sig på tre härads-ting (*provinciarum conciliis trifariam*). Där skulle han råda bot på all orätt, som var övad av stormännen. Självfallet var Absalon synnerligen missbelåten över sakernas tillstånd. Mot Thord riktade han häftiga förebråelser för att han

¹ STEENSTRUP: Kong Valdemars Jordebog, sid. 1 f.

² Om dessa uppror se CURT WEIBULL i Hist. tidskr. för Skåneland, 7, sid. 89 ff.

blivit lockad över till ett uppror, som det knappast fanns någon möjlighet att dämpa. Thord svarade, att den upphetsade allmogens vildhet berodde på dryckenskap, och till bevis anförde han, att några satt och snarkade på tinget. Man borde därför icke hålla ting inne i staden utan ute på landet (*n o n i n u r b e, s e d c a m p o c o n t i o n a n d u m f o r e*), så att menigheten icke skulle få tillgång till de begärliga starka dryckerna.

Något senare, då ett landemöte pågick i Lund, heter det, att allmogen väpnad tågade ned (*d e s c e n d i t*) framför S:t Laurentii kyrka till ting (*i n c o n t i o n e m*), varvid den underhandlade med de i kyrkan församlade klerkerna.

I berättelsen om bondeupproren 1181 och 1182 omtalar Saxo ting även på andra håll än i Lund. De tre nämnda härads-tingen kunna ha samband med den indelning av skåningarna i sydsåningar, östskåningar och nordskåningar, som förekommer i Saxos berättelse om bondeupproren.¹ Denna indelning verkar i så fall att vara gjord utifrån Lundatrakten, eftersom begreppet västskåningar icke förekommer.

Av de från Saxo hämtade uppgifterna vill man draga den slutsatsen, att det skånska landstinget först under 1100-talets senare del förlades till Lund efter att tidigare ha samlats i Arendala.² Att trakten öster om Lund hade gammal hävd som plats för tingsförsamlingar bestyrkes av vad handskrifterna av ärkebiskop Eskils skånska kyrkorätt ha att förmäla om var den blivit »satt». Enligt en del handskrifter har detta skett i Lund, enligt en del andra i ett stenhus mellan Lund och Dalby och enligt en enstaka »på en hög, som ligger mellan Dalby och Lund.»³ Av de varandra motsägande uppgifterna torde dock framgå, att mellan Dalby och Lund funnits såväl ett stenhus som en hög, vid vilken rättsliga avgöranden fattats. Stenhuset har den danske rättshistorikern Peder Kofod Ancher velat identifiera med ett av Chytræus omnämnt »biskopssäte», varav ruiner funnos kvar då den sistnämnde skrev c:a 1598.⁴ Sedan geografen Gösta Nordholm gjort sannolikt, att en försvunnen

¹ Jfr CURT WEIBULL i Hist. tidskr. för Skåneland, 7, sid. 108, not 1.

² Jfr BOLIN sid. 78 f.

³ D. C. J. SCHLYTER: Samling af Sveriges Gamla Lagar, Bd 9, Lund 1859, sid. 357.

⁴ PEDER KOFOD ANCHERS samlade juridiska skrifter, I, 1807, sid. 174 f. — Monumenta Scanensia, ed. Bring, I, sid. 294.

gård, vars plats ännu är märkbar i Kungsmarken öster om Östra Torn och som på äldre lantmäterikartor kallas Gloms gård eller Glumslöf, motsvarar det Glomstorp, som nämnes i ärkebiskop Karl Eriksson rödes testamente 1334.¹ har Lauritz Weibull identifierat denna gård såväl med det av Chyträus omtalade »biskopssätet» som också med det Glumstorp, där enligt Saxo ett slag utkämpades mellan kung Erik Lam och Olof, Harald Kesias son.² Väster och sydväst om den nämnda gårdsplatsen ligga fyra backar, av vilka den högsta på lantmäterikartor kallas Kungsbacken. Nordholm³ anser, att »det ligger nära till hands att anta, att det var här, som den nyvalde konungen hyllades av tingsmenigheten». Det är dock icke troligt, att Kungsbacken är identisk med den ovan nämnda högen mellan Dalby och Lund. Backen är en ganska vidlyftig naturlig förhöjning i terrängen, och det kan ifrågasättas, om det kan vara möjligt, att den någonsin skulle ha kunnat betecknas såsom en hög, vilket ord i regel synes beteckna en mera markerad bildning, ofta åstadkommen av människor. Högen torde därför snarare vara att söka på annat håll, och då på en plats, som mera motsvarar läget »mellan Dalby och Lund».

Beträffande en annan lokalitet, den s. k. Sliparebacken, belägen 2 kilometer från Stortorget och omedelbart invid vägen mot Kävlinge, äga vi vad vi ifråga om Kungsbacken i Kungsmarken sakna, nämligen direkta uppgifter om att den använts såsom mötesplats för den skånska menigheten. Men det är då fråga om perioderna efter 1100-talet, då landstinget normalt synes ha samlats i Lund och lokaliteter utanför staden troligen uppsökts endast vid speciella tillfällen, då extra ordinära förhållanden förorsakat en osedvanlig tillströmning av folk.

MARKNADSPLATSEN. I ett privilegiebrev, givet av Kristian I åt Lund den 2 mars 1449, omtalas stadens årsmarknader, »som holdes s. Laurentij dagh (10 aug.), och vor fru dag as-

¹ GÖSTA NORDHOLM, Kungsängen Räften eller Kungsmarken. En skånsk ödegård från medeltiden. Skånegillet i Stockholm Årsskrift 1936, s. 36 ff. I en senare uppsats »Forntida och medeltida åkrar i Kungsmarken», Skånes Natur 1937, sid. 98, nämner Nordholm även, att ärkebiskopen Andreas Sunesson år 1222 utfärdat ett bytesbrev »in mansione nostra Glustorp».

² Scandia IX, 1936, sid. 284.

³ Anf. arb. sid. 36.

somptionis (15 aug.)». ¹ Det låter ju något besynnerligt med två årsmarknader så nära inpå varandra, helst som båda med all sannolikhet pågått mer än en dag. Men säkerligen är det endast fråga om en felskrivning. Man har menat Kristi himmelfärdsdag och icke Maria himmelfärdsdag, såsom framgår av senare dokument. Det närmast yngre är ett brev från den 29 juni 1504, vari de skånska marknaderna synbarligen uppräknas i kronologisk ordning på följande sätt: Primo dessa marknader skulle hållas i Skåne och ej flera. Först 'Træhøgh marcket neest effther poske'. Därefter 'Greffwii' marknad. Så 'apostolorum Petri (29 juni) i Tomervppe'. Så 'vor fru dag visitacionis Marie virginis' (2 juli) i Vä. Likaså Maria Magdalenas dag (22 juli) i Åhus. Likaså S:t Laurentii dag (10 aug.) i Lund. Likaså aposteln Bartholomei den (24 aug.) i Luntertun. ² Mera distinkt är tidsangivelsen för den första marknaden i Kristian II:s privilegiebrev för Malmö m. fl. skånska städer 4 mars 1516, vari bestämmes, att endast fem marknader skola hållas i Skåne, nämligen Træhøgis marcket i Lund måndagen näst efter vår Herres himmelfärds dag, Greffwinge marknad i den nya köpstaden Ängelholm s:t Botulfs dag (17 juni), Åhus marknad s:ta Maria Magdalena dag (22 juli), s:t Laurentius marknad i Lund och så höstmarknaden, som kallas Skånemarknaden. ³

Vi finna alltså enligt dessa dokument, att Lund vid medeltidens slut, liksom långt senare, hade två stora årsmarknader, av vilka den ena var en vårmarknad, beroende av en av kyrkans rörliga högtider, medan den andra var knuten till festdagen för domkyrkans förnämste skyddspatron. ⁴

Namnet tre högars marknad är onekligen ägnat att sätta fantasien i rörelse, och det har även så gjort, mest livligt hos Herman Chytræus i hans Monumenta præcipua av ca

¹ Privilegier etc. för Sveriges städer, I, (NILS HERLITZ), n:r 308.

² Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen. 2 Raekke. Ved William Christensen. 5. Bind. n:r 10108.

³ Privilegier etc. för Sveriges städer, I, (NILS HERLITZ), n:r 395.

⁴ Det torde kunna antagas, att Laurentiusmarknaden haft kyrkofesten på den 10 aug. att tacka för sin uppkomst. — Under 1600-talet har Lund periodvis ett förmodligen gammalt privilegium att hålla marknad varje lördag i fastan. Jfr N. STAF, Marknad och möte, Sthlm 1935, sid. 354 f., och JANNE AGRI, Marknader i Landskrona, Skånes hembygdsförbunds årsbok 1939, sid. 79.

1598. Vid tre högar, som på Chytræus tid lågo på stadens östra område, fanns enligt hans mening fordom en hednisk kultplats. På högarna stodo beläten av Tor, Oden och Frigga, och i högarnas närhet låg den ljuvliga lund med många klara källor, efter vilken staden fått sitt namn. Genom att folket plögade strömma samman hit, uppstod tre högars marknad.¹

Historieprofessorn och fornforskaren N. H. Sjöborg, som skrev vid 1800-talets begynnelse, går i Chytræus' fotspår. »Då man kommer utom Östra eller Mårtens tull», berättar han i ett kapitel om Fornlämningar närmast omkring Lund, »och går till vänster förbi Wipemöllan, kommer man till vägen, som leder till Skånes äldsta Nordgötiska minnesmärke, Trehögarne, hvarpå offerades åt Oden, Thor och Freyer, men såsom de hafva en ålder af omkring 18 sekler, äro de nu små och förfallne, dock ännu till en del i behåll. De äro belägne på fäladslotterna N:o 187, den jag händelsevis ägt, och det därintill gränsande N:o 64.»²

Det verkliga faktum, som kan hämtas ur Chytræus' och Sjöborgs funderingar, synes vara, att tre högar verkligen existerat öster om staden. Chytræus säger, att de finnas (*existunt*), och Sjöborg kan dessutom närmare angiva deras plats. Enligt stadsingenjörskontorets kartmaterial motsvara de angivna fäladslotterna den plats, där egendomen Linero nu ligger, 500 meter sydost om Vipeholm eller jämt 3 km. öster om Stortorget. Det är en av de högst belägna punkterna inom Lunds stads område, höjden når här 69 meter över havet (plansch 2).

Platsen ligger omedelbart intill gränsen mellan Lunds område och Stora Råby bys ägor, och marken närmast söder om var förr Stora Råby bys norra vång. Det är då knappast en tillfällighet, att ett den 5 juni 1804 upprättat taxeringsprotokoll över Stora Råby bys ägor³ har sådana namn som Troije-bjär, Lilla Trögebiersåsen, the Små trögebieren på åkrar inom Norre Vång. Troije eller Tröge (tydligt uttalat tröje i enlighet med skånska uttalsnormer) är som man kan misstänka en, måhända först av lantmätaren gjord, sammandragning av Tre höje. Detta framgår till yttermera visso

¹ Monumenta Scanensia, ed. Sven Bring, I, sid. 288 f. — Jfr Lauritz Weibull 1910.

² N. H. SJÖBORG: Samlingar för Nordens Fornälskare. Tom. 2. Stockholm 1824. Sid. 196 f.

³ Lantmäterikontoret, Malmö.

av Lunds stifts landebog 1569.¹ Där anföres beträffande Stora Råby socken att prästgården åtnjuter avkastning av åtskilliga åkrar, däribland i Norre vång Östre trehöij bers agir och Vestre trehöij bers agir. Dessa åkernamn utgöra goda verifikationer till Chytræus' och Sjöborgs uppgifter om de tre högarnas existens och belägenhet.

Vi ha alltså å ena sidan ett faktum, att en vårmaknad med benämningen Tre högars marknad fordom hållits i Lund, och å den andra sidan bestyrkta uppgifter av en lärd skolman och präst c:a 1598 och en historieprofessor 1824 att en grupp av tre högar existerat där Linero nu ligger. Vi måste då fråga: har det funnits något samband mellan dessa båda företeelser, har tre högars marknad i Lund först hållits vid de tre högarna öster om staden? Chytræus har utan vidare besvarat denna fråga jakande, vilket emellertid icke kan tillmätas någon större betydelse med tanke på hans fantastiska funderingar i övrigt. Men man torde icke komma ifrån att den av Chytræus gjorda sammanställningen är sannolik, icke blott med hänsyn till marknadens namn utan även på grund av vad som ovan anförts om platsen för det skånska landstinget. Vi måste räkna med, att marknaden redan från staden Lunds uppkomst huvudsakligen hållits på stadens torg, och marknadens namn är då oförklarligt, om den icke såsom fast institution är äldre än staden. Om en årlig marknad funnits i Lundatrakten före stadens uppkomst, är det rimligast att tänka sig, att den framvuxit i hägn av tingsfriden vid tingsplatsen (eller gudsfriden vid den eventuella kultplatsen) och att den alltså avhållits i närheten av denna. Avståndet mellan Linero och de nuvarande Arendalagårdarna är 2 kilometer.

Befinner man sig på höjden vid Linero, framträder det mycket starkt, att här om någonstans i trakten var platsen för bygdens folk att samlas. Vid någorlunda klar sikt ser man tydligt Själlands kust i väster och över Söderslätt ser man miltals söderut. I sydost begränsas synfältet först av Romeleåsen. I öster stoppas utsikten av höjderna vid Arendala (74 m. över havet) och Hardeberga (101,2 m. ö. h.) och mot norr lägger den kuperade terrängen hinder i vägen för längre sikt än till Östra Torn.

¹ Landsarkivet i Lund.

Det synes som om vi skulle ha anledning att antaga, att det äldsta Lund upptagit traditioner från en äldre marknadsplats, belägen åt Arendalahållet och i närheten av den gamla platsen för det skånska landstinget, vilket också så småningom kommer att förläggas till Lund. Men staden har icke lagts på den gamla marknadsplatsen, utan 3 kilometer väster därom. Detta måste ha haft sina orsaker.

MYNTEN. Trehögars marknads betydelse för det äldsta Lund och dess uppkomst framhäves av det faktum, att de äldsta fullt pålitliga vittnesbörden om ortens tillvaro utgöres av de Knut den stores mynt, vilkas inskrift angiver Lund som präglingsort.

Knut den store (1019—1035) införde ett ordnat myntväsen i Danmark, och de bevarade mynten säga oss, att den avgjort viktigaste myntningsorten i landet icke blott under Knuts utan även under följande regenters tid var Lund.¹ Bland 60 av Hauberg kända huvudtyper av mynt, som kunna hänföras till Knuts regering, tillhöra 22 Lund, 12 Roskilde, 8 Viborg och 7 Slagelse, medan de återstående 10 fördela sig på Ringsted, Odense, Ørbek, Ribe och Hedeby.

Det allra största flertalet av de på Knuts mynt namngivna myntpräglarna bära engelska namn.² Det är påtagligt, att det danska myntväsendet under Knut organiserats under starkt engelskt inflytande, och sannolikt har denna organisation varit en direkt regeringsåtgärd, avseende att i Danmark erhålla en motsvarighet till det engelska systemet. Det engelska myntväsendet hade anor sedan romartiden, men hade erhållit en förbättrad organisation genom Knuts närmaste företrädare Ethelred (978—1013, 1014—1016). Utmyntningen fick endast ske i vissa handelsplatser och distriktscentra (ports eller burhs, varav flertalet senare framstå som städer, ex. Canterbury, London, Rochester, Winchester m. fl.) och stod under tillsyn av en överordnad kunglig ämbetsman, cyninges gerefa, præpositus regis, scire gerefa, portreeve (portgerefa) eller burh gerefa, benämningen beroende av om han var satt över ett helt distrikt (shire) eller endast

¹ P. HAUBERG sid. 44 ff. — STJERNA sid. 203.

² HAUBERG sid. 93 och 104.

över en ort (port eller burh). Gerefa eller reeve var den högste civile ämbetsmannen i distriktet eller orten. Honom synes bl. a. ha ålegat att leda förhandlingarna vid distriktets eller ortens ting, att indriva böter, skatter och avgifter, öva tillsyn över torghandeln och över mått och vikt, samt som nämnts ha uppsikt över alla angelägenheter rörande myntning, däri även inbegripet falskmyntares efterspanande och bestraffande.¹ Mynthuset förestods av myntmästaren (monetarius). Under denne arbetade myntpräglarna — enligt Hauberg var det dessa, som satte sitt namn i myntstämpeln — och andra medhjälpare, såsom gravörer, smeder, smältare och skrivare.² Apparaten för myntframställningen var i begynnelsen säkerligen icke lika vidlyftig i Danmark som den synes ha varit i England, men vi kunna genom jämförelse med detta land få åtminstone någon uppfattning om vad det innebar, att Lund erhöll ett, som Hauberg anser, stadigt arbetande myntverk, och därtill det mest betydande i Danmark.

Då Knut den store ordnade myntväsendet i Danmark, var det säkerligen icke för att helt oegennyttigt förse befolkningen med skiljemynt, utan förmodligen låg bakom åtgärden en tanke att främja den ekonomiska avkastningen av den danska delen av hans stora rike. Myntpräglingen var i England liksom anorstädes, där mynt slogs vid denna tid, en inkomstkälla för den som hade mynträkten, i England konungen, och förutsättningen för att myntpräglingen skulle vara inkomstbringande var varuutbytet i handelsorterna, framförallt under de stora marknaderna. Vinsten kom dels av det avdrag, som vid utväxlingen av nytt mynt gjordes för myntherren, och dels av de avgifter, som utkrävdes av dem som drevo handel i handelsorterna. Man kan ha skäl att antaga, att, då Knut förlade ett myntverk till Lund, det skedde i full avsikt att göra Trehögars marknad till vad varuutbytet i de engelska handelsorterna var, nämligen en inkomstkälla för kronan. Det är icke troligt, att ett indragande under konungens kontroll av en gammal marknad, fritt framvuxen i hägnet av det skånska landstinget, kunde ske utan vidare. Man kan nämligen ifrågasätta, om konungen vid denna tid ägde maktbefogenhet nog för en

¹ HAUBERG sid. 80 f — STEPHENSON sid. 65 ff.

² HAUBERG sid. 82 ff.

Bild 7. Mynt präglade i Lund under Knut den store.
Kliché ur Ewert Wrangel, Lunds domkyrkas konsthistoria, 1923.

sådan åtgärd. Men konungen löser problemet på sitt eget sätt. På lämpligt avstånd från den gamla marknadsplatsen låter han anlägga ett samhälle med torg, här låter han bygga S:ta Marias träkyrka och här låter han slå mynt. Sannolikt har läget valts med hänsyn till befintliga vägar. Marken har han antingen redan tidigare ägt, eller också förvärvat för ändamålet. Det egentliga syftet med Lunds anläggande torde ha varit att få Tre högars marknad under kronans kontroll, och det torde också ha lyckats tämligen snart, genom att marknadshandeln så småningom mer och mer flyttat över till stadens torg, där konungens torgfrid rådde (jfr nedan). Men landstinget har länge efteråt hållit fast vid sin gamla mötesplats, ett förhållande, som synes ytterligare markera den roll kungamakten spelat vid staden Lunds uppkomst.

PRÆFECTUS LUNDENSIS. En annan slutsats, som vi kunna draga av jämförelsen med England, är den, att i Lund redan under Knut den stores tid bör ha funnits en motsvarighet till *cyninges gerefa* eller *port-reeve*, alltså en kungamakts ställföreträdare för tillvaratagande av de kungliga rättigheterna. En sådan ämbetsman kan f.ö. påvisas redan under vikingatiden i en hel rad städer i nordvästra Europa. I den frisiska staden Utrecht omtalas en *præfectus urbis*, i Slesvig en *comes vici*, i Hamburg en *comes præfecturam tenens* och i Birka en *præfectus vici*.¹ Senare finnes hans motsvarighet i alla nordeuropeiska städer.² Från de äldre norska städerna är han väl känd under benämningen *gälkare* (*gjaldkeri*), ett ord, som egentligen betyder »skatteindrivare» eller »uppbördsman» och som åtminstone delvis anger hans åligganden. Samma benämning har även förekommit i såväl Sverige som Danmark.

¹ ADOLF SCHÜCK, De äldsta nordiska stadssambällena. Nordisk kultur. XVIII (1933), sid. 3.

² SCHÜCK 1926, sid. 136.

Då vi i källorna först möta Lunds gälkare, visar han sig emellertid vara en ämbetsman mera jämförbar med en jarl än en vanlig kunglig stadsfogde.¹ Thord gälkare medverkade vid tillkomsten av ärkebiskop Eskils skånska kyrkorätt, och även det sätt, på vilket han omnämnes av Saxo i samband med bondeupproren mot Absalon, visar honom såsom en förmedlande länk mellan överheten och den skånska allmogen. Att han var knuten till Lund framgår endast av att Saxo benämner honom *præfectus Lundensis*. Detsamma gäller Tords kända efterföljare. Peter, *præfectus Lundensis*, är närvarande vid utfärdandet av Knuts VI:s stadga om dråp ²⁸/₁₂ 1201 och Toke, *præfectus Lundensis*, bevittnar ¹⁵/₁₀ 1241 en handling av ärkebiskop Uffo. Ännu tydligare framträder detta förhållande ifråga om Nils Erlandsson, tack vare de relativt fylliga uppgifterna om honom. Han var nämligen medagerande i striden mellan hans broder ärkebiskopen Jakob Erlandsson och kung Kristofer I. På kungens bud tillfångatog han ärkebiskopen, han var med om att dryfta skåningarnas lagar (kyrkorätten), han deltog i förhör och förhandlingar i tvisten mot ärkebiskopen, och det var till honom i egenskap av gälkare i Lund som ärkebiskopen vände sig med uppfordran att hålla allmogen och några av kungens män tillbaka, då de hotade med att tillriva sig och ödelägga Lundakyrkans egendomar.² Nicolaus *præfectus Lundensis* var även närvarande i Skanör vid utfärdandet av kung Abels förordning om tull ²⁴/₉ 1251 och ¹⁴/₃ 1255 bevittnar Nicolaus *Lundensi præfecto filio Erlandi* i Nyborg ett kungligt brev.³

Det ideligen förekommande attributet *Lundensis* i præfekttiteln antyder emellertid, att denne ämbetsman på något sätt var knuten till staden Lund, och detta troligen ursprungligen på ett mera markerat sätt än vad våra relativt sena källor om honom ge vid handen. Vi äga inga säkra vittnesbörd om att de skånska gälkareämbetet fanns på 1000-talet. Knut den heliges donation till domkyrkan 1085 bevittnas av en *Hacquino duce*, vilken av Lauritz Weibull anses vara identisk med den *Håkan jarl (Hacuneorl)*, som jämte Knut den

¹ STEENSTRUP, Kong Valdemars Jordebog, sid. 44 f. — WILLIAM CHRISTENSEN, Dansk Statsforvaltning i det 15. Århundrede, Kbhvn 1903, sid. 36 f.

² JØRGEN OLRİK: Valdemar Sejrs Sønner og den store Ærkebisperid. København 1906—1908.

³ Dipl. Dan. 2 R. 1 B. (Blatt og Hermansen), nr 50 och 156.

helige ledde tåget mot England 1075.¹ Någon som helst antydan att Håkan var jarl av Skåne förekommer emellertid icke. En man, som fungerar såsom representant för den skånska riksdelen är däremot Dan av Skåne, som är med i tolvmannanämnden vid gränsläggningen mellan Sverige och Danmark på Emund Slemmes och Sven Tveskäggs tid.² Från dansk sida deltog dessutom Tolle, Toti och Toki av Jylland, Gymkil av Själland och Grimmulf av Halland. Samtliga danska riksdelar voro således företrädda. Men i gränsläggningsdokumentet lämnas icke någon antydan om att dessa nämndledamöter på något sätt voro kronans befattningshavare. Troligen har Dan icke varit konungens utan skåningarnas representant.

Man kan således icke påvisa existensen av en kunglig ämbetsman för Skåne eller Lund under 1000-talet. Men det torde dock vara berättigat att antaga, att en sådan funnits. Stödet för antagandet må vara de ovan anförda analogierna från städer i England³ och annorstädes. Dessutom torde det vara svårt att tänka sig staden med dess myntverk och marknader utan kontroll av en kunglig förtroendemän, helst som kungen genom denne sin representant även måste ha haft att svara för ordningen på platsen, en icke oväsentlig uppgift, eftersom befolkningens egna representativa organ säkerligen i begynnelsen voro synnerligen utvecklade.

Senare under medeltiden, då på grund av ett rikare källmaterial den kungliga förtroendemannen i de danska städerna blir mera gripbar för oss, visar det sig, att hans befogenheter äro i ständigt avtagande efterhand som borgerskapets självstyrelse utvecklas. Detta förhållande kan tyda på, att han i begynnelsen i städer av Lunds art ägt en dominerande ställning gentemot stadsinvånarna, och möjligen också representerat kungen såsom domare i en lokal domstol.

¹ L. WEIBULL, *Necr.* sid. 4.

² IVAR LINDQUIST, *Västgötalagens litterära bilagor. Skrifter utgivna av Vetenskapssocieteten i Lund*, 26, Lund 1941, kap. II, 1.

³ Beträffande England kan ytterligare anföras, att detta land under de senare åren av Ethelreds regering var delat i fyra stora jurisdiktioner eller jarladömen, av vilka en (ett) låg direkt under kungen, medan de övriga med ett stort mått av oberoende styrdes av kungens svärsöner. Det var Knuts först omtalade regeringshandling att förordna om dessa jarladömen. L. M. LARSSON, *Canute the great*, New York o. London 1912, sid. 114 f.

Med antagandet om denne kungliga förtroendemän och med det faktum, att han under 1100-talets senare del under benämningen *præfectus Lundensis* framträder såsom en slags jarl över hela Skåne, följer, att man måste framhålla såsom en möjlighet, att en av anledningarna till Lunds uppkomst varit kungens önskan att skapa en stödjepunkt för administrationen av den skånska riksdelen, i omedelbar närhet till skåningarnas tingsplats.

MISSIONEN. Av de skriftliga källornas knapphändiga notiser har följande kunnat utläsas om missionsverksamheten i Danmark vid tiden närmast före och efter år 1000.¹ Enligt Adam av Bremen skall Odinkar den äldre, som av den hamburgiske ärkebiskopen Adaldag ordinerats till biskop i Sverige, ha predikat och omvänt många till kristendomen på Fyen, Själland och i Skåne någon gång under 900-talets senare hälft i samband med Erik Segersälls icke bestyrkta herravälde i Danmark. Sven Tveskäg (efter 983—1014) skall, efter segern över Olav Tryggvesson vid Svolder, alltså efter ca år 1000, till lärare i Skåne ha satt engelsmannen biskop Gotebald, som för övrigt skall ha predikat understundom i Sverige och ofta i Norge. Och Knut den store skall efter Englands erövring (1017) ha från detta land hämtat många biskopar till Danmark. Av dessa fick Bernhard sitt säte i Skåne, Gerbrand på Själland och Reginbert på Fyen. Sedermera skall Gerbrand ha förestått kyrkan såväl på Själland som i Skåne. Han efterträddes såsom biskop över Själland med Skåne av Avoco, och först när denne vid år 1060 avled, fick Skåne åter egen biskop, d. v. s. det fick till att börja med två, Henrik i Lund och Eginio i Dalby. Detta är första gången Lund framträder som kyrklig centralpunkt.

Man kan ju förmoda, att då Knut den store gav Bernhard säte i Skåne, detta säte varit Lund, med tanke på ortens av mynten dokumenterade betydelse redan under Knuts tid. Men mer än en förmodan kan det icke bli. I Lunds domkapitel visste man på 1120-talet icke, att Lund varit biskopssäte före 1060. I *Necrologium Lundense* heter det i *Memoriale fratrum* under den ²¹/₈ att Henrik »har varit vår kyrkas förste biskop», ehuru biskoparna Gotebald och Bernhard nämnas i samma notis.²

¹ L. WEIBULL 1917 sid. 111 ff. — L. WEIBULL, *Necr.* sid. 88, not. 3.

² L. WEIBULL *Necr.* sid. 88.

Det förhållandet, att Dalby kunde bli biskopssäte år 1060, visar ju, att det fanns andra möjligheter än Lund, då det gällde att giva en missionsbiskop en bas för hans verksamhet.

Då Stjerna framhåller, att det nyanlagda Lunds snabba tillväxt väsentligen skulle ha berott på stadens egenskap att vara en kristlig och kyrklig centralpunkt,¹ så äger detta knappast stöd i de skriftliga källorna.

Monica Rydbeck har givit en överskådlig framställning av missionsverksamheten och den kristna kyrkans konsolidering i Östdanmark, och därvid framhållit den betydelse motsättningen mellan Sven Tveskägg och honom efterföljande danska konungar å ena sidan och ärkestolen i Hamburg-Bremen å den andra kan tänkas ha haft för den skånska riksdelens snabba frammarsch under 1000-talet, vilken slutligen ledde till den lundsiska ärkestolens upprättande vid 1100-talets början. De bremensiska ärkebiskoparnas supremati gynnade det tyska inflytandet och de tyska kejsarnas krav på att bli betraktade som de danska kungarnas läns herrar. Det kan därför ligga en medveten politik gentemot det tyska inflytandet i Sven Tveskäggs och Knut den stores åtgärder att tillsätta engelsmän som biskopar i Danmark, liksom i den under dessa konungar märkbara förflyttningen av rikets tyngdpunkt från väster mot öster. Monica Rydbeck sätter Lunds uppkomst i samband med dessa förhållanden och anser, att stadens nya maktställning synes ha skapats av politiska skäl på en konungs bud, dels med tanke på Danmarks frigörande från det tyska beroendet och dels för att det inom landets gränser och på en ur allnordisk synpunkt välbelägen plats skulle finnas en huvudstad för hela Skandinavien. »Som ett led i dessa strävanden blev Lund under Knut den store Danmarks viktigaste myntpräglingsort, och kulmen nåddes, då Erik Ejegod kort efter år 1101 lyckades få det nordiska ärkebiskopssätet förlagt till Lund.»²

Detta är en storlinjig konstruktion, som dock har sina svaga sidor. Under 1000-talet gick Lunds utveckling ett steg i taget fram mot upphöjelsen till säte för Nordens primas. Först kom myntverket, 1060 biskopssätet, på 1080-talet domkapitlet och c:a 1100 ärkesätet. Allt skedde under konungamaktens direkta medverkan. Men har man rätt att däri se en alltifrån Sven Tve-

¹ STJERNA sid. 198.

² MONICA RYDBECK sid. 40-42.

skäggs och Knut den stores dagar konsekvent fasthållen storpolitisk linje? Det förefaller knappast så. Av de skriftliga källorna får man det intrycket, att verkliga ansträngningar sattes in på den skånska kyrkans konsolidering först genom Sven Estridssons åtgärder och att det mest omhuldade biskopssätet då först blev Dalby, där konungen lät igångsätta byggandet av en för det dåtida Norden storslagen domkyrka, medan det icke kunnat visas, att han företagit något liknande i Lund.¹

Jag vill icke här gå till den Stjerna motsatta ytterligheten att helt fränkänna omsorgerna om den kristna missionsverksamheten i Skåneland betydelse för Lunds uppkomst. Men det vill synas, som om denna faktor varit av mindre betydelse än de rent ekonomiska intressena.

SAMMANFATTNING. Lunds uppkomst kan enligt det ovanstående tänkas på följande sätt. Trakten vid Lund har på grund av centralt läge i förhållande till de dåtida skånska huvudbygderna och det skånska nätet av huvudvägar länge varit samlingsplats för skåningarna. Där kan möjligen ha funnits en kultplats, det skånska landstinget har sannolikt hållits vid Arendala, och vid tre högar strax väster om Arendala har hållits en årlig vårmarknad, Tre högars marknad. Knut den store har, förmodligen av flera anledningar, önskat skapa en centralort för den skånska riksdelen, och han har valt att förlägga den visserligen i närheten av men dock ett stycke ifrån skåningarnas traditionella samlingsplatser. Där har kronan ägt eller också förvärvat en domän, och på dennas område har utstakats en marknadsgata samt tomter och jordar, avsedda för en icke enbart jordbruk utan även handel och hantverk idkande befolkning. Här upprättar kungen ett myntverk och hit drages så småningom den stora Trehögars marknad. Vid marknadsgatan låter kungen uppföra en träkyrka. Vinsten med ortens tillkomst har rent ekonomiskt sett varit inkomsterna av myntverket och torghandeln, och detta kan ha varit huvudanledningen till denna stadsgrundning. Men även andra faktorer kunna ha spelat in, såsom önskan att få ett centrum för förvaltningen av den skånska riksdelen och en stödjepunkt för den kristna missionsverksamheten.

¹ Betydelsen av Knut den stores myntverk i Lund, d. v. s. omfattningen av utmyntningen där, torde mindre ha bestämts av konungen än av omfattningen av handelslivet i Lund och landskapet.

III. TUSENTALET S LUND

Den äldsta fullständiga kartan över Lund, Jean Bergmans av år 1704, plansch I, visar det bebyggda stadsområdet, extremt beläget i södra delen av stadens ägorymd, såsom en sexsidig figur, med sin längsta utsträckning längs huvudstråket Stora Södergatan—Kyrkogatan—Bredgatan. Gränsen för det bebyggda området utgöres av en jordvall. Sydvästra delen av denna vall finnes fortfarande kvar i nuvarande Stadsparken, och för övrigt markeras dess sträckning i den moderna stadsplanen av Laurentiigatan, Norra Vallgatan, Biskopsgatan, Östra Vallgatan och Södra Esplanaden. Innanför denna gränslinje har den lundska stadsbebyggelsen legat alltifrån stadens uppkomst, och först mot 1800-talets slut har den på allvar börjat tränga utanför. Ytinnehållet inom vallarna är 180 tunnland¹ eller 89 hektar. Hur stor del av detta stora område upptog den äldsta stadsmässiga bebyggelsen, och var inom området låg dess tyngdpunkt? Besvarandet av detta spörsmål är i första hand en arkeologisk uppgift, som det dock icke är möjligt och icke heller meningen att i hela dess utsträckning fullfölja i denna skrift. Vad som här närmast följer är icke heller avslutade delar av en mera omfattande undersökning utan endast preliminära redogörelser för några av de linjer, enligt vilka författaren under sitt arbete med Kulturens Lundaundersökningar söker lösa det nämnda problemet. En arkeologisk materialgrupp, som i det följande skenbart rönt ringa beaktande, är de lösa fynden. Det är emellertid författarens förhoppning att framdeles få tillfälle att avhjälpa denna brist.²

¹ Enligt Ljunggrens karta av år 1853.

² Trots all byggnadsverksamhet under de gångna år, då de båda Lundamuseerna Kulturen och Historiska museet övervakat grävningar i staden, har hittills endast en ringa del av stadens yta berörts av grundgrävningar. Och många av dessa ha skett utan övervakning eller också utan att anteckningar

TERRÄNGEN. Hur terrängen inom Lunds stads område är modellerad, kan avläsas på en avvägningsskarta, plansch 2, som upprättats av stadsingenjörskontoret i Lund år 1909. Den torde återgiva den ursprungliga terrängen ganska väl, med dess förhöjningar och bäckfåror, så långt det gäller områdena utanför stadens forna vallar, där kulturlagret i regel endast utgöres av ett spadstick mylla. Däremot kan man för staden inom vallarna fastslå, att markens ursprungliga modellering under mer än 900 års bebyggelse hunnit väsentligt förvanskas. Den ursprungliga markytan ligger dold under ett synnerligen ojämnt täcke av avlagringar. Medan man på ett ställe konstaterat kulturlager av över 6 meters mäktighet, äro de på andra håll föga mer än ett spadstick.

En nöjaktig kännedom om den ursprungliga terrängens utseende måste emellertid anses vara en förutsättning för en riktig uppfattning om det äldsta Lunds topografi. En nivåkarta över terrängen i Lund vid stadens tillkomst är alltså ett önskemål, och förf. har också sedan begynnelsen av sitt arbete med Kulturens Lundaundersökningar gått in för att samla material för en sådan karta. Såsom en stimulans för detta arbete kom år 1932 Hans Erlandssons skrift om »Vattendragen och den äldsta bebyggelsen i Lund»,¹ det första försök som överhuvudtaget gjorts att genom en noggrannare penetrering av terrängförhållandena komma Lunds äldsta topografi på spåren. Erlandsson spårade tvenne bäckar, som från norr till söder skulle ha runnit genom staden, men delvis på grund av att han vid sin bedömning utgick från den modärna nivåkartan, kom hans resultat att i vissa avseenden bli osäkra. Erlandssons undersökning innehåller en mängd intressanta iakttagelser, som varit av värde för ämnets vidare behandling.

Bild 8 visar ett försök att på grundval av f. n. föreliggande material framställa terrängen i Lund vid tiden för stadens grundläggning. Höjdkurvorna avse moränen, den fasta bottenleran, om jordförhållandena gjorts. Materialet beträffande det underjordiska Lund kan därför nu betecknas som ringa i jämförelse med vad det kan bli efter ytterligare några generationers undersökningar. — Bland dem, som i Kulturens tjänst bedrivit insamlingen av det Lundaarkeologiska materialet vill jag särskilt nämna amanuensen Pär-Axel Olsson, som under intendenten G. J:son Karlins ledning och många gånger självständigt utfört det mesta av undersökningsarbetet under perioden 1905—1925.

¹ Skrifter utg. av Föreningen Det gamla Lund. XII.

sådan den nu påträffas vid grävningar, och hänsyn har således icke tagits till vid tidpunkten ifråga eventuellt redan existerande myll- eller andra lager. Man kan nämligen räkna med, att sådana lager då haft så ringa tjocklek, att de för nivåkurvornas utseende ha ringa betydelse. Graden av kartans tillförlitlighet kan bedömas genom att punkter, där mätningar gjorts, utmärkts med kryss. Inom områden, där sådana kryss ligga tätt, är kartan alltså mera noggrann än där de ligga glest. Dessutom äro för grävningsplatser, där mera ingående undersökning av bottenlerans modellering utförts, husplanens konturer utritade, och höjdkurvans däriinom liggande del kraftigare markerad. Beträffande flera av de kryssmärkta punkterna gäller, att mätningen icke är fullt noggrann, och i några fall, där grävningssanteckningarna sakna uppgifter, har använts muntliga meddelanden från äldre arbetare. Så exempelvis beträffande en grundgrävning för en skorsten i kvart. Färgaren, företagen för ca 40 år sedan, om vilken en arbetare som var med kunnat berätta, att »vi fick gå ner till nära 6 meters djup innan vi kom till leran, den var blå, och det var bara mossjord över.»

Största avvikelserna från de modärna förhållandena finner man i kvarteren närmast väster om Stortorget och Stora Södergatan norr om Svanegatan. Här avslöja höjdkurvorna en kraftig sänka, den mest markerade ravinen inom stadsområdet. Som vi skola se i följande avdelning har den under medeltiden varit vattenförande. Ravinen visar tydligen, att där har en av de ursprungliga bäckarna genom staden haft sitt lopp. Bäckens fortsättning söderut har hittills icke kunnat spåras, men av höjdkurvorna att döma har den gjort en båge åt sydöst och lämnat stadsområdet vid någon punkt på Södra Esplanaden. Bäckens övre lopp är icke känt; det är möjligt, att den djupa ravinen haft flera tillflöden.

Den vid kartans övre kant markerade vattensamlingen motsvarar »Helene kyrkodam», som finnes utmärkt på 1704 års karta och som ända in i senaste tid gjort sig märkbar som en vidsträckt sänka inom nuvarande lasarettområdet. Dess sydligaste del är ännu bevarad i dammen på Zoologiska institutionens tomt. Dammbotten har berörts vid grundgrävningarna för Ortopediska avdelningen och Ögonkliniken. Det har därvid visat sig, att sänkans botten utgöres av ett starkt vattenförande sandlager, som förorsakade mycket besvär vid grundgrävning-

arna. Dammen måste ha haft avlopp åt söder (i nyare tid genom en serie dammar av obekant ålder inom Universitetsbibliotekets område)¹ genom en bäck, som flutit över stadsområdet, men vars lopp för närvarande är omöjligt att bestämma. Höjdkurvorna angiva två möjligheter. Den ena en båge mot väster över Bredgatans norra tredjedel och vidare mot den damm, som är markerad där Centralstationen ligger. Dammen är inlagd efter en karta över S:t Peters kloster från år 1667; några uppgifter om att den påträffats vid grävningar har jag icke kunnat finna.² Den andra möjligheten skulle vara en riktning snett över gamla lasaretsområdet mot Paradisgatans mitt och därifrån i en båge mot väster till ravinen väster om torggatan.

Dammen vid Centralstationen har möjligen haft ett avlopp mot sydöst över kvarteret Myntet till den djupa ravinen där den går över Katedralskolans område. Ett dike, som kunnat konstateras i Grönegatans längdriktning mot Gyllenkrooks allé, synes vara sekundärt. Dess förhållande till höjdkurvorna tyder därpå.

I östra delen av staden är med pilar markerad en bäck, vars lopp någorlunda kunnat följas från kvarteret Städet. Den har gått längs Hjortgatans östra sida, gjort en krök mot väster och runnit över tomterna vid Stora Algatans sydsida. Här har, vid grundgrävning på tomten nr 2 i kvarteret S:t Mikael, enligt hörsägner anträffats en mycket kraftig sänka i bottenleran. Över domkapitelhusets tomt, där kulturlagren vid grundgrävningen 1926 visade sig vara mycket vattensprängda, har den gjort en båge mot söder och nått en pöl, som troligen legat strax sydöst om Kraftstorg. Anledningen till att jag antagit denna pöl är dels höjdkurvornas gång och dels muntliga uppgifter från grävningsarbetare, att botten i västra delen av detta område består av sand. Från pölen har bäcken följt Kiliansgatan (tidigare Killesträtet = Källgatan), där en bäckfåra helt nyligen kunnat konstateras vid grävning i gatan utanför Flormanska stiftelsen, och sedan gått snett över Mårtenstorget³ till

¹ HANS ERLANDSSON, anf. arb. bild sid. 9.

² Dammen har vid någon tidpunkt dränerats genom en av stenhällar byggd ledning i riktning mot Gasverksgatan. R. BLOMQUIST, Brunnar och vattenledningar, Kulturens årsbok 1935 sid. 194.

³ På Mårtenstorget har en gång funnits ett system av kanaler, se HANS ERLANDSSON, anf. arb. sid. 10 ff.

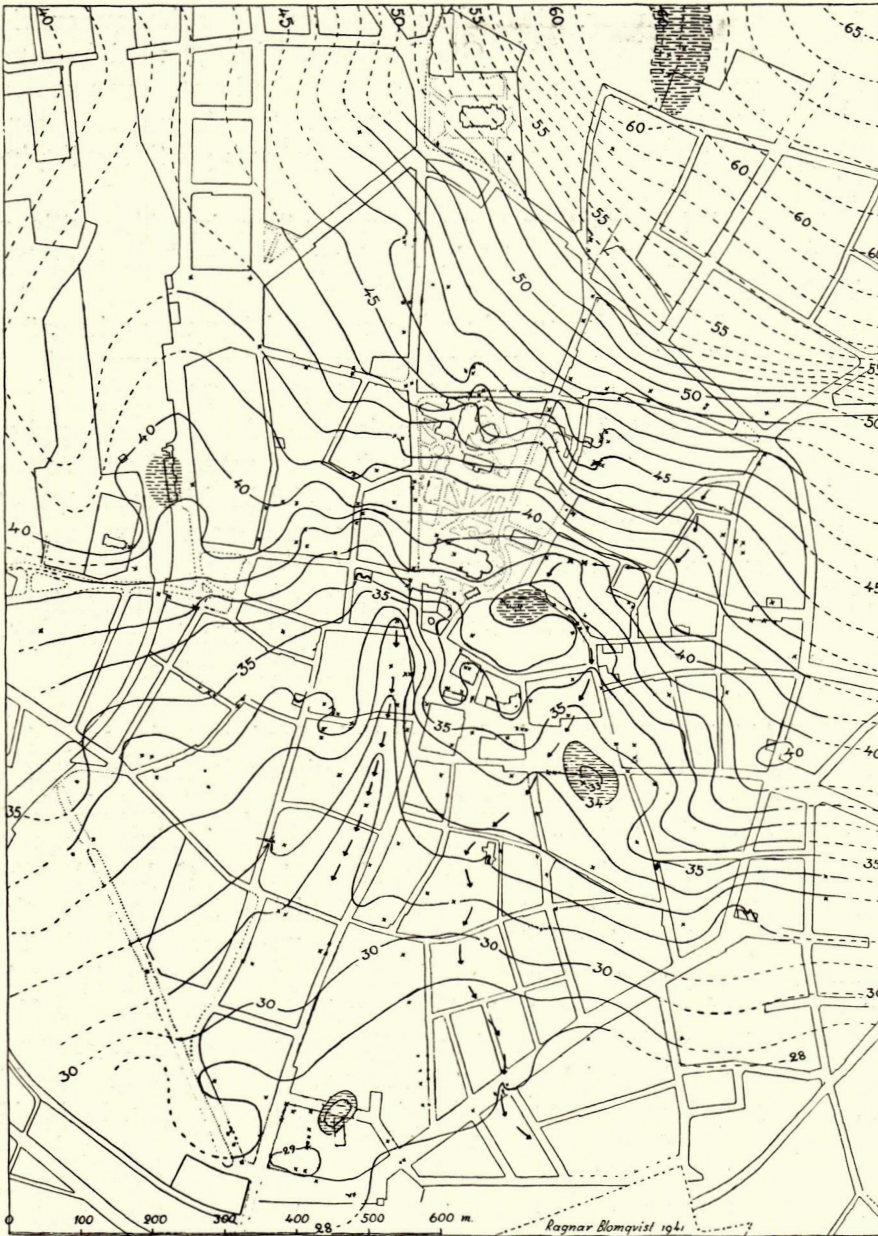

Bild 8. Avvågningskarta över moränen i Lund.

Siffrorna angiva höjden i meter över Lunds stads nollplan. Se texten sid. 47 f.

Bankgatans mynning. Dess fortsatta lopp över kvarteren S:t Mårten, Grynmalaren och Gärdet har markerats med ledning av höjdkurvorna samt med ledning av vad vi veta om var den i c k e gått. Däremot har den punkt, där den lämnat stadsområdet, kunnat fastställas vid en ledningsgrävning i Södra Esplanaden.

Den vid Mårtenstorget markerade pölen har förmodligen avvattnats genom samma bäck. Troligen har den haft tillflöden från öster.

Tvärs över Tullgatan har i yngre tid legat en vid grävningar anträffad damm, upptagen såsom »rudedamm» på en karta av år 1745 över Lunde Hospitals Sätets Gård Heligeistes Jordägendom. Det är emellertid ovisst om den är ursprunglig.

Detta är ungefär vad man kan utläsa av kartan på dess nuvarande preliminära stadium. Därtill ha de medeltida källorna mycket litet att förtälja. Förutom en notis om ett »vattenlopp», vartill vi återkomma, finnes en uppgift från år 1464 om en gård i S:t Andreas socken, belägen »nordan Emepöl».¹ Eftersom S:t Andreas kyrka legat vid Drottensgatan, bör Emepöl lokaliseras till sydliga delen av den stora sänkan väster om torggatan.

KULTURGYTTJAN. Vid grundgrävningen år 1913 för Sparbanken för Lunds stad och kringliggande land vid Stortorget västra sida (kvart. S:t Clemens n:r 6) nådde schaktningarna genom de på denna tomt synnerligen kraftiga kulturlagren endast halvvägs ned till bottenleran. Intendenten G. J:son Karlin lät emellertid företaga en rent arkeologisk grävning ända till botten, och i samband därmed lät han upptaga ett utsnitt av kulturlagren, som på denna punkt, vid tomtens nordgräns och 24 meter från Stortorget, hade en mäktighet av 6 meter. Utsnittet fördes till Kulturen, för att där prepareras och exponeras såsom »den lundensiska kulturpelaren». Det dröjde emellertid till år 1932, innan detta kunde förverkligas, och förf. hade då tillfälle att ingående undersöka jordpelarens olika lager. Jordpelaren hade en tjocklek av 25 cm., och därav avskalades 15 cm., vilket gav möjlighet till god inblick i varje lagrets sammansättning. Lagren besiktigades även av professor K. A. Grönvall och dåvarande amanuensen vid geol. inst. i Lund fil. lic. Tage Nilsson.

¹ L. Ä. U. IV, sid. 42.

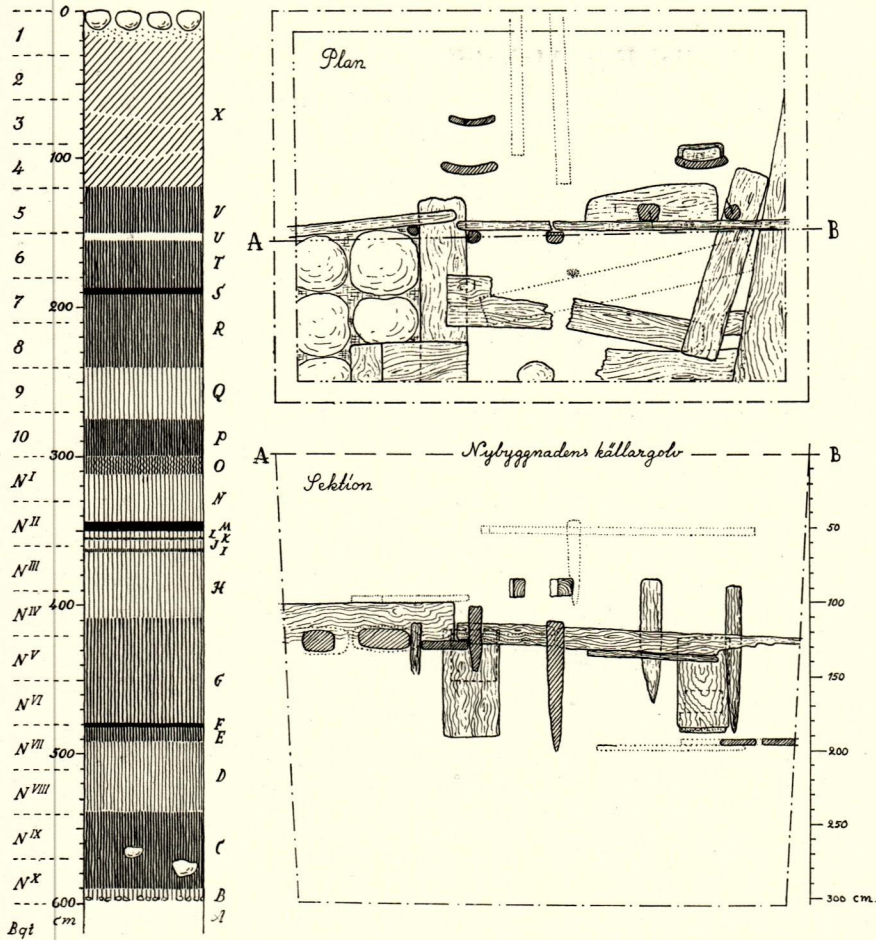

Bild 9. »Den lundensiska kulturpelaren». Utsnitt av jordlagren på tomten nr: 6 i kvart. S:t Clemens (Stortorget 6). T. v. spadstickens numrering samt centimeterskala för djupet under markytan. Om jordlagren A–X se texten sid. 52 ff.

Bild 10. Träkonstruktioner, påträffade vid grävning invid »kulturpelaren». Plan och sektion mot norr. Centimeterskalan t. h. motsvarar »kulturpelarens» djup 300–600 cm. Se texten sid. 57 f.

Jordlagerföljden i pelaren ses å bild 9 och beskrives här med angivande av djup under markytan.

A, bottenlagret, moränen, bestod av blå lera.

B, djup 598–590 cm. Gyttja, ljusbrun, bemängd med flintskärvor.

C, djup 590–538. Torvartad gyttja, brun, med sötvattens-

mollusker. Ett prov av denna gyttja har år 1941 undersökts av geologen fil. lic. Erik Mohrén, som kunnat konstatera, att den avsatts efter bronsåldern; en snävare datering är icke möjlig på geologisk väg. Vid grävningen 1913 hittades på detta djup bl. a. en hjorthornstagg, ett slammat flintspån, ett kranium av en hund samt ben av får och tamsvin.¹

D, djup 538—491 cm. Svämtoyv. En till färgen grå, fet, leraktig avlagring. Innehöll bitar av kvistar, hasselnötskal, bitar av förkolnat trä, fiskben och flisor av djurben samt bitar av garvat läder. År 1913 hittades i detta lager bl. a. en järnspik, fragment av bastrep, slagglumpar, vendiskt svartgods, bild 11, samt ett trasigt ovanläder till en sko, bild 12.

E, djup 491—482 cm. Torvartat lager av hårt packade växtdelar.

F, djup 482—479 cm. Kompakt skikt av trä- och kvistbitar.

G, djup 479—408 cm. Kulturgyttja, till färgen mörkgrå på grund av stark inblandning av träkolskorn och multnade växt- delar. Innehöll djur- och fiskben, trä- och barkbitar i myckenhet, ett flertal hasselnötskal samt mycket finkornig sand. Dessutom slaggbitar, ett flertal fragment av äldre svartgods, och ett mynnings- fragment av en degel av hårt, sintrat ljusgrått gods med röd och gul flammig glasyr. År 1913 hittades i lagret ett bysantinskt kopparmynt från kejsar Johannes Zimiskes tid 969—976, koppar- och bronsavfall, en ring av snodda koppartrådar, bild 23, sko- och läderrester, bild 17, samt skärvor av äldre svartgods, bild 13—16 och 18—22.

H, djup 408—364 cm. Svämsand, finkornig, grå. Fyndlös. År 1913 hittades på motsvarande djup (420—390 cm.) en bronssölja, ett ovanläder till en remkänga samt ett stort antal bitar av laderskor, och skärvor av äldre svartgods, bild 24—30. Dessa föremål höra möjligen till övre delen av lagret G. På djupet 390—360 cm. hittades år 1913 en vävkam av ben, en skärva av en degel, ett flertal skärvor av äldre svartgods, en liten skärva av ljust, grågult, hårdbränt gods, något påminnande om Pings- dorfkeramiken, två bitar av rödbränt tegel samt en bit av en täljstensgryta, bild 31—43.

I, djup 364—362 cm. Mörkt skikt bestående av finkornig sand, växtdelar och enstaka benbitar.

¹ Benen bestämda av docent Herved Berlin, Lund.

Bild 11. Skärva av vendiskt svartgods. Fynd från spadsticket N^{VIII} invid »kulturpelaren». 1/4.

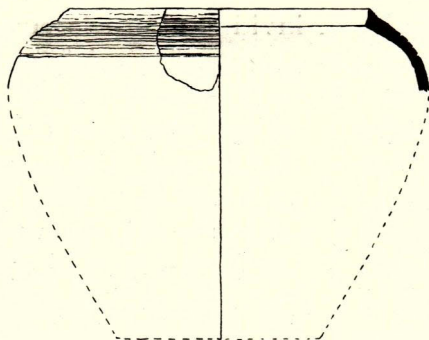
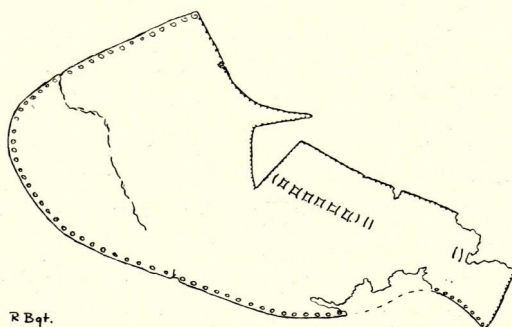
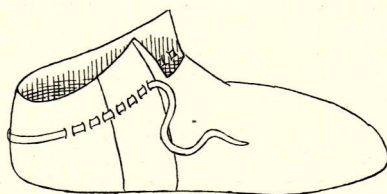

Bild 12. Ovanläder till sko av tidig medeltidstyp jämte rekonstruktion av skon. Fynd från spadsticket N^{VIII} invid »kulturpelaren». 1/4.

R Bgt.

J, djup 362—356 cm. Samma som H.

K, djup 356—355 cm. Samma som I.

L, djup 355—350 cm. Samma som H.

M, djup 350—344 cm. Svart, hårt sammanpressat lager av växtdelar, trä-, bark- och kvistbitar.

I lagren I, K och M fanns en liten järnspik, en bit tegel, fyra bitar kalk eller krita, diverse djur- och fiskben samt 18 bitar av hasselnötskal.

N, djup 344—312 cm. Samma som H. I anteckningarna från

grävningen invid »kulturpelaren» år 1913 angives, att lagren på djupet 360—312 cm. äro »ej fyndförande».

O, djup 312—300 cm. Kulturgyttja, mörk, bestående av läderavfall, benbitar, växtdelar och finkornig sand. År 1913 hittades här en kam, spik, bronssölja, glasfragment, läder, äldre svartgods, en fot till en trefotsgryta av yngre svartgods (1200—1300-talen) samt en skärva av en kanna av rött lergods med olivgrön glasyr (1200—1300-talen).

P, djup 300—275 cm. Kulturgyttja, gråsvart, synbarligen starkt bemängd med kreatursspillning. Innehöll även några hundexkrementer.

Q, djup 275—240 cm. Svämsand, finkornig, ljusgrå. Fyndlös. Samma som H.

R, djup 240—191 cm. Kulturgyttja. Finkornig sand starkt bemängd med läderavfall samt djurben. På djupet 196 cm. en dubbelkam av ben, bild 44.

S, djup 191—187 cm. Kompakt lager av mossa och växt-
delar.

T, djup 187—155 cm. Kulturgyttja, innehållande finkornig sand, multnade växtdelar, benbitar, skärvor av glasyrgods från 1200—1300-talen samt en del läderavfall.

U, djup 155—150 cm. Gul lera.

V, djup 150—119 cm. Samma som T. Innehöll två skärvor av glasyrgods från 1200—1300-talet, av vilka den ena låg ända uppe i övergången till lagret X.

X, djup, 119—0 cm. Omrörda fyllningsartade lager, innehållande bl. a. gul lera.

Från lagren ovan djupet 300 cm. stammar huvudmassan av de vid grundgrävningen gjorda fynden, till största delen medeltidsföremål. De kunna dock icke bringas i närmare sammanhang med kulturpelarens lager.

Som man kunde vänta av kulturpelarens läge mitt i den kraftigaste terrängfördjupningen i Lund äro en stor del av pelarens avlagringar av den karaktär att man måste anse dem vara avsatta i vatten. Detta är påtagligt beträffande gyttjan B, den torvartade gyttjan C, svämtorven D, torven E och svämsandslagren H, J, L, N och Q. Beträffande kulturgyttjelagren G, O, P, R, T och V visar den i dessa ingående finkorniga sanden på, att även de bildats under fuktiga förhållanden. Härpå tyder även det tunna lerskiktet U, som man torde ha kört

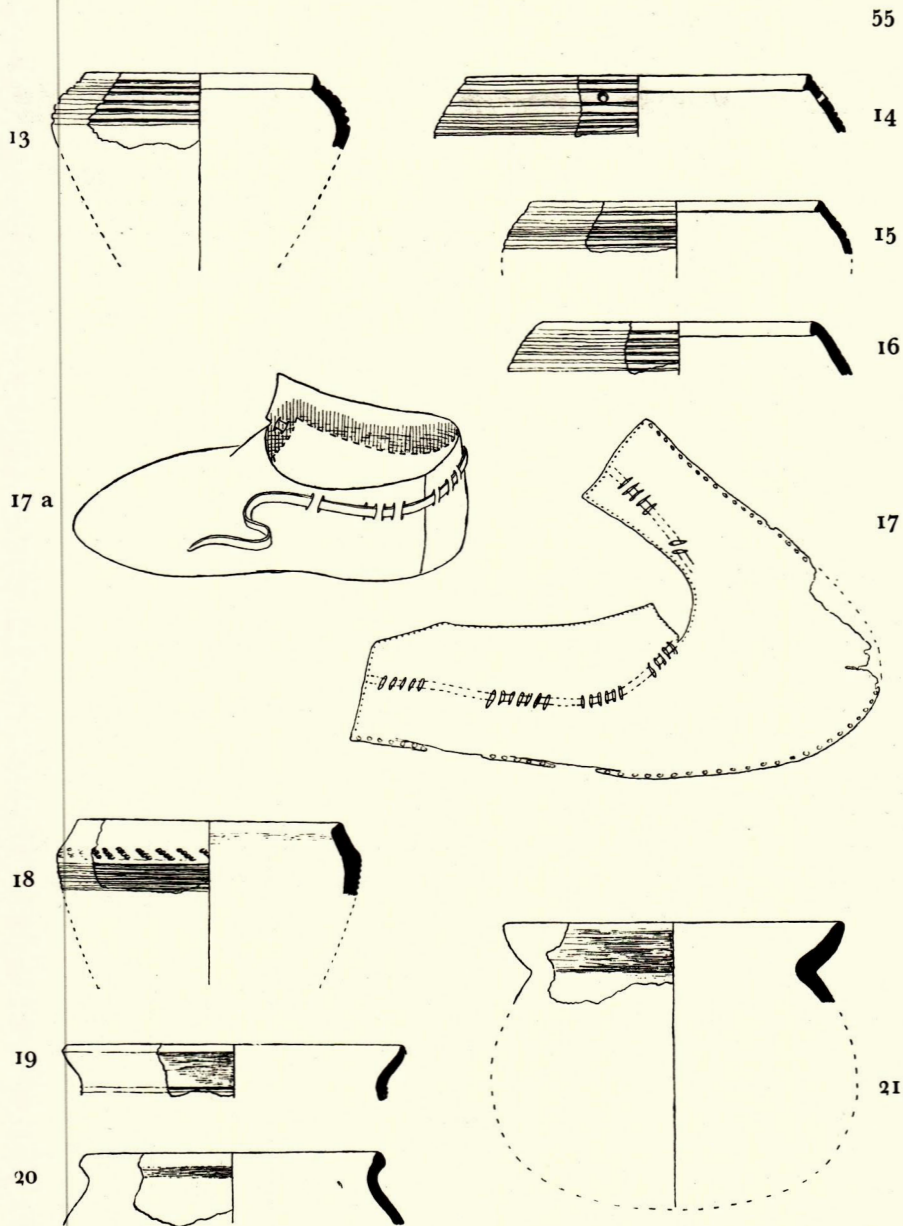

Bild 13-21. Svartgodsskärvor och ovanläder till sko. Fynd från spadsticket N^{VI} invid »kulturpelaren». 1/4.

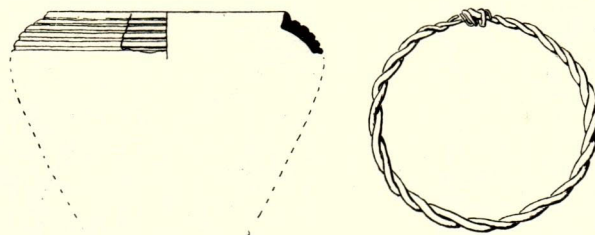

Bild 22 och 23. Svartgodsskärva och ring av snodda koppartrådar. Fynd från spadsticket NV invid »kulturpelaren». $\frac{1}{4}$ och $\frac{1}{2}$.

dit för att erhålla någorlunda fast mark över den underliggande gungflyn. Att så gjorts, har kunnat iakttagas på flera andra håll i staden. Svämsandslagren torde ha avsatts under rikligare vattenflöde än kulturgyttjelagren, och de torde erbjuda möjligheter att spåra regnriska perioder i medeltidens klimat. Med lagret X har fuktigheten på platsen helt upphört. Om de olika lagrens datering lämna fynden vissa anvisningar. Svartgodset kommer redan i lagret D, och senast med detta skulle vi vara inne i 1000-talet. Det bysantinska myntet kan däremot icke ha någon betydelse för lagret G.¹ Tegelskärvorna från lagret H visa, att vi här nått till eller förbi 1150-talet, och i lagret O visar keramikskärvorna, att 1200-talet nåtts. I lagren S—V befinna vi oss enligt de funna lergodsskärvorna i perioden 1200—1400. Den tidpunkt, då de våta avlagringarna upphöra och området övergår till att bli torr mark, synes därför vara att förlägga till slutet av nyssnämnda period något som överensstämmer med vad som kunnat utläsas ur andra lagerföljder i staden, som skola nämnas längre fram.

Man kan inte undgå att frapperas av hur »kulturpelaren» åskådliggör huvudepokerna i Lunds historia. Mellan bottenleran som avlagrats under istiden, och den torvartade gyttjan B, som

¹ Det väcker måhända förvåning, att ett exakt daterbart mynt tillmätas mindre dateringsvärde än svartgodsskärvor, men så måste det enligt författarens mening vara i detta fall. Vad vi exakt veta om myntet är dess präglings-tid, men vi veta icke hur lång tid myntet behövt för att komma från Byzans till Norden och ej heller hur länge det sedan dröjt innan det tappades i gyttjan i Lund. Däremot kan man taga för givet, att svartgodskrutor gått sönder i Lund omedelbart efter det sådana kärl efter c:a år 1000 (se nedan sid. 68) blivit vanliga bruksföremål i orten, och skärvorna ha icke tillvaratagits utan direkt hamnat bland avskrädet. Eftersom svartgods förekommer redan i lagret D, måste detta lager såvitt det för närvarande går att bedöma vara yngre än c:a år 1000, och denna datering kan icke rubbas av att ett bysantinskt mynt från 969—976 hittades 70 cm högre upp.

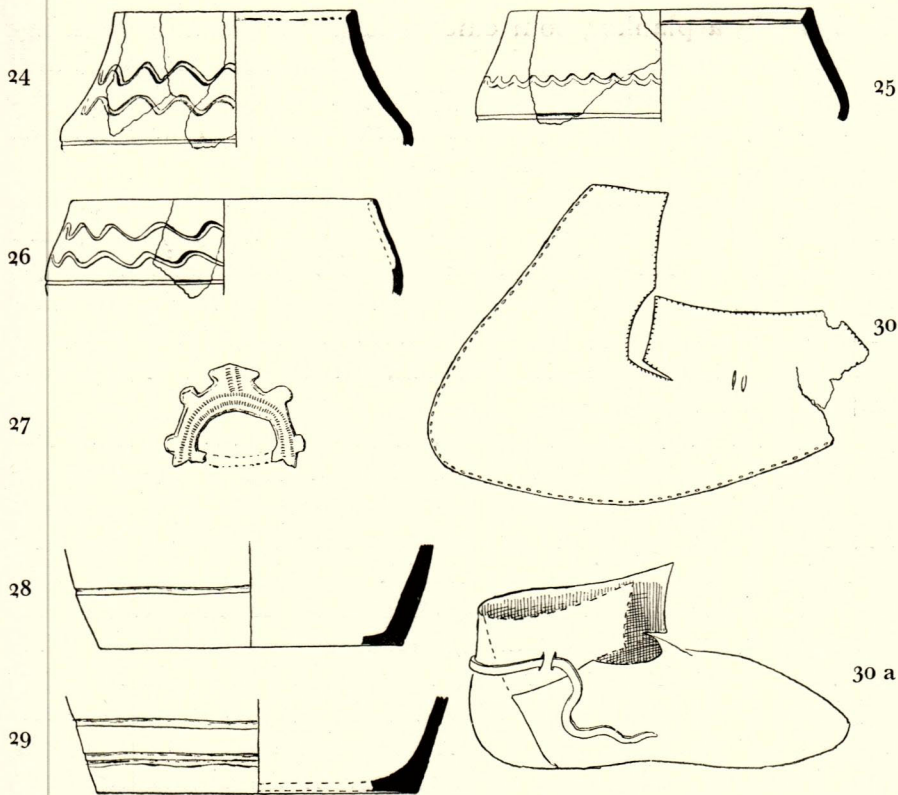

Bild 24–30. Svartgodsskärvor, bronsölja och ovanläder till remkänga. Fynd från spadsticket N^{IV} invid »kulturpelaren». Söljan $\frac{1}{2}$, övriga $\frac{1}{4}$.

härstammar från någon period efter bronsåldern slut, ligger ett 8 cm. tjockt gyttjelager B, som alltså haft över 10.000 år på sig för att bildas. Lagren D–V med en sammanlagd mäktighet av 419 cm., alltså 52 gånger större, ha avsatts under i runt tal 500 år, alltså 20 gånger kortare tid. Avlagringshastigheten har varit mer än 1000 gånger större under medeltiden än under perioderna före stadens tillkomst. Efter en tidpunkt i slutet av medeltiden (c:a 1400) består jordlagren av fyllning som tillväxt betydligt långsammare än medeltidslagren.

Vattenflödet i sänkan har tidvis varit starkt, men tidvis synes sänkan ha varit tämligen uttorkad. Härpå tyder en del träkonstruktioner, bild 10, vilka anträffades vid djupgrävningen invid »kulturpelaren». På djupet 495 cm., d. v. s. överst i lagret

D, lågo några plankor, som emellertid kunna ha flutit omkring på vattnet och hamnat på sina platser av rena tillfälligheten. Anordningarna på djupet 400—430 cm., motsvarande övergången mellan lagren G och H, torde däremot kunna tolkas som en broläggning över en sankmark.

En annan sektion från samma sänka, tagen år 1910 av Pär-Axel Olsson på kvart. Apotekaren nr 5, har jag återgivet i en uppsats om Medeltida skor i Lund i Kulturens Årsbok 1938, sid. 192—193. Här var djupet till bottenleran 640 cm. och omedelbart över leran låg ett 75 cm. högt sandlager, vilket undersöktes av professor K. A. Grönvall och av denne förmodades vara avsatt i vatten.

Jag har ovan använt ordet kulturgyttja såsom benämning på vissa lager. Dessa ha bestått dels av s. a. s. naturliga beståndsdelar, såsom sand- och gruskorn och multnade växtdelar, dels mängder av bebyggelseavfall, såsom djurben, träkolskorn, keramikskärvor, skinnbitar och annat som kan tänkas bli bortkastat eller tappat där människor hålla till. De ha synbarligen avsatts under fuktiga förhållanden, och gyttekaraktären har bestyrkts av rådfrågade geologer. Det är aldrig någon svårighet att konstatera, att kulturgyttja är förhanden. Indiciet utgöres av de i lagren funna föremålets tillstånd. Järnföremål, som i vanlig mylla gärna äro förrostade till oigenkännlighet, ligga i kulturgyttjan lika väl konserverade som om de behandlats av en konservator, endast försedda med en blå beläggning av vivianit (monoklint järnortofosfat). Av träföremål, som legat i vanlig mylla några hundra år, brukar endast återstå starkt multnade rester, ofta bara ett snusliknande pulver, medan trä, som hämtats ur kulturgyttja, i regel (beroende på träslaget) är fullkomligt bevarat, ehuru det sedan det kommit ur jorden måste genomgå särskild behandling för att icke torka sönder. Motsvarande gäller beträffande skinn och läder.

Kulturgyttjan skulle icke varit anmärkningsvärd, om den endast anträffats i den kraftiga sänkan väster om torggatan, där marken naturligen varit vattendränkt. Men det egendomliga är, att kulturgyttjan ligger över stora delar av Lunds gamla område och även på platser, där bottenleran ligger högt i förhållande till närmaste bäck. Vi kunna som exempel taga en sektion från en plats invid höjdryggen öster om Stortorget, där Vårfrugatan går fram, närmare bestämt rakt öster om Reginabiografens

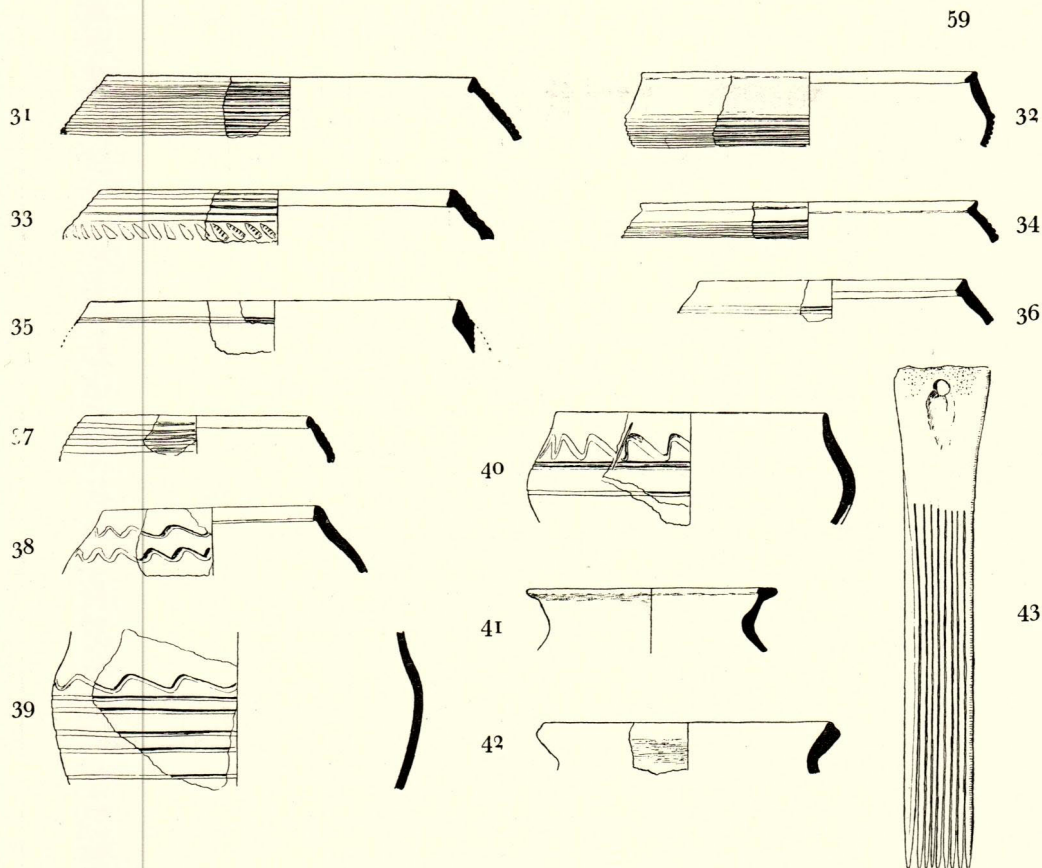

Bild 31-43. Svartgodsskärvor och vävka. Fynd från spadsticket N^{III} invid »kulturpelaren». Vävkan 1/2, övriga 1/4.

nordöstra hörn och väster om Vårfrugatans mitt. Här skulle man tro hade varit en torr och bra plats, men jordlagren säga något annat, bild 45. Över den blå bottenleran, som här nåddes på 270 cm:s djup, låg ett ca 20 cm. tjockt lager svämsand, som måste ha avlagrats under rådande bebyggelse, ty i dess undre del hittades ett låsöverfall av järn, en sländtrissa av svartgods och en skosula, förutom skärvor av vendiskt svartgods. I översta delen av lagret fanns en kullerstenläggning, som betecknande nog lagts på en bädd av kvistar. Över svämsanden låg ett 10 cm. tjockt lager av gyttja, brunrå på grund av stark halt av multnade växtdeklar. I detta hittades ett ämne av ben till en s. k. vävka. Den över detta lager markerade torvartade gyttjan av 20 cm:s mäktighet bestod så gott som uteslutande av växtdeklar.

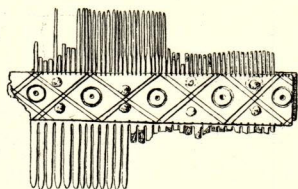

Bild 44. Dubbelkam av ben. Fynd i »kulturpelaren» på djupet 196 cm. $\frac{1}{2}$.

Jag är docenten Otto Gertz, Lund, stor tack skyldig för ett utlåtande om detta lager. Utlåtandet är daterat den 25 juni 1941 och av följande lydelse.

»Härmed vill jag meddela, att jag underkastat det av Eder insända provet en mera detaljerad undersökning med slamning och därvid funnit följande fossil:

Arctostaphylos uva ursi (mjölon): hela grenar och skottsystem, blad och fruktstenar, flera av de senare liggande i grupper på sådant sätt, att hela frukter macererats på platsen.

Prunus insititia (krikon): fruktsten.

Rubus idaeus (hallon): talrika fruktstenar.

Därjämte blad av gräs, som emellertid äro till arten obestämbara; överhuden i allmänhet förstörd.

Lagret är tydligt sedimentärt. Något avbrott i skiktningen har ej iakttagits.

Materialet förhållandevis kompakt, på något ställe mera hårt och inkrustrerat med järnföreningar, sannolikt uppkomna genom förändring av primär utskiljning av svavelkis.

Pollenkorn ha ej påvisats, ej heller gren- eller stambitar av skogsträd, som kunde möjliggöra en säker åldersbestämning.»

Utlåtandet angiver tydligt nog, att lagret är avsatt i vatten. Märklig är den rikliga förekomsten av mjölon, som, enligt vad docenten Gertz meddelat, för sin trivsel förutsätter betydligt mera näringsfattig jord än som förefinnes inom Lunds område.

Över den torvartade gyttjan vidtog kulturgyttja av ovan beskrivna karaktär, som med en mäktighet av 130 cm. nådde upp till 90 cm. under markytan. Samtliga avlagringar upp till sistnämnda djup tillhöra medeltiden. I nedre delen hittades skärvor av vendiskt svartgods, i övre delen och ända uppe vid 90 cm:s djupet skärvor av glaserat lergods från 1200–1300-talet. Den ovanpå markerade fyllningen, vars innehåll var mycket växlande, har påförts i olika etapper.

I gyttjan låg inlagrat en del timmer, som av allt att döma utgjort rännor, lagda med kantställda och något utåt lutande plankor, vilka hållits isär medelst i nederändan spetsade pålar, neddrivna vid plankornas insida. Såsom av ritningen framgår

LUND. Vårfrugatan, okt. 1934.

Sektion mot norr.

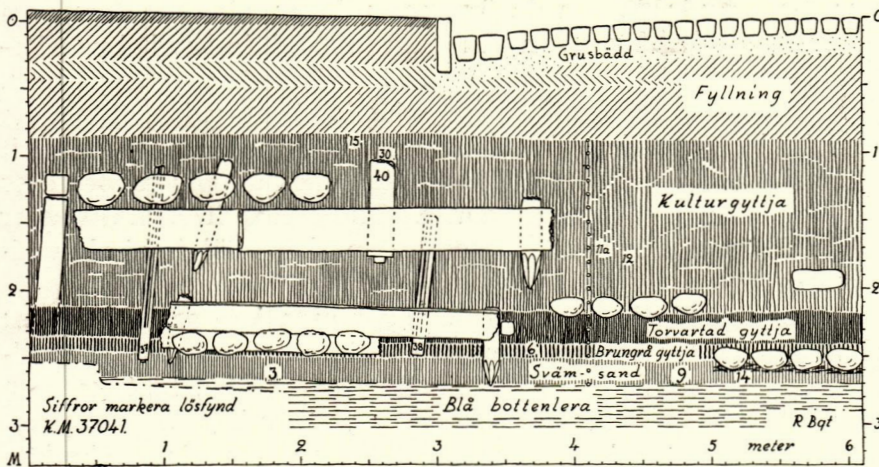

Bild 45. Jordlagersektion från Vårfrugatan, vid Reginabiografen. Lösfynd: överfall av järn (3), ämne av ben till vävkam (6), sländtrissa av svartgods (9), trä-tallrik (11 a), skoläst (12), skosula (14), skodelar (15). Trävirke: väggplankor av ek från byggnad i stavkonstruktion (37 och 38), hörnstolpe av ek från skiftesverkshus (40). Den vertikala raden av små cirklar vid 4-metersstrecket markerar en serie av 19 st. jordprover, vilka undersökts av dåv. fil. lic. Tage Nilsson för pollenanalys. Proven visade sig emellertid vara sterila. Se vidare texten sid. 59 ff.

funnos rännor på två olika nivåer, en med överkanten på djupet 140 cm. och en 70 cm. lägre.¹ Den övre rännan har troligen att döma av en av pålarna samt stenläggningen på 115 cm:s nivå ursprungligen varit ett plankvarv högre. Virkesdelarna 37 och 38 äro plankor, vilka placerats på tvären i rännorna, förmodligen för att utgöra fördämning.

Man kan av jordlagren utläsa följande om platsen. Före stadsbebyggelsen har här knappast funnits några lager över bottenleran, icke ens matjord. Under bebyggelsens första tid har avsatts svämsandslagret, och det måste ha skett på grund av översvämningar i ett närliggande vattendrag. Under äldsta medeltid är platsen vattensjuk, och den första broläggningen av kullersten

¹ Vid grundgrävningen för Reginabiografen år 1912 anträffades ett system av på samma sätt byggda trärännor på en nivå motsvarande den övre av de här nämnda. De tolkades av Karlin felaktigt såsom grunden till ett vikingatidshus. Även 10 meter längre norrut vid stadshäktets sydöstra del ha sådana rännor spårats.

erhåller såsom underlag en kvistbädd. Under medeltidens gång sker fortfarande då och då översvämningar, men det slam, som då avsättes, får på grund av en stark inblandning av bebyggelseavfall och växtdelar en annan karaktär än svämsanden nederst. Trärännorna skulle kunna vara anlagda för områdets dränering, och således även de tyda på att området under medeltiden varit vattensjukt. Någon gång efter medeltidens mitt men före dess slut upphöra gytteavlagringarna. Området blir definitivt torr mark. Vad som därefter åstadkommit markens höjning är huvudsakligen ditbragt fyllning.

Sumpigheten har emellertid, såvitt man kan se, icke utgjort något hinder för bebyggelsen. Synnerligen belysande för förhållandena äro sektionen från S:t Clemens kyrka, bild 53, som framgrävdes våren 1932 på tomten i sydöstra hörnet av Klostergatan och Stora Gråbrödersgatan. På platsen för stavkyrkan (varom mera nedan) hade efter denna kyrkas tillkomst avsatts gytta till en höjd av minst 180 cm. Och även inne i stenkyrkan, som lagts norr om stavkyrkan, hade gytteavsättningar skett, så att golvnivån i kyrkan under loppet av några få århundraden höjts från äldsta golvet C till det 90 cm. högre upp belägna golvet L. Fullkomligt ensartade synas förhållandena ha varit vid Sankta Marias stav- och stenkyrka, enligt Pär-Axel Olssons uppmättningsritningar och anteckningar.

Orsaken till kulturgyttjans tillkomst äro ganska tydliga. De rinnande vattendragen och den mänskliga bebyggelsen ha varit samverkande faktorer. Bäckarna måste emellertid ha flutit fram över Lunds område mer än 10,000 år före stadens tillkomst, men de lager de hunnit avsätta under denna långa tid äro, som vi sett, synnerligen minimala. När stadsbebyggelsen börjar, blir det däremot en häpnadsväckande takt i avsättningen av jordlager. Det är således bebyggelsen, som är den väsentliga faktorn. Bäckarna, som i årtusenden utan påverkan fått söka sin väg ned för sluttningen till Höjeå, bli helt plötsligt oroad. Människorna komma och slå sig ned i deras dalgångar, de kasta avskräde i deras vatten, åstadkomma mer eller mindre medvetet fördämningar, som åsamka översvämningar, då vattnet står över stora områden och då de partiklar, som uppslammats i bäckarna genom människornas grävningar vid stränderna, sakta sjunka till botten och bilda skikt av gytta. Översvämningarna ha givetvis icke varit permanenta utan avgränsade till regnrika

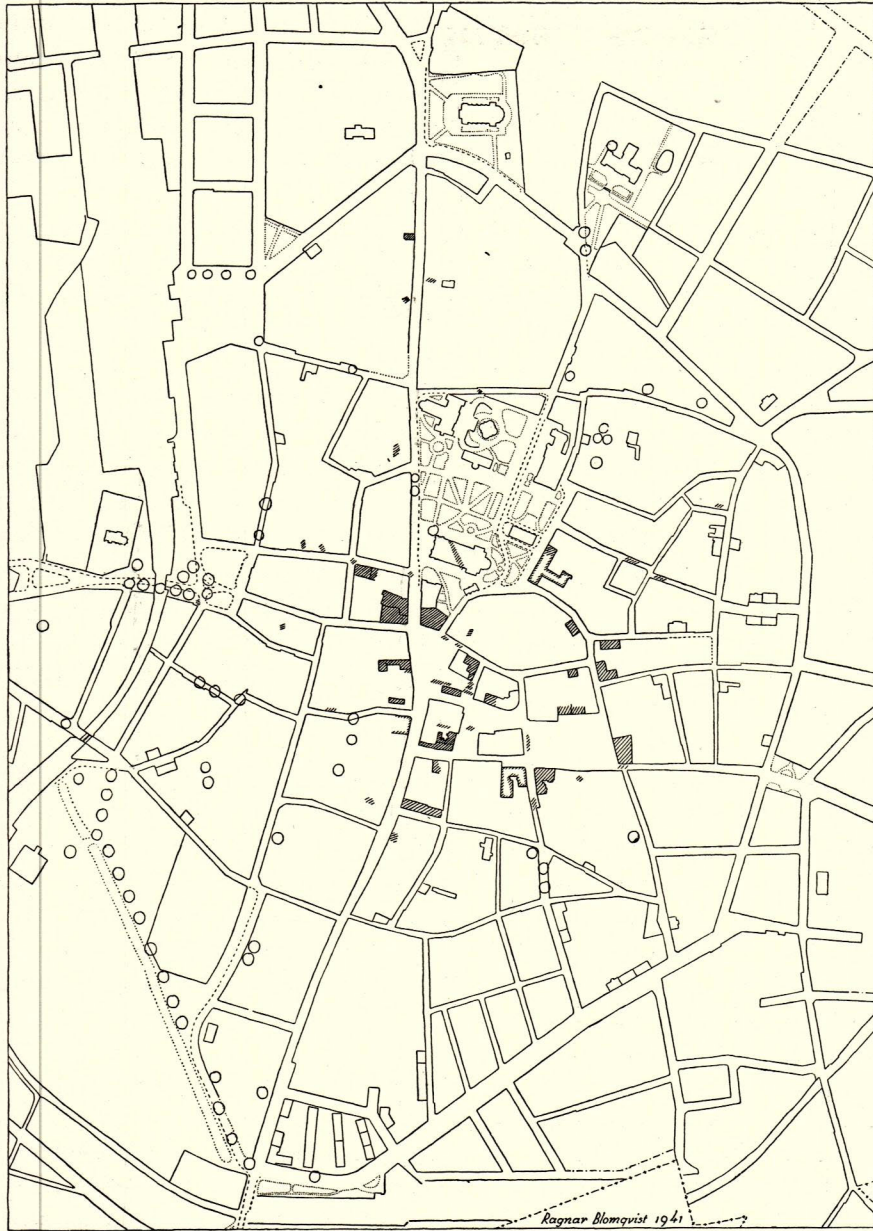

Bild 46. Översikt av grävningsplatser i Lund där kulturgyttja påträffats (streckade) samt platser där kulturgyttja icke finnes (tomma husplaner eller tomma ringar).

årstider, framförallt under bestämda perioder med fuktigt klimat. Men marken måste ändå så gott som ständigt varit bemängd med grundvatten relativt högt upp, säkerligen mest beroende på bristfällig dränering. Det är emellertid att förvänta, att kommande undersökningar skola ge ytterligare synpunkter till förklaring av kulturgyttjan.

En intressant iakttagelse man kan göra i gyttjan är, att de nedersta lagren, vanligen svämsand, äro så gott som helt fria från kvistbitar och överhuvudtaget relikter av högre vegetation. Det kan tolkas sålunda, att området vid tiden för Lunds tillkomst mest saknade träd och buskar, och förmodlingen låg som betesmark. Någon lund skulle således icke ha funnits på platsen, om man får döma efter detta förhållande.

Avsättningen av kulturgyttja har plötsligt upphört vid en tidpunkt, som synes ha varit gemensam för hela området. Denna tidpunkt kan emellertid endast approximativt bestämmas. Den väsentliga ledningen lämnar härvid det förhållandet, att skärvor av det rödbrända glasyrgods, som är i bruk i Lund under 1200—1300-talen men knappast mycket senare, påträffats i gyttjans översta del och ända uppe vid dess övre gräns. Härav får man, att nämnda tidpunkt bör ligga någonstans mellan medeltidens mitt och dess slut.

Även avlagringarna inom och utom S:t Clemens stenkyrka lämna antydningar i samma riktningar. Här ha gyttjeavsättningar avstannat vid nivån + 37,30 m, och omedelbart däröver ligger inne i kyrkan på en bädd av grus ett golv (L å bild 53) av glaserade kvadratiska tegelplattor, medan utanför kyrkan ett tjockt lager (X) av murgrus och tegelflis hamnat över kulturgyttjan. Såväl golvet som lagret utanför kyrkan torde härröra från samma tidpunkt, nämligen det tillfälle, då kyrkan försågs med tegelvalv.

Förklaringen till detta plötsliga upphörande av gyttjeavsättningar kan vara ganska enkel. Av de båda faktorer, som ovan tillskrivits gyttjans tillkomst, fortfar den ena att finnas: människornas tillvaro och verksamhet på området fortsatte. Det måste då ha varit den andra faktorn, bäckarna, som försvunnit. Det troliga är, att bäckarna, som runnit upp på höjden i norr, letts åt annat håll, nämligen i vallgraven runt staden, ett antagande, som även stödjes av de iakttagelser, som hittills kunnat göras i vallgraven. Möjligen har denna torrläggning av staden

skett först efter 1400-talets början. Den $\frac{3}{5}$ 1403 sälja borgmästare och råd i Lund åt Hans Belkow ett sträte i staden i S:t Drottens socken och »västan intill stadens vattenlopp beläget». ¹ Drottens kyrka låg i sydvästra delen av kvarteret S:t Clemens, där nu stadens auktionskammare är belägen. Det är emellertid ovisst om det år 1403 existerande »stadens vattenlopp» runnit i sänkan närmast torggatan eller om därmed avsetts ett dike, som kunnat påvisas i Grönegatan och som kan ha grävts för att leda inom staden upprinnande vatten till de ängsmarker, som fordom utbreddes sig söder om Svanegatan. Det förra är visserligen det troligaste.

Den tidpunkt då gytteavsättningarna började kan på goda grunder antagas sammanfalla med stadens grundläggningstid. På ett flertal grävningssplatser inom kulturgyttjans område har kunnat iakttagas, hur fördelningen av keramikskärvorna varit densamma som vid den ovan behandlade platsen i Vårfrugatan, så att vendiskt svartgods anträffats i gyttejans nedersta skikt och ända nere på gränsen till bottenleran. De första gytteavsättningarna skulle således vara samtida med svartgodsets första uppträdande på platsen. Härvid behöver undantag icke göras för själva bäckfårorna, ty det är icke nödvändigt att antaga, att lagret C i kulturpelaren bild 9 är äldre än staden.

Främst på grund av de nämnda antydningarna om att kulturgyttjans begynnelse i tiden sammanfaller med svartgodsets införande och således med stadens grundläggning är författaren böjd att anse, att stadsområdet legat obebyggt före stadens tillkomst. Denna uppfattning kan icke rubbas av det förhållandet, att enstaka föremål äldre än 1000-talet hittats inom stadens område. De äro nämligen alla av den art, att de kunna av ägarna ha omsorgsfullt bevarats i långa tider och således tappats i jorden först då staden bevisligen fanns. Såvida de inte helt enkelt tappats av någon av de många, som före Lunds tillkomst färdats över området.

Staden Lund skulle således enligt vad här framförts icke successivt ha utvecklats ur en på platsen tidigare befintlig by. Den synes i stället ha grundlagts på ett förut obebyggt område.

Kulturgyttjan är bemängd med bebyggelseavfall. Den är

¹ ERSLEV, Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis. I—4. Kbhvn 1894—1912. Nr 4582.

Bild 47. Svartgodskärl, funnet vid Magnus Stenbocksgatan. H. 30 cm. K. M. 17995.

Bild 48. Svartgodskärl, funnet i Lilla Fiskaregatan. H. 12 cm. K. M. 19939.

således ett incitament på bosättning och vittnar om, att de delar av Lund där den förekommer höra till det område, som var bebyggt under medeltiden. Kartan bild 46 visar kulturgyttjans utbredning så långt vår kännedom f. n. sträcker sig. Den torde trots alla luckor visa huvudsaken.

Men bosättning kan givetvis ha förekommit även utanför bäckarnas översvänningsområden, varför kulturgyttjan icke kan tänkas ge en riktig bild av den medeltida stadsbebyggelsens utbredning, lika litet som den ger vad vi i denna skrift närmast eftertrakta, storleken av 1000-talets Lund. För att få något begrepp därom måste vi söka andra vägar.

DET VENDISKA SVARTGODSET. För fastställande av stadsbebyggelsens utsträckning i Lund under 1000-talet har man, sedan kulturgyttjan visat sin begränsning och sedan det visat sig, att hittills utförda grävningar icke bragt i dagen några hustomtningar, närmast att ta fasta på dels de lösa fynden, och dels de äldsta kyrkornas läge.

Men även om de gångna årens grävningar frambragt föremål, framförallt keramikskärvor, från Lunds gångna tider i

Bild 49. Svartgodskärl, funnet å kvart. Apotekaren n:r 5. H. 22 cm. K. M. 20532, 13 - 14 st.

Bild 50. Svartgodskärl, funnet å kvart. S:t Mårten n:r 4. H. 8,5 cm. K. M. 19951.

1000-tal, så ge dessa oss ändå synnerligen begränsade möjligheter till en säker kännedom om 1000-talsstadens topografi. För det första äro föremål, om vilka man med säkerhet kan säga, att de tillhöra detta århundrade, synnerligen fåtaliga. För det andra äro många av det slag, betsel, sporrar, smycken etc., att de liksom stenålderns flintyxor lika lätt kunna ha tappats på avstånd från som vid hemmet. Hade det varit fråga om större mängder föremål, hade givetvis kraften i den senare invändningen försvagats, men så är det som sagt icke fallet.

En fyndgrupp är dock ett säkert vittnesbörd om bebyggelse. Det är det s. k. vendiska svartgodset, n. b. om det icke endast är fråga om enstaka skärvor. Svartgodskärnen ha nyttjats i hushållen, och då de gått sönder har man säkerligen icke besvärat sig med att bära bort skärvorna någon längre väg. De ha mest hamnat i husens omedelbara närhet. Tyvärr är icke heller denna fyndgrupp fullt tillfredsställande för vårt ändamål. Det vendiska svartgodset har använts i Lund icke blott under 1000-talet utan även under 1100-talet och möjligen även något längre. Att det vid 1100-talets slut eller omkring år 1200 börjar efterträdas av annan keramik av västeuropeiska typer torde få tillskrivas den

tyska hansans vid denna tid allt livligare handel på de nordiska länderna. Till frågan om den tidpunkt, då det äldsta svartgodset började uppträda i Lund, har en tysk forskare, som synnerligen grundligt behandlat de rika svartgodsfynden i Wollin, det forna Jumne vid Jomsborg, och som därvid bedrivit jämförande undersökningar även i Lundamuseerna, lämnat ett beaktansvärt bidrag. Han kommer nämligen till det resultatet, att det bland allt det lundensiska svartgodset icke finnes en enda skärva, som med säkerhet stammar från en period motsvarande den äldsta i Wollin, nämligen c:a 900—1000-talets början.¹

Så länge en kronologisk uppdelning av de lundensiska svartgodstyperna ännu icke genomförts, kan således icke heller en topografisk registrering av svartgodsfynden lösa frågan om utsträckningen av den äldsta bebyggelsen i Lund. De å vår karta bild 51 markerade svartgodsförekomsterna avspegla icke enbart 1000-talsbebyggelsen utan bebyggelsen under 1000- och 1100-talen. Men kartan är icke helt utan värde för vår undersökning. Den visar ju dock, att inom de av markeringar försedda områdena måste 1000-talets Lundabor ha haft sina bostäder.

DE ÄLDSTA KYRKORNA. Kulturgyttjan och svartgodset ge oss en viss uppfattning om bebyggelsens utbredning i Lund under den äldre medeltiden. De angiva, att koncentrationen varit starkast i områdena omkring nuvarande Stortorget samt öster därom, men att den för övrigt sträckt sig strålvis utåt periferien, förmodligen längs utfartsvägar. Förhållandena under 1000-talet markeras ytterligare av de stavkyrkor, som hittills kommit i dagen. Stavkyrkorna, som benämnas efter sitt byggnadssätt — de äro uppförda med väggar av upprättstående grova plankor, stavar, — representera den äldsta kyrkotyp, som överhuvudtaget är känd från Skandinavien. De i Lund påträffade ha alla varit av en så ålderdomlig konstruktion, att de utan tvekan kunna hänföras till 1000-talet. Genom sitt läge måste de angiva platsen för den äldsta stadsmässiga bebyggelsen i handelsorten Lund.

S:t a M a r i a s s t a v k y r k a, plansch 3, är sedan länge väl känd i facklitteraturen.² Dess rester upptäcktes år

¹ KARL AUGUST WILDE, Die Bedeutung der Grabung Wollin 1934. Methodische Grundlagen für die Erforschung der Wikinger- und Slawen-Siedlung Wollin. Stettin 1939, sid. 56 f.

² EMIL EKHOFF, Svenska stavkyrkor, Sthlm 1914—1916, sid. 148—178.

Bild 51. Översikt av grävningsplatser i Lund, där äldre svartgods påträffats. Mörkare markering anger starkare, ljusare svagare frekvens av svartgods-skärvor. Tomma husplaner angiva, att svartgods icke förekommer bland fynden från grundgrävningen för ifrågavarande hus.

1911 på östra delen av sydligaste tomten i kvarteret S:ta Maria minor, alltså vid Västra Mårtensgatans norra sida, djupt nere i de gyttje- och torvartade jordlager, vilka täckte bottenleran på platsen. I ursprungligt läge stodo här de nedersta ändarna av stavkyrkans väggplankor, vilka vid kyrkans byggande helt enkelt placerats i mot kyrkans grundplan svarande c:a 30 cm. djupa grävda rännor i bottenleran. Väggplankorna ha varit av grövsta slag och ha utsågats ur ekstammen så att stammens naturliga rundning behållits på ena sidan, och ha sålunda erhållit den plankonvexa genomskärning, som är så karaktäristisk för äldre väggtimmer. Plankornas bredd varierade mellan 48 och 67 cm. och tjockleken mellan 17 och 28 cm., således ganska avsevärda dimensioner. I nederändan voro de tvärt avskurna, varjämte smalsidorna i regel voro något avbilade närmast nederändan. Av de 48 bevarade plankändarna voro 15 försedda med nåtar i smalsidorna, men säkerligen ha alla plankorna haft nåtar, ehuru de på de flesta börjat för högt uppe för att synas på de bevarade resterna. Nåtarna ha varit avsedda för lösa smala träribbor, s. k. fjädrar, vilka suttit såsom en slags tätning mellan väggplankorna. Såsom planen visar, har kyrkan bestått av ett rektangulärt långhus och ett till dettas östra sida anslutet likaledes rektangulärt kor. Av långhusets väggar framgrävdes endast den norra, medan den södra tydligen ännu står kvar under västra Mårtensgatan strax utanför tomtens södra gräns. Den västra torde ha blivit spolierad då ett vapenhus byggdes till den stenkyrka, som uppfördes sedan stavkyrkan tjänat ut. Innanför väggarna stodo ett antal — inalles 12 bevarade — grova stolpändar, ordnade i rader, så att såväl långhus som kor se ut att ha varit treskeppiga. Även stolpändarna voro av ek, tvärt avskurna i nederändan och nedgrävda i leran liksom väggplankorna.

I stavkyrkans västra del, ungefär i långhusets mittlinje, anträffades en brunn med skoning av en kluven och urholkad ekstam, vars båda halvor höllos samman medelst utanpå lagda band av ek. Brunnen har utan tvivel, såsom Ekhoﬀ framhållit, haft samband med stavkyrkan och använts för kyrkans eget behov av dop-, vig- och tvagningsvatten.

S:ta Marias stavkyrka i Lund är bland av Ekhoﬀ kända stavkyrkor i Norden den, som uppvisar den mest ålderdomliga konstruktionen, och Ekhoﬀ vill därför förlägga dess tillkomst

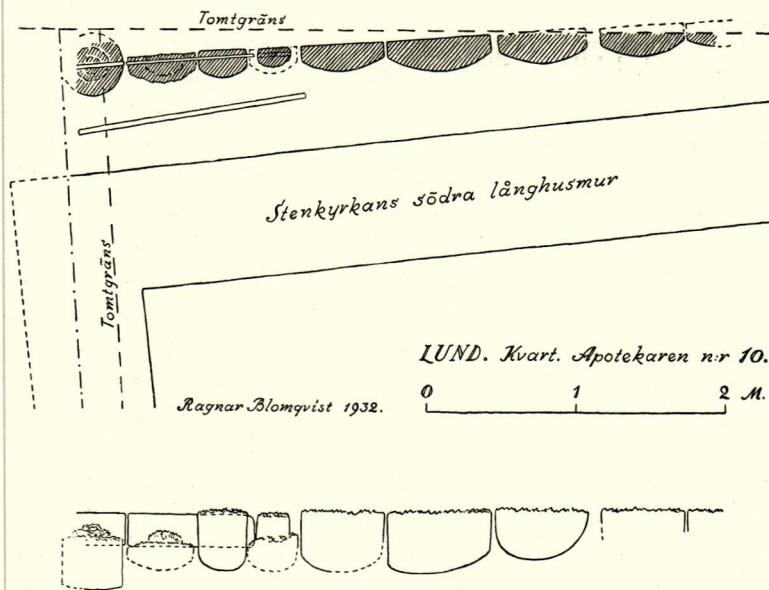

Bild 52. Delar av S:t Clemens stavkyrka, anträffade år 1932. Överst plan, söder uppåt. Nederst stavkyrkoresterna sedda från norr. I östra delen har ena väggplankan till en grävrika av trä huggits ned i stavkyrkvirket.

till »allra första början av 1000-talet eller så tidigt, som de topografiskt-arkeologiska förhållandena i Lund medgiva». Ännu 25 år efter Ekhofts bok om stavkyrkorna synes icke i Norden utanför Lund ha spårats några lämningar av någon kyrka av S:ta Marias primitiva byggnadssätt, däremot har det påpekats, att det gamla hednatemplet i Uppsala med en viss rätt kan räknas till samma kategori av pelarstöttade byggnader, ehuru dess planform synbarligen varit en annan.¹ Redan Ekhoft har i stavkyrkan i Greensted i Essex i England, som anses vara byggd 1013, velat se en motsvarighet till S:ta Maria minor, men det har icke kunnat klarläggas om Greenstedkyrkan verkligen haft samma primitiva drag som S:ta Maria i Lund.² Greensted jämte andra belägg synas emellertid ge stöd åt Erik Lundbergs åsikt, att stavkonstruktionen varit känd och nyttjad inom ett vidsträckt område.³

¹ LUNDBERG sid. 138.

² Jfr MONICA RYDBECK sid. 56 f.

³ LUNDBERG sid. 143.

Eftersom S:ta Marias stavkyrka fortfarande icke kan närmare tidfästas med hjälp av främmande analogier, skulle också Ek-hoffs anförda omdöme om kyrkans ålder fortfarande kunna gälla, ehuru med någon inskränkning.¹ Enligt den i denna skrift framförda meningen medgiva de »topografiskt-arkeologiska förhållandena» i Lund icke någon äldre tid än Knut den stores regering för stavkyrkans tillkomst. Härtill kan anföras ytterligare några omständigheter. Den ena är, att stavkyrkan låg på östra halvan av kvartersbredden mellan Stora Södergatan och Vårfrugatan. Eftersom Stora Södergatan sannolikt är att räkna som urgammal huvudled och — i sin norra del — torggata, skulle man i kyrkans läge kunna se ett indicium på att den bättre platsen närmast torggatan vid kyrkans tillkomst redan var belagd, och att kyrkan således icke var medräknad i den första planläggningen. Den andra omständigheten utgöres av de c:a 15 skärvor av svartgods från 1000-talet, vilka hittades i den vid väggplankornas och stolparnas nederända packade jorden. Den antydning de ge om att bebyggelsen i orten redan tagit fart är icke oväsentlig. Kort efter staden Lunds grundläggning bör S:ta Marias stavkyrka ha kommit till.

Då stavkyrkan första gången nämnes, kallas den *capella sanctae Mariae in foro*, d. v. s. S:ta Marias kapell vid (på) torget. Den överläts av Erik Ejegod (1095—1103) till preposituren vid domkyrkan² och har således tidigare varit kunglig egendom, vilket tyder på att den ursprungligen uppförts på konungens bud.

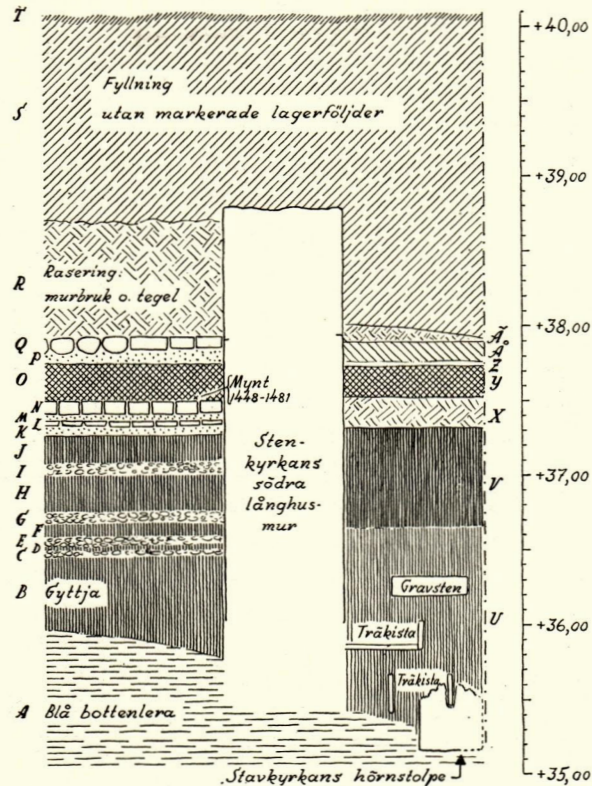
S:t Clemens stavkyrka undersöktes av förf. år 1932 vid grundgrävningen för huset i sydöstra hörnet av Stora Gråbrödersgatan och Klostergatan, kvart. Apotekaren n:r 10. På denna tomt framgrävdes nederdelen av murarna till långhuset i en stenkyrka, som kunnat identifieras med den i medeltidshandlingar nämnda S:t Clemens kyrka. Liksom i fallet S:ta Maria upptäcktes även här, att stenkyrkan haft en föregångare

¹ EKHOFFS benägenhet att tillskriva S:ta Marias stavkyrka en så hög ålder — i en not menar han att även 900-talet skulle kunna ifrågakomma — har till väsentlig grund hans datering av Hemse stavkyrka till 1000-talets första decennier (EKHOFF sid. 127). Sedan den åsikten framförts, att Hemse byggts ca 1100, (MONICA RYDBECK sid. 58) torde Ek-hoffs omdöme om S:ta Marias ålder ha förlorat åtskilligt av sin retarderande kraft.

² L. WEIBULL, Nocr. sid. 7.

Bild 53. S:t Clemens kyrka. Sektion mot öster över stavkyrkans hörnstolpe.

A blå bottenlera, B kulturgyttja, C golv av gråstens- och skifferflis och kalk, D kulturgyttja, E golv som C, F kulturgyttja, G golv av gråstensflis och kalk, H kulturgyttja, I golv av kalkstensflis och kalk, J kulturgyttja, K grusbädd, L golv av glaserade plattor, M grusbädd, N golv av halva murtegel, O brandlager: tegelpulver, träkol och jord, P grusbädd, Q golv av kullersten och tegel, R raseri: murbruk och tegel, S fyllning, T markyta, U och V kulturgyttja, X murbruk och tegelflis, Y lika med O, Z kalk, Å gul lera, Ä lika med R.

LUND. Kvart. Apotekaren n:r 10. Sektion mot öster över stavkyrkans hörnstolpe. Ragnar Blomqvist 1932.

av trä, byggd i stavkonstruktion. Av denna stavkyrka kom emellertid endast en ringa del inom grävningssområdet, huvuddelen av dess rester befinna sig fortfarande under jordlagren på granntomten. De funna delarnas läge och beskaffenhet framgår av bild 52 och 53. De lågo synnerligen illa till för undersökning, djupt nere i ett smalt schakt, som i tomtens sydöstra hörn mellan stenkyrkans syd- och västmur fördes ned till den här på 470 cm:s djup mötande bottenleran. Framträngande grundvatten gjorde, att resterna under uppmätningens gång så småningom helt doldes, så att fotografering därav icke kunde ske. Även risken för ras verkade hämmande på undersökningen.

De undersökta resterna utgjordes av 8 st. ändar av väggplankor samt, längst i öster, ändan av en synbarligen rund stolpe.

Plankändarna hade samma plankonvexa genomskärning och även genomgående samma grovlek som virket från S:ta Maria. Men de voro kortare, avruttningen hade skett närmare nederändan, så att den längsta plankändan endast var 22 cm. hög. Plankändarna stodo i vissa fall ända till 10 cm. från varandra, vilket visar, att avruttningen skett nedanför början på en avfasning av smalsidorna, som tydligen funnits här liksom på S:ta Maria. Räknar man med, att plankorna högre upp stått omedelbart intill varandra, erhålles följande ungefärliga mått på väggplankornas bredd, räknat från stolpen: 50, 36, 34, 56, 74, 67 och 58 cm. Variationerna i dimensionerna ha således varit större än i S:ta Maria. I nederändan ha plankorna varit avbilade med en markant rundad kontur.

Stolpen i öster torde betyda, att där funnits ett hörn, och av läget i förhållande till stenkyrkan kan man sluta, att de funna lämningarna representera östra delen av stavkyrkans norra långhusvägg. Hörnstolpen betyder antagligen, att denna stavkyrka haft ett annat system för takets uppbärande än S:ta Maria, men på grund av resternas obetydlighet torde närmare spekulation härom knappast leda till någon säker slutsats.¹

Beträffande åldern av S:t Clemens stavkyrka gäller ungefär samma resonemang som Ekhoff använt för S:ta Maria. Några lösa fjädrar mellan väggplankorna ha visserligen icke kunnat påvisas i S:t Clemens, men man kan knappast betvivla, att sådana funnits. Men lika litet som i fallet S:ta Maria kan man i fråga om S:t Clemens komma till en snävare avgränsad datering på grundval av jämförelse med andra stavbyggnadslämningar, utan det bättre beskedet torde ges av de lokala förhållandena. Enligt vår mening kan då kyrkan icke vara äldre än Knut den stores tid. Vidare kan påpekas det faktum, att såvitt undersökningarna vid grundgrävningen gåvo vid handen ingen som helst profan bebyggelse existerat på platsen före kyrkornas tid. Av 1000- och 1100-talets svartgods anträffades en, säger en enda, skärva, och den låg i högre lager än stavkyrkoresterna. Clemenskyrkan kan därför knappast ha byggts någon längre tid efter stadens tillkomst. Å andra sidan må man lägga märke till, att den ligger ett stycke från nuv. St. Kyrkogatan, som (se nedan) troligen utgjort en del av den ursprungliga huvudleden och

¹ Jfr LUNDBERG sid. 138.

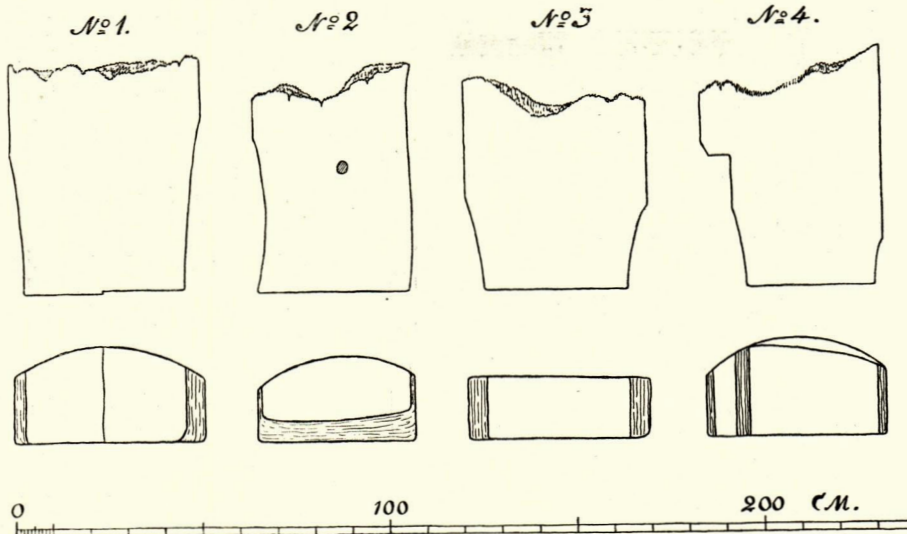

Bild 54. Ekvirke från en byggnad i stavkonstruktion. Från kvart. Färgaren n:r 4. Efter uppmättningsritning av A. W. Brunius.

torggatan, vilket leder till antagandet, att marken närmast denna gata hunnit bli upptagen, innan kyrkan kom till uppförande. Icke vid, men kort efter staden Lunds uppkomst torde S:t Clemens stavkyrka ha byggts.

Det förefaller, som om även S:t Clemens stavkyrka haft konungen att tacka för sin tillkomst. Den 29 juni 1526 fick prästen Jakob Lagonis av konungen »presentatz» på S:t Clemens kyrka i Lund, sedan prästen Benedictus Ravn avlidit.¹ Presentationsrätten låg således hos konungen.² Det är dock ovisst, om man av denna sena notis kan ha rätt att draga någon slutsats om förhållandena vid kyrkans tillkomst.

S:t Stefan. Ytterligare en stavkyrka torde ha grävts upp i Lund att döma av en till Vitterhetsakademien inlämnad redogörelse, undertecknad av A. W. Brunius den 30 sept. 1892, ur vilken må citeras:

»Hösten 1883 lät Handlanden Lundgren, egare af tomten N:r 211, belägen i hörnet af Stora Södergatan och gränden

¹ ERSLEV o. MOLLERUP, Kong Fredrik den Førstes danske Registrarer, sid. 102.

² Jfr ERIK SCHALLING, Kyrkogodset i Skåne, Halland och Blekinge under dansk tid. Rättshistorisk utredning, Sthlm 1936, sid. 114.

Kattsund, verkställa grundgräfnung för ett blifvande boningshus. Som källare skulle anläggas under större delen af byggnaden, blef jorden nästan öfver allt bortschaktad till 15 å 20 fots djup. På detta djup påträffades dels en mängd tätt bredvid hvarandra stälde likkistor dels ett plankverk (palisadering), hvars rigtning angaf att detsamma sträckt sig österut tvärtöfver Stora Södergatan. Det är sannolikt att graffältet utbrett sig åt samma håll. Åtminstone påträffades år 1854 å tomten N:r 121, då Bokhandlaren Glerup der uppförde sitt stora boningshus, ett liknande graffält på ungefär samma djup.¹ . . . . Emellan likkistorna och plankverket qvarstod en omkring 20 fot bred jordklack, som ej behöft bortschaktas. Ur detta qvarstående jordstycke framstucko likkistor och är således troligt att graffältet utbredt sig in emot palissaderingen.

Likkistornas botten och lock utgjordes hvar för sig af en enda klufven ekplanka. Dessa kistor innehöllo utom skeletter åtskilliga föremål af ben, brons och järn. Så funnos uti en kista utom skelettet: en yxa af jern, en eneggad dolk med tånge och s. k. blodränna, en vackert ornerad enkel benkam med slida af ben samt en bensyl. Uti en närstående kista funnos en dubbelkam af ben samt en bennål med öga. Planken uti en kista voro 188 cm. långa, 34 $\frac{1}{2}$ cm. breda samt 6 $\frac{1}{2}$ å 7 $\frac{1}{2}$ cm. tjocka, svarta och friska, men de blefvo, sedan de hunnit väl uttorka, temligen lätta. De ofvannämnda mindre föremålen samt de tre plankorna skänktes 1889 af min broder Doktor Brunius till K. Museum für Völkerkunde i Berlin.

Utom de ofvannämnda fornsakerna lär en stor mängd dylika funnits och blifvit till olika personer försålda».

— — — »Plankverket eller palissaderingen utgjordes af klufna tättställda ekstockar omkring 50 cm. breda, 24 cm. tjocka. Endast nedre delen af stockarna till en längd af $\frac{1}{2}$ meter fanns qvar. Stockarna voro något smalare i nedra ändan, liksom lindrigt tillspetsade. Jag tillvaratog 4 stycken stockändar och skänkte dem 1883 till Nordiska museet i Stockholm, der de nu finnas. Närlagda handteckning, (bild 54) angifver deras dimensioner. Hvardera af stockarna n:r 1—3 har å den platta sidan ett borrhål af 3 cm. diameter för fästande af en tvärslå. Å stocken N:r 3 är hålet genomgående, å stocken N:r 4 saknas däremot hålet.

¹ Detta graffält tillhörde S:ta Maria minors kyrkogård.

Stockarna, som äro svarta, ha nu hunnit uttorka och blifvit temligen lätta. Öfra kanten är tilltrasad som vore den afbruten.» — — —

»Såvidt jag vet har förut icke påträffats i Lund något spår af en dylik fornlemning och det var därför desto beklagligare att ingen i staden boende arkeolog tog någon närmare notis om detta märkvärdiga fynd. För min bror och mig, som kommo till staden på några få dagar till följd af en nära anhörigs frånfälle, var omöjligt att, såsom vi önskat, ständigt och i detalj följa utgräfningarna. Då vi ankommo till staden, hade utgräfningen hunnit det djup, jag här ofvan angifvit. Uti det ofvanliggande jordlagret lär ha funnits åtskilligt af jemförelsevis nyare datum. Så sades, att man påträffat skodon af 1500-talets form. Uti jordschaktets väggar syntes tre öfver hvarandra liggande gatläggningar. Att vid gräfningar i Lund finna gamla gator, satta med kullersten, är ej så serdeles ovanligt men väl att finna så många öfver hvarandra.»

Brunius lyckades förvärva en del av fynden, vilka överlämnades till Statens historiska museum (inv. n:r 9108). De utgjordes av piksporre, bultlåsnyckel, två sisare, borrhovtång, tre dubbelkammar, vävkam, islägg, knivhandtag, bryne, fläta av människohår samt några obestämda föremål.

Det förefaller onekligen, särskilt därför att begravningsplatsen måste vara ett faktum, som om här, på den Lundgrenska tomten, kvarteret Färgaren n:r 4, skulle ha påträffats delar av en stavkyrka av samma slag som de båda förut nämnda, d. v. s. med direkt i marken nedsatta väggplankor. Några spår av nåtar i plankornas smalsidor omtalas ej, men detta behöver icke innebära att väggarna saknat lösa fjädrar. De avritade plankändarnas längd var icke mer än $\frac{1}{2}$ meter, och på virket från S:ta Maria nådde nåtarna lägst till 54 cm. från nederändan. De omtalade tapphålen saknas på plankorna från Mariakapellet. De voro tydligen, som Brunius förmodar, avsedda för fästandet av en horisontell slå, ett slags embryo till fotsyllen i yngre stavbyggnadskonstruktioner. En motsvarighet till denna förmodade anordning har enligt en ritning av Pär Axel Olsson¹ anträffats c:a 75 meter norr om den nu ifrågavarande kyrkogården. Detta fynd har icke samband med någon begravningsplats, utan

¹ Tidigare publicerad hos EKHOF, anf. arb. sid. 344 f.

härrör säkerligen, som Ekhoff framhållit, från ett profanhus. Detta hus låg dock så pass högt uppe i jordlagren (plankornas nederända befann sig 120 cm. ovanför bottenleran), att det knappast kan vara äldre än 1100-talet. Borrhålerna för den förmodade horisontella slån antyda, att kyrkan i konstruktivt avseende varit något mera avancerad än S:ta Maria. I strid här emot antyder kyrkans läge omedelbart intill torggatan, att den bör härröra från stadens allra första tid, då det ännu fanns ledig mark med detta utmärkta affärsläge.

Begravningsplatsen på den Lundgrenska tomten kan sättas i samband med S:t Stefans socken, som kan lokaliseras till en trakt närmast väster om torggatan,¹ och den förmodade stavkyrkan skulle i enlighet därmed vara martyrhelgonet Stefans kyrka.

Det har alltså kunnat påvisas två säkra stavkyrkor, S:ta Maria och S:t Clemens, och en tämligen säker, S:t Stefan, i Lund. Såvitt vi kunnat bedöma, stamma de alla från en tidig del av stadens tillvaro, hur tidig kan icke avgöras, men sannolikhetsskäl tala för de första decennierna. En fjärde kyrka, av okänt byggnadssätt, från stadens äldsta tid kan avses i inskriften på den runsten, som enligt Sjöborg legat i en gårdesgård i Stora Tvärgatan nära Södergatan² och som år 1829 av biskop Faxe skänktes till biskop Münster i Köpenhamn.³ Stenens inskrift, som anses stamma från c:a 1050, lyder: »Toke lät kyrkan bygga och . . . .»⁴ Vid Stora Tvärgatan nära Södergatan har vid grävningar anträffats en begravningsplats, som troligen tillhört S:t Godehards kyrka. Eftersom den helige Godehard (Gott-hard), biskop i Hildesheim och död 1038, icke kanoniserades förrän 1131, kan S:t Godehards kyrka icke vara äldre än detta årtal, och det kan således icke vara denna, som avses i inskriften på Tokes runsten. Den måste syfta på någon annan,

¹ I medeltidsbrev omtalas bl. a. u. d. 1495 en gård i sancti Staphans sogn västan näst Torggatan och ^{12/6} 1496 två jordar, liggande tillsammans västan näst upp till Adeltorggatan och så i väster in till Grøne gaden i sancti Staffens sogn. L. Ä. U. Jfr LAURITZ WEIBULL, Kartor över staden Lund och dess jordar från tiden före 1705, sid. 5.

² N. H. SJÖBORG, anf. arb. sid. 159.

³ OTTO RYDBECK, Den äldsta kristna konsten i Skåne, Lund och Dalby. Skrift. utg. av Fören. Det gamla Lund, II 1920, sid. 8.

⁴ L. F. A. WIMMER, De danske Runemindesmærker. Haandudgave ved LIS JACOBSEN, 1914, sid. 184.

och eftersom det icke varit den mest närliggande, är fältet fritt för många möjligheter, vari även ingår, att den kan syfta på någon av de nämnda stavkyrkorna, dock icke S:ta Maria, som säkerligen var ett kungligt bygge.¹

Vad förtälja då de kända stavkyrkorna om utbredningen av bebyggelsen i det äldsta Lund? Ja, det framgår ganska tydligt då man ser deras läge på en karta. Sträckorna på ömse sidor om Stora Södergatans norra del och nuvarande Stortorget måste ha utgjort en del av det äldsta Lund, och bebyggelsen synes också ha nått ett stycke norrut längs nuvarande Stora Kyrkogatan. Detta vittnesbörd motsäges icke av vad kulturgyttjan och svartgodsfynden berätta. Men såväl kulturgyttja som svartgodsfynd antyda dessutom, att bebyggelsen varit mera utbredd öster om den stora genomfartsleden än väster därom, vilket icke antydes av de kända stavkyrkorna.

Lund hade emellertid många kyrkor under medeltiden, och det är icke otänkbart, att flera stavkyrkor än de hittills påvisade funnits. Och möjligheten härför är stor framförallt beträffande en av medeltidskyrkorna, nämligen S:t Botulf.

S:t Botulfs kyrka har legat i kvarteret S:t Botulf och strax söder om Skomakaregatan. Dess kyrkogård har berörts vid grundgrävningen för Botulfshuset 1931, men säkra spår av någon kyrka ha icke anträffats, sannolikt därför att denna legat norr om Botulfshuset, där sedan länge någon grundgrävning icke skett. Man vet alltså icke vad här tidigare kommit eller i en framtid kan komma i dagen. Botulf, död 655, var ett angelsaxiskt helgon, som under 900-talets senare del erhöll ny aktualitet genom att hans relikier då delvis flyttades till klostren Thorney och Ely i Eastanglia och delvis spriddes åt olika håll. Hans dyrkan blev mycket utbredd i England — London hade under medeltiden icke mindre än fyra Botulfskyrkor — och

¹ SAXO berättar, att Lundaborna under biskop Gerbrands tid (se ovan sid. 42) med möda byggt en helgedom. Man har identifierat denna helgedom med S:ta Marias stavkyrka, och ERIK SCHALLING (Kyrkogodset i Skåne, Halland och Blekinge under dansk tid, sid. 107 och 201) anser, att saken bör uppfattas så, att då jorden var konungens och borgarna konungens »faestere» de byggt för konungens räkning. Efter vad här relaterats om existensen av S:t Clemens och S:t Stefans stavkyrkor, kan Saxos uppgift lika väl tolkas som gällande en av dessa. Emellertid har LAURITZ WEIBULL redan 1917 (sid. 113) klart visat, att intet vitsord kan skänkas åt Saxos uppgifter om de äldsta kyrliga förhållandena i Lund.

spreds därifrån till Danmark, där Viborg, Aalborg, Roskilde, Lund och Bornholm erhöles åt honom vigda kyrkor.¹ Utanför Knut den stores rike synes han ha varit mycket litet känd. Det är därför ytterst troligt, att hans kyrka i Lund går tillbaka till tiden för de livliga förbindelserna med England under missionsperioden under Knut den store eller närmast följande konungar.

Av medeltidshandlingar framgår klart, att S:t Botulfs kyrka i Lund var en privatkyrka. Den 8 maj 1475 beviljar påven en ansökan från Barbare Brahe till Bollerup om indulgens för besökare och gynnare av kyrkor, kapeller och altaren på skilda ställen i Skåne, vilka av henne och hennes släkt stiftats och doterats. Bland kyrkorna nämnes även S:t Botulfs sockenkyrka i Lunds stad.²

BISKOPSKYRKAN. En av de mera skicksediga händelserna i Lunds historia var inrättandet av biskopssätet. Det skedde år 1060 i samband med Sven Estridssons (1047—1074) nyorganisation av den danska kyrkan, varigenom Skåne erhöles två biskopar, Henrik i Lund och Eginio i Dalby.³ Man vill gärna tänka sig, att placerandet av en biskop i Lund inneburit, att kungen åt biskopen anvisat biskopsgård och biskopskyrka eller mark och medel att uppföra gård och kyrka. Av det till buds stående källmaterialet, sådant det framlagts i Lauritz Weibulls citerade arbeten, får man emellertid det intrycket, att förhållandena vid det nyskapade Lundasätet till en början varit provisoriska.

Anteckningen om Sven Estridsson i Nekrologiets Memoriale fratrum omtalar, att han först (el. som den förste) grundade kyrkan i Dalby samt att han gav »vår kyrka» 2¹/₂ bol, ett i Arendala, ett i Rörum och ett halft i Torn.⁴ »Vår kyrka» syftar här näppeligen på någon kyrkobyggnad utan på den vid anteckningens införande existerande kyrkliga institutionen.⁵ Man lägger märke till, att kung Sven väl prisas som grundaren av Dalby kyrka, men icke alls som byggare av någon kyrka i Lund.

¹ Jfr även S:t Botulfs marknad i Ängelholm (ovan sid. 34).

² L. Ä. U.

³ L. WEIBULL 1917, sid. 114 f. Beträffande den tänkbara anledningen till att två biskopssäten upprättades så nära varandra se samma arbete. sid. 126—134.

⁴ L. WEIBULL, Necr. sid. 69.

⁵ Jfr STEN ANJOU, Heliga korsets kyrka i Dalby, Göteborg 1930, sid. 116.

Notisen är skriven någon gång under 1120-talets senare hälft eller 1130-talets första begynnelse,¹ alltså 40 å 50 år efter det Knut den helige började bygga en biskopskyrka i Lund och 60 å 70 år efter biskop Henriks tid. Mänskligt att döma borde man då i kanikesamfundet haft i minne, om Sven förlänat Henrik en biskopskyrka, en dotation, som bör ha betytt lika mycket som de antecknade bolen.

Av Nekrologiets notis får man ovillkorligen det intrycket, att Sven Estridssons doterande av det nya Lundasätet inskränkt sig till 2^{1/2} bol. Detta utesluter icke, att biskop Henrik åtnjutit andra förmåner, vilka emellertid måste ha varit av den art, att det icke ansetts finnas anledning att anteckna dem i nekrologiet. Det är nämligen högst rimligt att, såsom flera författare gjort, tänka sig, att Lunds förste biskop, Henrik, haft en kyrka i Lund till sitt förfogande, ehuru problemet om dess plats ännu icke kunnat lösas. Otto Rydbeck har antagit, att Henriks biskopskyrka legat i närheten av den nuvarande domkyrkan.² Rydbeck har därvid kunnat hänvisa till att vid ledningsgrävning 30—40 meter söder om domkyrkans sydfasad anträffats ett 30-tal medeltidsgravar av hög ålder, därav 5 av urholkade ekstockar.³ Någon exakt datering av gravarna är emellertid icke möjlig, varför det icke är uteslutet, att de höra till Knut den heliges domkyrka. Beträffande existensen av en äldre biskopskyrka har Rydbeck kunnat hänvisa till Nekrologiets notis i *Memoriale fratrum* under 11/1 om invigningen av kryptans högra altare år 1131, där det omtalas relikier »flyttade från gamla kyrkans altare» (*de altari veteris monasterii translate*).⁴

Sannolikhetsskäl jämte skriftliga notiser, framförallt den nyssnämnda, tala för att biskop Henrik förfogat över en biskopskyrka, men ingenting talar för att den uppförts under Henriks tid. Tvärtom får man det intrycket, att Henrik fått sig anvisad

¹ L. WEIBULL, *Necr*, sid. L.

² OTTO RYDBECK, *Lund och Dalby*, sid. 11 ff.

³ Ymer 1914, sid. 383—386.

⁴ OTTO RYDBECK, 1923, sid. 19. — Däremot är det icke fullt så klart, att det *capella infra monasterium*, som nämnes i ett brev från slutet av ärkebiskop Eskils tid (*Dipl. Suec. I. 34*), motsvarat den äldsta stifts kyrkan. I samma brev förekommer nämligen ordet *claustrum* såsom beteckning för Laurentiiklostret, varför det förefaller som om *monasterium* i nyssnämnda sammanhang skulle avse domkyrkan.

en redan existerande kyrka. Det förefaller nämligen mindre troligt, att man under Henriks tid skulle byggt en domkyrka, som knappast kunnat planläggas mindre ansenlig än den i Dalby, för att 20 år därefter bygga en ny.

Detta nybygge kom nämligen bevisligen till stånd under biskop Ricwals tid (c:a 1072—1089), och äran av att vara domkyrkans byggherre tillfaller i urkunderna Knut den helige (1081—1086).¹ Vi skola här icke närmare ingå på denna byggnads beskaffenhet, varom oenighet råder. För ögonblicket intresserar oss mera dess plats. Beträffande denna äro de konstärkeologiska forskare, som under senare tid ägnat sig åt problemet, alla ense, att Knut den heliges domkyrka legat inom det utrymme, som täckes av den nuvarande domkyrkan.²

En viktig källa till kännedomen om Knut den heliges domkyrka och 1000-talets Lund utgör Knut den heliges gåvobrev av den 22 maj 1085.³ Gåvobrevet utgör en sammanfattande bekräftelse på konung Knuts donationer till kyrkan alltsedan hans tronbestigning år 1081. Där uppräknas den jord (*terra illa*) i Lund, som Aepe Torbjörns son gav i fredköp, 52 $\frac{1}{2}$ bol i Skåne, på Själland och Amager, samt 3 mark av den årliga tomtskatten i Lomma by, lika många av den i Hälsingborg och 21 mark av den i Lund. I gåvobrevet nämnas »prepositus och de övriga bröderna», och därmed antydes för första gången en till biskopskyrkan hörande klosterlig sammanslutning, det S:t Laurentiuskloster, som enligt en senare tradition, tidigast upptecknad i Knut VI:s stadfästelsebrev av år 1186, grundats av Knut den helige. Om den jord (*pre-nominata terra*), som kungen fått av Aepe, säges mot slutet av gåvobrevet, att det är på denna plats (*in hoc loco*) prosten och bröderna tjäna Gud.⁴

Biskopskyrkan och Laurentiusklostret skulle således enligt denna tolkning av gåvobrevets text ha uppförts på mark, som tidigare ägts av en privatperson, Aepe Torbjörns son. Ifrågasvarande jord har varit en betydande domän, enligt Nekrologiets

¹ LAURITZ WEIBULL i Hist. tidskr. för Skåneland VI, sid. 426.

² OTTO RYDBECK 1923. — STEN ANJOU, Heliga korsets kyrka i Dalby, 1930. — LUNDBERG sid. 215 ff.

³ Necr. sid. 3—6.

⁴ Allt enligt LAURITZ WEIBULLS tolkning i Hist. tidskr. för Skåneland V, sid. 123 f. — Jfr densamme Lunds domkyrkas nekrologium, 1923, inledningen sid. XX.

prebendelista har den »svarat till avkomsten av icke mindre än 6 hela bol i Skånes bördigaste trakt; den har tjenat prosten i kaniksamfundet, dess högste styresman, loco prebende.»¹

Gåvobrevet ger i denna tolkning vid handen, att Knut den heliges biskopskyrka icke kan ha haft någon av kungahuset uppförd föregångare på samma plats, eftersom marken tidigare varit i privat ägo.

Vidare framgår därav, att en stor del av stadens område inom de senare vallarna icke tillhörde kronan förrän Aepe gav den i fredköp, vilket enligt Lauritz Weibull² skett efter Knuts tronbestigning 1081.³

Konsekvenserna av gåvobrevets tolkning äro synnerligen betydelsefulla för uppfattningen om det äldsta Lund. Norra gränsen för kronans mark och därmed för den ursprungliga staden har i enlighet därmed gått söder om den nuvarande domkyrkan. Detta motsäges icke av de arkeologiska undersökningarnas resultat. Däremot tål det att tänka på att en jord,

¹ LAURITZ WEIBULL i (Dansk) Hist. Tidskr. 9 R, 3 Bd.

² LAURITZ WEIBULL i Hist. tidskr. för Skåneland VI, sid. 427 f.

³ En annan tolkning av 1085 års gåvobrev har givits av ARTHUR KØCHER (Kongebrevet fra 1085, Dansk Hist. Tidskr. 9 R. 2 Bd. 1921—1923). Denne menar, att i brevets ord TERRA ILLA QUAM OEPI FILJUS THORBIORN IN LUNDE PRO PACE SUA EMENDAVIT betydelsen är, att Aepe är hemmahörande i Lund eller att han betalade fredsköpsboten på Lunds landsting. TERRA ILLA skulle då icke beteckna en jord i Lund utan vara en kollektivbeteckning för de 19 närmast efter uppräknade bolen, efter vilka komma de i Flädie belägna 5 1/2 bol, som av Håkan givits till konungen. Køcher hänvisar till att i angelsaxiska dokument TERRA i singularform ofta användes på motsvarande sätt med plural betydelse. När det alltså i brevets slut står PRENOMINATA TERRA, menar Køcher, att detta uttryck trots singularformen syftar på alla de i det föregående nämnda bolen, och den kungliga rätt som i brevets slut bortgives och det servitut, varigenom givaren förbehåller sig det i den kungliga rätten ingående fredköpet, ledungsvitet och redskudet, för den händelse konungen själv komme, skulle icke gälla en jord i Lund utan de uppräknade bolen. HOC LOCO skulle syfta på Lund, som nämnes i brevets början och icke på PRENOMINATA TERRA. Något samband mellan Aepes jord och domkyrkans plats skulle således icke finnas.

Køchers tolkning har den förtjänsten, att den eliminerar Aepe såsom ägare av mark inom Lunds område. Den tillåter, att man gör det enkla antagandet, att kronan ägt det hela, varigenom teorierna om stadens tillkomst skulle vinna åtskilligt i enkelhet.

LAURITZ WEIBULL har emellertid i (Dansk) Hist. Tidskr. 9 R. 3 Bd, 1925, sid. 104—147, i ett bemötande av Køcher på ett övertygande sätt försvarat sin tolkning.

som enligt vårt förmenande från början icke ingått i staden Lund, i gåvobrevet betecknas såsom liggande i Lund, i n L u n d e.

Beträffande domkyrkan skulle det vara försiktigast att göra halt här, men jag vill dock tillåta mig följande rekonstruktion: Vid stadens grundläggning har konungen låtit uppföra en kungsgård, fördelaktigt belägen i orten, troligen i norra delen av kvarteret Laurentius. Den har haft byggnader för konungen och hans följe, för prefekten, för myntmästaren och myntverket m. m. och en gårdskyrka. Då Sven Estridsson gör Lund till biskopssäte, blir gården även provisoriskt residens för den nye biskopen, som tillsvidare får nöja sig med gårdskyrkan som biskopskyrka. Att biskop Egino överflyttar till detta provisorium från den säkerligen då icke färdiga stenkatedralen i Dalby, torde tillfullo förklaras av att Lund klart och tydligt var Skånes ekonomiska medelpunkt. Byggandet av en biskops-sätet värdig domkyrka sättes icke i gång förrän under Knut den helige, och den nya kyrkan förlägges omedelbart norr om kungsgården men på mark, som strax förut varit i privat ägo. Kommande undersökningar få avgöra, om denna hypotes håller.

ALLHELGONAKLOSTRET. Ett gott stycke norr om handelsplatsen — 700 meter norr om domkyrkan — upprättades under 1000-talet Allhelgonaklostret, Monasterium omnium sanctorum. Det nämnes 1241 såsom cluniacenserkloster. Dess tillkomst har dokumentariskt kunnat bestämmas till tiden före Askers tillträde till biskopsstolen 1089.¹

En gravsten från omkring år 1100 eller möjligen 1000-talets sista år, som efter växlande öden hamnat i Lunds universitets historiska museum, sedan den vid 1800-talets början genom Nils Henrik Sjöborgs försorg förts till Lundagård från Allhelgonakyrkans ruiner, har utan tvivel hört till den äldsta Allhelgonakyrkan.² Såsom en rest av kyrkobyggnaden skulle man möjligen kunna betrakta ett sandstenskapital, bild 55, vilket år 1930 anträffades vid grävning i Sandgatans norra ända. Någon visshet att det kommit dit från Allhelgonaklostret existerar givetvis icke, men på grund av fyndplatsen ligger det närmast

¹ L. WEIBULL, 1917, sid. 179 f.

² MONICA RYDBECK, En ålderdomlig gravsten från Allhelgonaklostret i Lund, Meddel. fr. Lunds univer:s hist. mus. 1932, sid. 24 f.

Bild 55. Kapitäl av sandsten, funnet i Sandgatans norra ända. H. 36 cm. K. M. 35079.

till hands att antaga detta. Kapitålet erinrar i formen om kapitålet på den bekanta nischkolonnen i Dalby Heligkorskyrka. Några uppgifter om att den äldsta klosterkyrkan var av sten äga vi emellertid icke. En notis att hela kyrkan nedbrann år 1192, då klostret härjades av eld, kan tyda på att kyrkan var av trä.

Då Allhelgonaklostret raserades efter Karl XI:s skånska krig, anträffades en ståtlig runsten, bild 56, numera sedan länge placerad på Lundagård och därför kallad Lundagårdsstenen. Den är högst av alla danska runstenar, fyra meter når den över marken. Dess inskrift omtalar, att »Torgisl, son av Esge Björnsson, reste dessa stenar efter sina båda bröder Olof och Ottar, »lanmitr kupa», d. v. s. »goda landsmän» eller »dugliga män i landet (landskapet).»¹ Inskriften sättes av runologer till tiden ca 1000—1025. Orden »dessa stenar» anses betyda, att minnesmärket utgjorts av flera resta stenar.

¹ WIMMER-JACOBSEN, anf. arb. n:r 134. — LIS JACOBSEN, Wimmers farmerstones, Acta Philologica Scandinavica 1926. Docent Ivar Lindquist har fäst min uppmärksamhet på denna uppsats. — WIMMER tolkade »lanmitr kupa» som »duktiga lantmän», d. v. s. duktiga lantbrukare. LIS JACOBSEN visade i sin uppsats 1926, att denna översättning är oantaglig. Mest naturligt är, att tolka »lanmitr» som »landsmän» = invånare i ett land (landskap), och inskriftens betydelse är då den ovan i texten refererade. Men även andra tolkningar av »lanmitr» äro filologiskt tänkbara.

Lundagårdsstenens existens torde betyda, att på Helgonabacken vid 1000-talets början legat en större gård, som varit i stormäns händer. Detta kan icke bevisas, men det förhållandet, att ett kloster senare kommer att förläggas till platsen, gör antagandet ytterligare sannolikt. I gårdens närhet har Torgisl rest minnesmärket över sina båda bröder. Man vill gärna härav dra den slutsatsen, att gården med tilliggande jord varit i enskild ägo vid den tid, då minnesmärket kom till.

År 1089 befinner sig gården i händerna på en kyrklig institution, Allhelgonaklostret. Hur detta gått till veta vi icke. Som en ren gissning kan framföras den tanken, att Allhelgonaklostrets stiftande och Aepes fridköp stått i något sammanhang. Den som av kungen kunde avkrävas en jord, värd lika mycket som 6 bol, i bot för något brott, kunde förmodligen offra betydande egendom för kyrkans satisfaktion. Enligt denna gissning skulle således Aepe varit den siste enskilde ägaren av den stora gården på Helgonabacken och dess jordar, och klostret skulle ha stiftats ungefär samtidigt med att Knut den helige erhöll den i gåvobrevet 1085 nämnda jorden i fredköp.

KUNGS GÅRDEN. Det har, bl. a. av Adolf Schück (se ovan sid. 14), antagits, att en tidigare på platsen befintlig kungsgård varit en bidragande orsak till att staden Lund kom att ligga just där den ligger. Antagandet kan skenbart ha fog för sig genom en rad fakta. För det första är Lund i Kung Valdemars jordebok (1231) upptaget som konunglev, d. v. s. kronogods, i likhet med flera andra av Danmarks äldsta städer som Viborg, Aarhus, Odense, Roskilde, Vä, Tumatorp och Hälsingborg. Detta skulle betyda, att staden ursprungligen byggts på mark, som tillhörde kronan.¹ För det andra framgår av Knut den heliges gåvobrev 1085, att från staden till konungen betaltes en tomtskatt, som enligt senare källor utgick årligen som en allmän stadsskatt under benämningen midsommargjæld eller sommar-skatt.² Denna skatt synes leda sitt ursprung ur en avgift till markens ursprunglige ägare, kronan.³ För det tredje visar Erik Ejegods (1095—1103) donation av S:ta Marias kapell vid torget

¹ STEENSTRUP, Kong Valdemars Jordebog, sid. 375. — BÅÅTH, Hälsingborgs historia, I, sid. 185.

² BÅÅTH, anf. arb. sid. 183.

³ BÅÅTH, anf. arb. sid. 185.

Bild 56. Lundagårdsstenen.

Kliché ur Monica Rydbeck, Skånes stenmästare före 1200.

till preposituren vid domkyrkan, att kyrkan tidigare varit kunglig egendom, förmodligen ända sedan sin tillkomst, och alltså troligen byggd på konungens initiativ och på konungens mark.

Att staden Lund grundlagts på kungens eller kronans mark torde vara ovedersägligt. Men därav behöver icke med nödvändighet följa, att en kunglig domän med en kungsgård tidigare funnits på området och varit en av orsakerna till platsvalet. Det kan också tänkas att konungen från enskild ägare förvärvat området för det äldsta Lund just i akt och mening att där grunda en stad. Denna uppfattning kan synas kuriös, men den grundar sig på två betydelsefulla omständigheter. Den ena är Lundagårdsstenens antydning om existensen av en storgård i privat ägo på Helgonabacken vid 1000-talets början. Den andra är den genom Lauritz Weibulls tolkning av Knut den heliges gåvobrev fastställda existensen av ett stort jordområde i Lund i enskild ägo intill konung Knuts tid. Jag har ovan gissningsvis menat, att ett samband kan ha förefunnits mellan storgården och Aepes jord.¹

En uppfattning om ägoförhållandena inom Lunds område vid stadens uppkomst bör emellertid grundas på åtskilligt mera material än vad här har kunnat refereras. En grundlig utredning av dessa förhållanden är en av de många detaljundersökningar, som måste föregå ett slutligt ställningstagande till frågan om Lunds uppkomst och beskaffenhet under 1000-talet, även därför att åsikterna om åldern på kungsgården i Lund måste rättas efter resultatet.²

Att en kungsgård funnits i Lund efter stadens tillkomst torde få anses som självfallet (jfr ovan sid. 84), ehuru direkta notiser om en sådan synes helt saknas från de första århundradena av stadens tillvaro.

¹ Beträffande omfånget av den förmodade storgårdens ägovidd kan givetvis ingenting annat sägas än att den bör ha svarat mot den betydelse, som den å runstenen nämnda släkten enligt inskriftens antydning synas ha ägt. Om den, vilket dock icke är troligt, omfattat hela Lunds senare jordrymd, har den varit en mycket stor egendom om 1162 hektar (2355 tunnland år 1704 enligt Caspar Mag. Espmans uträkning år 1785. LAURITZ WEIBULL, Kartor över staden Lund, sid. 14.) Till jämförelse kan nämnas, att år 1932 Skabersjö gods omfattade 4200, Svenstorp 2609, Torup 1502 och Trolleberg 471 hektar.

² En begränsad del av detta arbete är redan gjort i en »Utredning angående egoförhållandena inom Lunds stads jordrymd» av NILS AF EKENSTAM, tryckt som bilaga n:r 6 till Lunds Stadsfullmäktiges protokoll för år 1903.

I samband härmed står begreppet *Lundagård*. Det avser numera en plantering mellan domkyrkan och universitetsplatsen, men under medeltiden var *Lundagård* den på samma mark belägna sätesgården för de lundensiska ärkebiskoparna, *curia Lundensis*. Den indrogs vid reformationen till kronan och blev residens för konungens »lensmand» i *Lundagårds* län, så länge detta bestod. När den kommit i ärkebiskoparnas ägo är icke känt. Den är icke nämnd hos Saxo. Tyvärr är *Lundagårds* område ur arkeologisk synpunkt helt och hållet en vit fläck på *Lundakartan*, åtminstone vad de äldsta kulturlagren beträffar.

Namnet *Lundagård* betyder givetvis *gården i Lund*, och förutsätter, vill det synas, som om *Lund* redan fanns, då benämningen på gården uppkom. Då ligger också det antagandet nära till hands, att icke blott namnet utan även gården är yngre än *Lund*. Och härmed överensstämmer vad som redan anförts om *Aepes* jord. Enligt *Lauritz Weibulls* tolkning av texten i gåvobrevet av år 1085 ligger domkyrkan på *Aepes* jord, och därav följer nästan med nödvändighet, att även *Lundagård* ligger inom det av *Aepe* givna jordområdet, i annat fall måste *Aepes* jord haft en mycket besynnerlig form. Man kommer då till slutsatsen, att *Lundagård* anlagts efter 1085 såsom residens åt biskoparna.

Det synes därför oberättigat att, såsom ibland skett, helt enkelt förutsätta, att *Lundagård* varit en gammal kungsgård, som vid någon oviss tidpunkt kommit i (ärke)biskoparnas händer.¹

STADENS GRÄNSLINJE. *Bergmans Lundakarta* av år 1704, pl. I, visar stadsplanen såsom en sexsidig figur, vars ytterkontur utgöres av den vall, varav en rest ännu är bevarad i *Stadsparken*. Intill vallens utsida ses flera långsmala dammar, vilka utgöra rester av en här tidigare befintlig vallgrav. Den forna existensen av denna grav har kunnat verifieras vid ett flertal grävningstillfällen, varvid även framgått, att vall och grav kom-

¹ På en variant av kung *Niels* (1103–1134) *Lundamynt* har beteckningen för präglingsorten formen *LVDEG* (*HAUBERG*, anf. arb. sid. 230), vilket har ansetts betyda *LUNDAGÅRD* (jfr *EWERT WRANGEL*, *Lunds domkyrkas konsthistoria*, Lund 1923, sid. 9). Är denna tolkning riktig, torde med *Lundagård* icke avses detsamma som senare utan den kungliga gården.

mit till på samma gång på så sätt, att jorden vid gravens grävande lagts upp så att den bildat vallen. Detta omfattande befästningsarbete — hela linjens längd är 3700 meter — synes ha utförts först mot medeltidens slut, enligt den ovan framförda teorin om anledningen till upphörandet av gyttejävlagringarna i stadens centrum.

Den av vallen markerade gränslinjen för stadsbebyggelsen måste emellertid av flera tecken att döma vara äldre än vallen och då inställer sig frågan, om den kan vara lika gammal som staden själv. En blick på en Lundakarta säger oss omedelbart, att denna fråga måste besvaras med ett bestämt nej. Gränslinjen måste ha dragits kring en redan existerande bebyggelse, som utanför kärnan vuxit ut längs radiellt utstrålade utfartsvägar och kraftigast längs en söder—norr gående huvudled. Schematiskt uttryckt skulle gränsdragningen ha utförts så, att man dragit räta linjer mellan bebyggelsens utposter vid utfartsvägarna, varigenom stadsplanen erhållit sin karakteristiska sexsidiga kontur.

De skriftliga källorna ge oss icke tillräckligt stöd för en närmare datering av gränslinjen. Man kan relatera vad som berättas av den beskickning, som på uppdrag av biskop Otto av Bamberg år 1124 besökte ärkebiskop Asker för att få till stånd en överenskommelse om missionsverksamheten bland slaverna på Rügen. Beskickningen talar om, att städer och borgar i det land den besökte sakna torn, men äro befästa med träförskansningar och gravar.¹ Uppgiften avser förmodligen iakttagelser beskickningen gjort under sin resa genom Danmark och icke enbart förhållandena i Skåne, där det vid denna tid icke fanns många städer, men den kan dock betraktas som en antydning om att även Lund vid denna tid ägde en linje av försvarsverk av angivet slag. En bestämd uppgift om befästningsarbeten lämnas av Roskildekrönikan, som i samband med redogörelsen för striden mellan kung Niels å ena sidan och ärkebiskop Asker och tronpretendenten Erik Emune å den andra omtalar, att Lund på Eriks befallning omgavs med befästningar.²

Av de knapphändiga notiserna framgår icke, var befäst-

¹ H. REUTERDAHL, Svenska kyrkans historia, I, Lund 1838, sid. 390.

² Eo tempore Lund muro & vallo jussi HERICI est circumdata. Script. Rer. Dan. I. sid. 382.

ningslinjerna gått. För en uppfattning därom torde man vara hänvisad dels till de arkeologiska undersökningarnas resultat och dels till de äldsta stadsplanernas vittnesbörd. Och varken grävningsresultat eller stadskartor ge någon antydning om att någon äldre befästningslinje existerat innanför den kända vallen. Man kan dock knappast påstå, att de arkeologiska undersökningarna hittills varit så omfattande, att deras negativa vittnesbörd kan vara utslagsgivande. Och för att man av den bevarade stadsplanen skall kunna draga några slutsatser kräves, att man någorlunda gör klart för sig, i vilken grad den kan tänkas avspegla det medeltida gatunätet.

GATUNÄTET. Det underlag, som närmast står till buds för en uppfattning av Lunds medeltida gatunät, utgöres dels av de äldre stadskartorna¹ och dels av de arkeologiska undersökningarnas resultat, men båda delarna kompletteras av uppgifter i skriftliga källor. Där detta underlag icke räcker till, kan jämförelse med förhållanden på andra håll ge värdefulla vinkar.

Lunds gatunät kan antagas vara sammansatt av gatusträckningar av flera olika kategorier, skiljaktiga med hänsyn till tiden för deras tillkomst och den art av trafik de betjänat. Under stadens äldsta tid bör i gatunätet ha ingått dels vägar, som före stadens tillkomst hört till landskapets system av huvudvägar, dels vägar, som redan före samma tid tjänat en trafik av mera lokal natur, vidare gator tillhörande den planering i tomter, som då Lund kom till måste ha genomförts åtminstone i ortens centrala del. Utanför de tomtlagda kvarteren har efter stadsgrundningen utvecklats ett nät av bigator, ledande till täppor och kålgårdar i utkanterna och även till jordar utanför själva stadsområdet. Man torde kunna räkna med, att gatunätet i den del, där bebyggelsen varit tätast och mest kontinuerlig, d. v. s. i stadens planlagda centrum, varit

¹ Den äldsta är den Vedelska kartskissen från 1580-talet och den första verkligt tillförlitliga Jean Bergmans karta av år 1704. Dessa, jämte i tiden mellanliggande med ett undantag, ha publicerats av LAURITZ WEIBULL (Kartor över staden Lund . . .). Undantaget utgöres av en stadsplan från år 1669 i »Stora Skånska Kommissionen 1668—1670» Vol. CC, fol. 78 (Riksarkivet), bild 59, utdrag hos H. H. VON SCHWERIN, Lundagårdshuset, Skr. utg. av Fören. Det gamla Lund XVI—XVII, sid. 21.

mest beständigt, dock med undantag av området närmast domkyrkan. Gatusträckningarna utåt periferien kunna lättare ha utsatts för förändringar, men även beträffande dessa har man skäl att antaga att en ytterst seg konservatism varit rådande.¹ Befästningslinjens tillkomst har i viss mån inverkat på gatunätet, men det sega fasthållandet vid en gång dragna gatusträckningar framträder markant i gatunätets förhållande till exempelvis en sådan yngre port som Mårtens port i öster.

Till landskapets system av huvudvägar kan hänföras en från vadstället över Höjeå vid Höjebro norrut gående led (nuv. Malmövägen—Stora Södergatan), vilken inom Lunds område grenat sig i minst två vägar mot vadställena över Lödde å. Den ena (Stora Kyrkogatan—Bredgatan) har gått mot Kävlunge och den andra (Sandgatan) mot Getinge, och troligen har från den senare vägen redan tidigt utgått en väg mot vadställena vid Håstad. I mycket gammal tid har man väl tagit sig fram mellan de nämnda vadställena litet var det för tillfället lämpade sig, men vid järnålderns slut torde bebyggelsen och odlingarna ha tillväxt så pass, att dessa färdleder haft någorlunda fixerade sträckningar. Inom Lunds stads inre område måste denna fixering ha skett senast vid ortens tillkomst, men möjligen tidigare. Vi ha därför att räkna med att sträckningen Stora Södergatan—Stora Kyrkogatan—Bredgatan såsom del i leden Höjebro—Kävlunge kan vara äldre än staden själv och att den i varje fall tillhör stommen i dess äldsta gatunät. Detsamma kan även sägas beträffande Sandgatan, som torde utgöra en del av en gammal väg från ett vägskäl vid Stortorget till höjden med vattentornet och därifrån ledande dels mot Håstad och dels mot Getinge.

I norr låg storgården på Helgonabacken, i sydväst vid Höjeå låg Källby, i väster Värpinge vid ett vadställe, där man hade en möjlighet att komma över Höjeå på väg till den naturliga hamnen i åns mynning vid Lomma, i nordost låg Östra Torns by, i öster marknadsplatsen vid de tre högarna och tingsplatsen vid Arendala, i sydost fanns närmast Lilla Råby,

¹ Denna konservatism, som framträder synnerligen starkt då man jämför 1704 års karta med kända medeltida förhållanden, torde till stor del ha berott på, att ett av stadsbornas viktigare näringsfång ända från begynnelsen och fram till 1800-talet varit jordbruk, som krävde regelbunden färdsel mellan gårdarna i staden och jordarna utanför.

därutanför Stora Råby och på en mils avstånd Dalby, där kronan år 1060 förfogade över en domän och där en huvudväg från bygderna i sydöstra Skåne utgick mot Lundatrakten. Relikter av de vägar, som vid tiden för Lunds uppkomst tjänat trafiken mellan dessa lokaliteter, kunna i viss utsträckning spåras i det moderna gatunätet.

Råbygatan och dess fortsättning mot norr ger, då man ser dess sträckning på 1600-talskartor, bild 57—59, intryck att utgöra en sådan relik. Under senare medeltiden har den fört från Lilla Råby rakt mot S:t Mikael's kyrka, och det kan vara anläggandet av denna kyrka i början av 1200-talet som utplånat den närmaste fortsättningen av denna gata. Den är icke riktad mot torget utan mot någonting, som legat norr därom. Det kan ju ha varit Lundagård, men det är mycket troligt att gatan funnits före Lundagårds tid och även före Lunds uppkomst. Den kan då ha tjänat en lokal trafik mellan storgården och Lilla Råby men kan också ha utgjort en fortsättning på den över Dalby och Stora Råby kommande huvudleden från sydöstra Skåne. Att gatan under äldre medeltid var en viktig infart i staden framhäves dels av att vällen bildar ett knä där den går in och dels av den där under medeltiden belägna S:t Crucis kyrka.

En annan rest av en äldre väg utgör måhända S:t Månsgatan. Denna har en gång varit en del av en utfartsväg mot Värpinge och Lomma. Dess fortsättning närmast utanför staden, som gick mellan Klosters prästelycka och S:t Måns lycka, plansch 1, igenlades vid 1600-talets slut. På 1669 års Lundakarta, bild 59, kallas S:t Månsgatan »Papegöjesträtit», vilket antyder, att man den vägen kommit till Papegöjelyckan. Av dess riktning mot nordöst kan man antaga, att den ursprungligen närmast fört till vägskälet vid Stortorget och där stått i förbindelse med de stora huvudvägarna såsom en allfarväg mot Lomma.

I Adelgatans östra mot nordöst riktade del kan man, om man så vill, se en rest av en sådan äldre väg, som före Lunds uppkomst närmast från Östra Torns by fört till vägskälet vid Stortorget.¹

¹ HANS ERLANDSSON (anf. arb.) har framlagt den tanken, att Adelgatan och S:t Månsgatan skulle vara resterna av en diagonal genomfartsväg, som skulle ha lett från en hamn vid Höjeå i Källby till »borgen» i Kungsmarken och som skulle varit huvudådern i det äldsta Lund. En diagonal genomfart

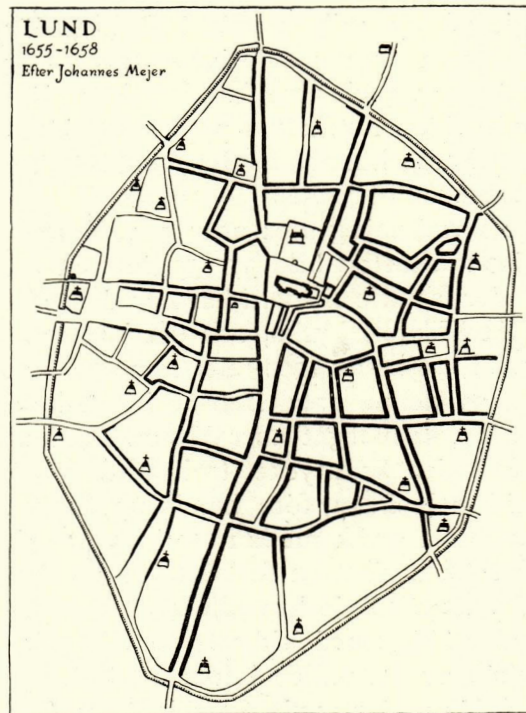

Bild 57. Johannes Mejers
Lundakarta, bild 58, omritad
i riktiga proportioner.

Grundläggningen av Lund måste ha inneburit, att en viss del av området planerades och utlades till tomter och kvarter. Vad man önskade erhålla var en marknadsplats med fast bostättning. Marknadsplatsen utformades med en marknadsgata, på Mogens Madsens tid benämnd Torvegade, *T o r g g a t a n*, motsvarande den del av Stora Södergatan, som ligger norr om Stora Tvärgatan, med fortsättning dels upp mot Sandgatan och dels längs Stora Kyrkogatan, så att planeringen tagit sig ut förslagsvis som bild 60 visar. De utlagda tomterna erhöles ett enhetligt djup, och längs deras baksida utlades bakgator. Öster om Torggatan är bakgatan ännu bevarad i *Lilla Södergatan*

bör kunna antagas, men dess sträckning bör ha brutits vid Lunds anläggning (se nedan). Däremot är det icke troligt, att den lett till en hamn vid Källby, eftersom en hamn säkerligen aldrig existerat där, utan dess mål i väster bör ha varit Värpinge och Lomma. Ej heller har den varit stadens huvudåder; den rollen torde icke kunna fränhändas Stora Södergatan – Bredgatan och Sandgatan. Beträffande borgen i Kungsmarken se ovan sid. 33.

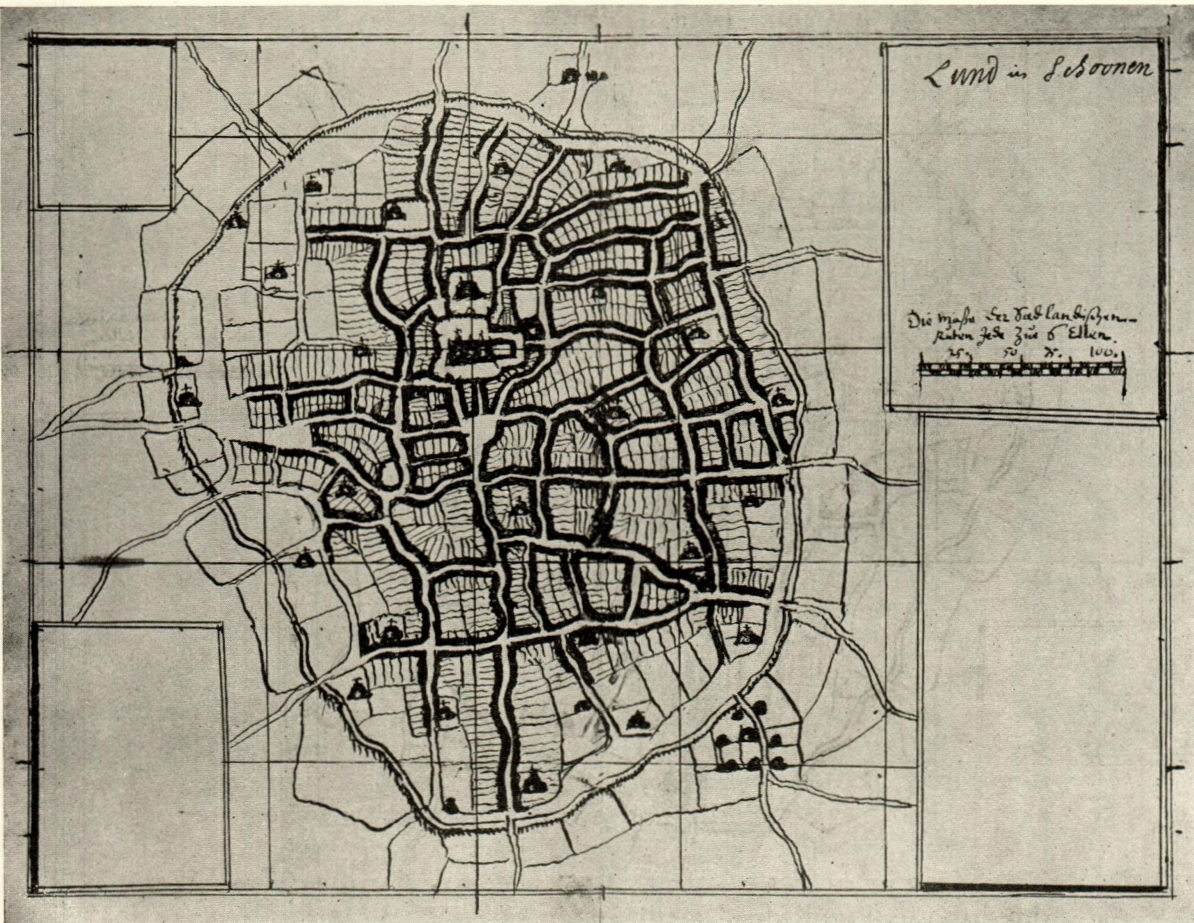

Bild. 58. Johannes Mejers karta över staden Lund från senare hälften av 1650-talet.
Kliché ur Lauritz Weibull, Kartor över staden Lund och dess jordar.

t an och Vårfrugatan samt den gata, som går på östra sidan av Krafts torg och Tegnérsplassen. Bakgatan väster om Torggatan lever kvar i Stora Gråbrödersgatan; år 1932 kunde fastslås, att denna gata utanför S:t Clemens kyrka är av hög ålder liksom östra delen av Klostergatan. Längre söderut på västra sidan saknas antydning om att en bakgata existerat. Möjligen har den här rinnande bäcken gjort, att planeringen icke blivit lika ordentligt genomförd på denna sidan som på den östra. Detta förefaller dock mindre sannolikt, och det är

möjligt att den år 1403 bortsålda gatan i S:t Drottens socken och västan intill stadens vattenlopp varit en del av en bakgata, som utgjort en fortsättning söderut av Stora Gråbrödersgatan.

Med jämna mellanrum placerade tvärgator uppdelade tomt-räckorna i rektangulära kvarter. En sådan tvärgata var Klo-stergatans östra del, och de västligaste delarna av Lilla och Stora Tvärgatan bevara troligen den ursprungliga sträckningen av sådana.

Detta skulle således vara de äldsta delarna av handelsorten Lund. Inom dessa kvarter ligga de äldsta kyrkorna, S:ta Maria, S:t Stephan och S:t Clemens, alla tre med samma rätt till det attribut »in foro», som på Erik Ejegods tid tillades S:ta Maria. Då kyrkor i fortsättningen byggas, är marken i de först plane-rade kvarteren längs Torggatan upptagen, och de måste för-läggas utanför dessa kvarter.

Den sålunda planlagda delen har utgjort köpstaden, handels-orten, marknadsplatsen eller torget, och handeln och marknaderna ha ägt rum på huvudgatorna längs de planlagda kvarterens hela sträckning.

Det bevarade gatunätet utgör ett mycket starkt stöd för en sådan rekonstruktion av den äldsta stadsplanen. Dessutom torde det kunna uppbringas ett synnerligen omfattande jämförelsematerial, som ytterligare understryker hållbarheten här-av. Vi skola icke här fördjupa oss i en mängd jämförelser utan inskränka oss till ett enda exempel, hämtat från England, var-ifrån Danmark under 1000-talet mottog många och mycket omvittnade impulser. Härtill må väljas Winchester, romarnas Venta Belgarum, huvudstad i riket Wessex och sedan 829 hu-vudstad i de förenade engelska rikena intill dess London över-tog denna roll, och under tiden en av Englands förnämsta myntningsorter. Då Knut den store erövrat England, fördelade han landets fyra jarladömen, av vilka han själv behöll ett, Wessex, och han torde åtminstone tidvis ha residerat i Winchester. Engelska krönikor berätta, att han blivit begravnen där. En re-konstruktion av Winchesters plan under normannisk tid (c:a 1119) visar staden med ett väl genomfört system av rätvinkliga kvarter, grupperade kring tvenne varandra i rät vinkel korsande huvudgator, markerade av portar i stadsmuren, bild 61. På Knut den stores tid har regelbundenheten varit ännu mera framträ-dande, eftersom då bl. a. Vilhelm Erövrarens borg ännu icke

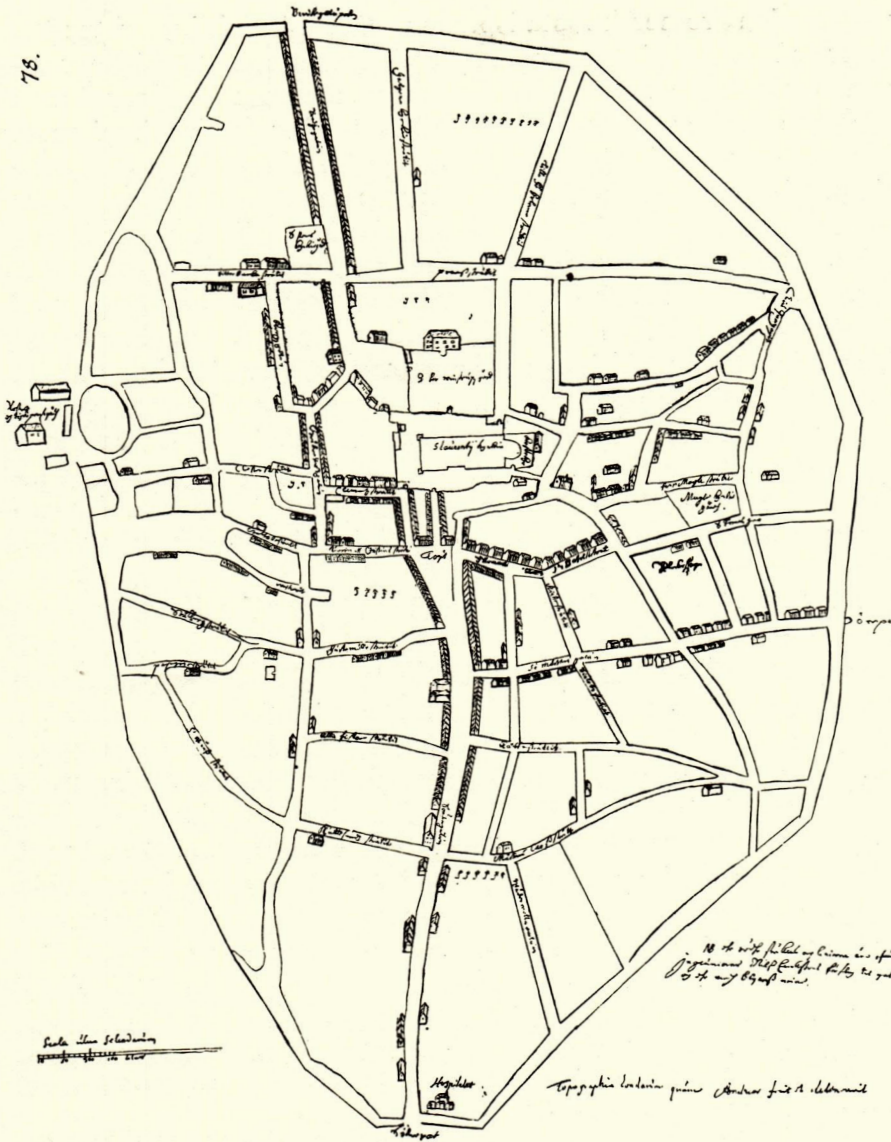

Bild 59. Karta över Lund från c:a 1669.

Kartan ingår som fol. 78 i »Stora Skånska Kommissionen», Vol. CC, Riksarkivet. Vid nedre högra hörnet står: »Topographia Londen quam Andreas fecit et delineavit». och däröver: »NB. dhe rödhe strecken och linierna äro ifrån Ingenieuren Nils Erickssons förslag til gator och dhe medh blyers mina». Dessa streck och linjer äro ej med på denna kliché.

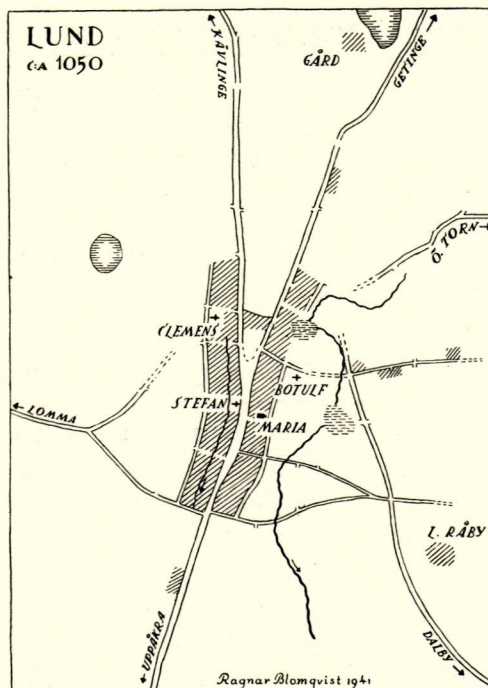
rubbat den romerska stadsplanen. Det rätvinklīga gatunätet beror på, att staden av romarna planlagts som ett läger, *castrum*, av det slag, som romarna använde som stödjepunkter i erövrade länder. Dessa läger anlades efter en bestämd mall. Formen var kvadratisk eller rektangulär. Ytterst låg en befästningslinje, försedd med fyra portar, motsvarande två varandra i rät vinkel korsande huvudgator i lägret. Samma mall kan spåras i flera andra engelska städer med anor från romartiden, och det perpendikulära systemet har även senare kommit att i dominerande grad präglå anglosaxiska stadsplaner. På planen över Winchester se vi icke någon torgplats; staden har i likhet med vad fallet synes ha varit hos de engelska städerna i gemen icke ha haft någon särskilt anlagd sådan. I stället har den i öster—väster gående huvudgatan fungerat som torg. Den kallades under medeltiden *Cyp Street*, vilket motsvarar det nuvarande gatunamnet *Cheap side* i London och betyder köpgata-torggata.¹

Det är icke meningen att hävda, att Winchester utgjort modellen för den äldsta stadsplaneringen i Lund. Det fanns vid 1000-talets början flera städer i England, vilka tack vare att de ägde anor från romerska läger hade motsvarande plan. Men eftersom den kulturella utvecklingen i Danmark under 1000-talet i andra avseenden bevisligen skedde under starka impulser från England, är den tanken icke orimlig, att engelskt inflytande även gjorde sig gällande vid grundandet av en stad som Lund, på så sätt att ett av de viktigaste karaktärsdragen i de dåtida engelska städerna med romerska anor — den av rektangulära kvarter kantade »köpgatan» — blev upptaget där.²

¹ PIERRE LAVÉDAN, *Histoire de l'Architecture Urbaine*, Paris 1926, sid. 378 ff, 383 f. — Om de medeltida torgens utvecklingsformer se samma arb. sid. 449—456 samt speciellt rörande torggator SVEN T. KJELLBERG, *Skänninge marknadsgata, Gamla svenska städer VII*. — Jfr HUGO MATTHIESSEN, *Torv og Hærstræde, Kbhvn 1922*, kap. 2.

² Jag har antikvarien vid Riksantikvarieämbetet fil. d:r ERIK LUNDBERG att tacka för många för mig givande diskussioner över Lunds stadsplan. I sitt stora arbete »Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000—1400», Sthlm 1940, understryker Lundberg (sid. 111) sannolikheten av att engelska förhållanden varit förebildande vid tillkomsten av Lund, Hälsingborg, Tommarp och Vä, samt rekonstruerar (sid. 114 ff) Lunds äldsta stadsplan efter anglosaxiska förebilder till ett vägkors mellan två varandra ungefär rätvinkligt korsande huvudleder, den ena Stora Södergatan—Sandgatan och den andra Mårtensgatorna samt en deras fortsättning västerut mot Lomma. Skålen till att jag icke

Bild 60. Försök till rekonstruktion av Lunds stadsplan före biskopssätets inrättande.

När allt kommer omkring är det icke omöjligt, att det existerar ett visst sammanhang mellan de strikt rätvinkligt och regelbundet anlagda romerska härlägren och Lunds stadsplan, hur underligt det än må låta.

Utanför det planerade området har efter Lunds grundläggning utvecklats ett irreguljärt gatunät, delvis med tidigare befintliga vägar som stomme. Det har tjänat stadsinvånarnas färdse- till stadens omgivande jordar och delvis även tillresande

helt ansluter mig till Lundbergs rekonstruktioner torde framgå av den här lämnade utredningen. Jag vill därtill endast tillägga, att Lundberg i sin rekonstruktion av den ursprungliga anläggningen icke tagit hänsyn till existensen av S:t Clemens stavkyrka, samt att en i öster-väster gående huvudled, om den verkligen existerat i begynnelsen, skulle haft större chanser än de flesta andra gatusträckningar att bevaras till vår tid, eftersom den skulle fyllt ett verkligt behov. Just det förhållandet, att en öst-västlig genomfart i anslutning till Dalbyvägen ännu den dag som är icke kommit till stånd, ehuru planer på en sådan icke saknats (jfr L. WEIBULL, Kartor, bild V och VI), visar bättre än något annat den sega konservatism, med vilken stadens gamla gatunät bevarats.

från stadens uppland. Då Stora och Lilla Tvärgatan sammanlöpa i öster till en gemensam utfartsväg, bild 57–59, torde det vara emedan båda skulle förmedla trafiken från gårdarna vid torggatans södra del till jordarna i öster, och Svane gatan har fyllt en motsvarande uppgift västerut. Sträckningen Svanegatan—Stora Tvärgatan kom ganska snart att betonas av icke mindre än fyra kyrkor, nämligen västerifrån räknat S:t Måns, S:t Peter vid Grönegatan, S:t Godehard och S:ta Crux, och dess ändpunkter dessutom av krökar i stadsvallen. Fynden i hörnet av Gyllenkroks allé, kartan bild 51, tala även sitt språk. För tomterna norr om S:ta Marias kyrka synes förbindelsen med jordarna i öster förmedlats av en väg, som nu motsvaras av Magle lilla kyrkogata och västra delen av Skomakaregatan. De om gammal bosättning vittnande rika fynden från Folkets hus tomt, från hörnet av Laboratoriegatan och från hörnet av Östra Vallgatan antyda, att denna gatu-sträckning är av hög ålder. Det må även observeras, att stadsvallen bildar ett knä, ehuru mycket svagt, vid denna gatas östra ända. Kyrkorna S:ta Maria Magle och S:t Botulf ha lagts vid denna led, vilket ytterligare framhäver dess betydelse i gammal tid. Möjligen har den förmedlat förbindelsen med den gamla tingsplatsen vid Arendala.

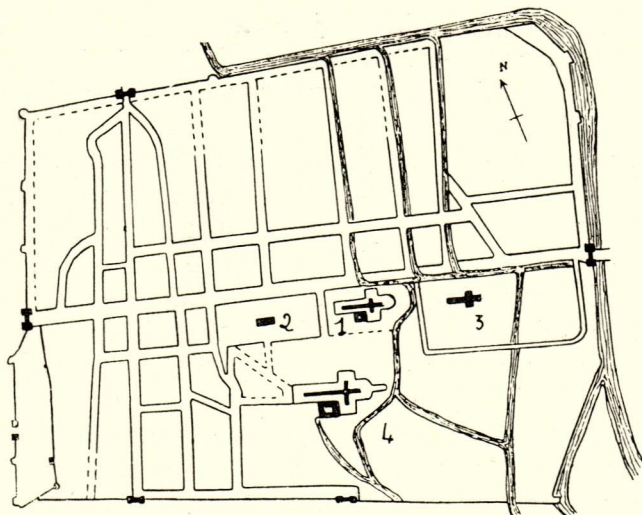
I området norr om Magle stora kyrkogata finnas icke mindre än fyra gator—Stora Tomegatan, Själbodgatan—Hjortgatan, Adelgatan och Tomegapsgatan—med riktning mot en och samma punkt vid stadsvallens nordöstra knä. En vid detta knä under den tidigare medeltiden befintlig utfart, Tomegap, har tydligen varit deras närmaste mål; därigenom har man färdats till stadsjordarna i nordost, till Östra Torn etc. Det är möjligt, att Adelgatans östra del representerar den ursprungliga vägen från torgbebyggelsen mot nordost.

I denna trakt lägger man även märke till två gator, Adelgatan (västra delen) och Stora Algatan, vilka båda ha en mot Sandgatan nästan vinkelrät riktning. Detta kan vara en tillfällighet, men det kan också vara spåren av en i denna trakt ursprungligen genomförd stadsplanering med rektangulära kvarter.

Staden väster om huvudleden Stora Södergatan—Bredgatan synes genomgående haft mindre betydelse än de östra delarna.

Bild 61. Winchester
under normannisk
tid (ca 1119).

1. Katedralen.
2. Vilhelm Erövrarens borg.
3. S:t Marias kloster.
4. S:t Swithins kloster.
Efter Lavedan.

Man kan här iakttaga, hur några gator under den senare medeltiden gått från torgbebyggelsen mot S:t Peters kloster och den söder om detta belägna Västerport. Det är Stålbrogatan-Västergatan, Stora Fiskaregatan, som tydligen fordom skurit genom hela kvarteret S:t Clemens, jfr bild 57—59, och Lilla Fiskaregatan. Huruvida någon av dessa gator representerar en ursprunglig utfartsväg mot Fjellie, Flädie, Borgeby och Löddeköpinge må tillsvidare vara osagt. Det är icke otänkbart, att trafiken åt detta håll gått över Värpinge och Önnerup och således inom staden genom S:t Månsgatan. Klostergatan väster om Stora Gråbrödersgatan har tillkommit efter reformationen. Grönegatan, den långa parallellgatan till Torggatan, har funnits under medeltidens senare del, men torde knappast ha tillhört stadens äldsta gatunät.

Vägen Källby—Lund är nu liksom på en äldre lantmäterikarta så länge den går på Källby bys mark riktad mot Gyllenkrooks allé, och där har den förmodligen ursprungligen nått stadsområdet. Hur dess fortsättning sedan gått är emellertid ovisst.

Sträckningen Västra Mårtensgatan—Östra Mårtensgatan — före Mårtenstorgets tilkomst en enda lång gata, Mårtensgatan — har förmodligen icke från början haft samma betydelse som den senare fått genom att vara utfartsväg till Dalby.

Den skär befästningslinjen på en av dennas raksträckor, vilket torde antyda, att gatan då denna linje kom till icke var av samma vikt som de gator, vid vilka linjen fått bilda krökar. Den närmaste biten av Dalbyvägen utanför Östertull torde också vara relativt ung; åtminstone får man det intrycket, då man ser, hur hårdhänt den dragits fram över Stora Råbys norra vång. Trafiken mot Dalby har i begynnelsen sannolikt icke gått här utan från Råbygatan över Lilla och Stora Råby byar.

I utvecklingen av Lunds stadsplan kan man notera några remarkabla händelser, vilka var och en i sin mån varit avgörande för gatunätets utformning. Den första är den regelbundna planeringen längs Torggatan och eventuellt närliggande delar.¹ Utanför denna planerade del består gatunätet dels av äldre vägsträckningar och dels av nyupptagna stigar, ledande till kålgårdar och lyckor i närheten och till stadens omgivning och uppland. Om en gränslinje för det egentliga stadsområdet funnits redan från begynnelsen, är det dock nu omöjligt att avgöra var den gått. Den andra händelsen är domkyrkans grundläggning på 1080-talet. Domkyrkans placering medför, att huvudleden från vägskalet vid Stortorget över Sandgatan mot Getinge avskäres, så att trafiken mot detta håll från Stortorget får ta sig fram i obekväma krokar.² Möjligen står detta i samband med en tredje händelse av betydelse för stadens gatunät — stadens omgärdande med en förskansningslinje. Sedan marken till storgården på Helgonabacken och Æpes jord icke längre var i enskild ägo, torde betingelserna för ett slutgiltigt ordnande av ägoförhållandena inom stadens jordrymd varit förhanden, och domkyrkan har fått sitt, Allhelgonaklostret sitt, staden sitt och förmodligen har konungen behållit något för kronans räkning. Det är mycket möjligt, att den av den senare

¹ Genom denna planering erhöll ortens torggata den plan den i huvudsak bibehållit ända fram till år 1836, då kvartersgränsen i norra delen av kvarteret Maria minor vid nuv. Rådhusets byggande flyttades ett gott stycke åt öster, varigenom den urgamla karaktären hos denna del av den gamla torggatan förändrades och det uppstod ett torg, vars form ofta förvånat dem, som ägnat det uppmärksamhet. Det är synnerligen önskvärt, att vid framtida åtgärder beträffande bebyggelsen vid Stortorget all möjlig hänsyn toges till stadsbildens historiska traditioner.

² Anledningen till att domkyrkan lades tvärs över huvudvägen kan ha varit, att en källa (sedermera brunnen i kryptan) sedan gammalt fanns strax väster om vägen och att man önskade få den inom kyrkans murar.

vallen markerade gränslinjen uppdragits redan på 1080-talet. Dess huvudsakliga uppgift torde ha varit att möjliggöra kontroll av tulluppbörden, och fördenskull har den såsom ovan beskrivits dragits i raksträckor mellan portar vid de viktigare utfartsvägarna. Att domkyrkan på 1080-talet kunnat läggas tvärs över den stora huvudleden mot nordöst skulle kunna tyda på, att Getingevägen vid samma tid istället fördes fram till Kävlingevägen, så att trafiken från båda dessa vägar kunde kontrolleras vid Bredgatans port. Om icke gränslinjen tillkommit vid denna tid, så har den i varje fall lagts ut på 1130-talet, då Erik Emune lät befästa staden.

De många kyrkor och kloster, som anläggs i staden under 1100- och 1200-talen ha givetvis icke varit utan sin inverkan på gatunätet, men för att icke göra diskussionen för vidlyftig skola vi icke här gå närmare in därpå.

Ytterligare en för vår uppfattning om stadsplanen betydelsefull händelse skall emellertid noteras. Någon gång under medeltiden har företagits en reglering av infarterna, varigenom stadsportarnas antal minskats till fyra. Bredgatas port och Söderport ha bibehållits, men infarten genom S:t Månsgatan har stängts och dess roll har övertagits av leden genom Västerport, och även infarten från Östra Torn genom Tomegap och från Råby och Dalby vid kyrkan i vallens sydöstra hörn har slopats och båda ha ersatts av infarten genom Mårtensport till Mårtensgatan. Det är vid detta tillfälle Dalbyvägens närmast Lund belägna del erhållit sin nuvarande sträckning.

Trots denna redan under medeltiden genomförda radikala reglering kan man på den moderna stadsplanen tydligt avläsa gatunätets ursprungliga orientering mot de forna utfarterna i gränslinjens hörn.

Denna penetrering av Lunds medeltida stadsplan är i många avseenden byggd på fakta, men i väsentliga delar rena konstruktionen. Måhända har den störst värde för författaren själv såsom arbetshypotes vid fortsatta undersökningar.

Det förefaller dock, som om betydande delar av stadens allra äldsta gatunät fortfarande vore i användning. Och så långt vi känna stadsplanens utveckling ger den icke något stöd åt ett antagande, att en äldre gräns- eller befästningslinje skulle ha existerat innanför den kända vallen.

NÄRINGAR. Det har i det föregående på flera ställen betonats, att Lund anlagts som och under sin första tid huvudsakligen var en handelsort. Till kyrklig centralort befordras staden 1060, men det torde först vara med Knut den heliges stora donation på 1080-talet och domkyrkans grundande, som den kyrkliga dominansen på allvar sätter in. Kyrkans växande köpkraft kan emellertid endast ha varit fördelaktig för den handel, hantverk och åkerbruk idkande befolkningens välstånd och tillväxt. Lund måste ha fortsatt att vara en betydande faktor för varuomsättningen i Skåne ett gott stycke in i medeltiden.

En sak att förklara är vad det var för folk, som utgjorde stadens första innevånare, och varifrån de kommo. Stjerna har kommit till den slutsatsen, att konungen-grundläggaren till platsen transporterat »främmande klerker och yrkesmän samt inhemsk allmoge». ¹ Av uttryckssättet verkar det, som om Stjerna menade, att konungen förfogat över dessa människors rörelsefrihet. Detta förefaller dock icke troligt. Däremot är det antagligt, att åtskilliga av de hantverkare, som tidigare plägat besöka Tre högars marknad och där utbjudit sina alster, lockats att slå sig ned i den nyplanerade handelsorten. Yrkesmännen ha säkerligen utgjort en väsentlig del av köpstadens första invånare. De torde emellertid icke ha varit »främmande» i så stor utsträckning som Stjerna velat göra gällande. Myntverkets personal var säkerligen till stor del engelsk och beträffande en yrkesgrupp, krukmakarna, kan man ifrågasätta, om dess första representanter varit infödda, men för övrigt förefinnes ingen anledning att antaga att det varit andra än danskar, som slog sig ned på de utstakade tomterna. ²

Vi äga icke många antydningar om yrkeskategorierna bland de första lundaborna. Att lantmannanäringarna i större eller mindre utsträckning idkades av de flesta, kan man taga för givet, eftersom tidens hushåll över lag voro byggda på självför-

¹ STJERNA, sid. 207.

² STJERNA, anf. arb. sid. 186, har kommit till tanken på ett starkt främlingselement i Lund under ortens första tid därigenom att han funnit, att flera fornsaksgrupper bland Lundafynden, bl. a. låsar och nycklar, sakna prototyper i den nordiska vikingatiden. Anledningen härtill torde emellertid snarare vara, att Lunds första utveckling faller under en period då Nordens materiella kultur tack vare orienthandeln över Ryssland tillägnar sig en rad nya föremålsformer bl. a. av lås och nycklar. Jfr R. BLOMQUIST, Medeltida bultlås och bultlåsnnycklar, Kulturens årsbok 1940.

sörjningsprincipen. Men de torde endast ha utgjort det nödvändiga underlaget för de egentliga stadsmannanäringarnas bedrivande. Dessa ha säkerligen huvudsakligen varit hantverk med tillverkning av alster för försäljning på marknaderna. Ett högstående konsthantverk har synbarligen blomstrat i provinsen vid tiden omkring år 1000, och att det delvis kommit att lokaliseras till Lund framgår av några i stadens jord funna bronsspännen från 1000-talet, vilka kunnat visas vara ej fullt färdigställda, i det de ej blivit retuscherade efter gjutningen.¹ Skomakeriet synes ha utövats sedan stadens första början, att döma av de avfallsbitar av skinn, som anträffats i de äldsta kulturlagren. Krukmakare ha också säkerligen varit bland de första som slog sig ned på platsen, och tillverkningen av svartgods måste ha varit betydande redan från början.² Flera andra yrkesgrupper såsom kammakare, garvare och smeder kunna förmodas ha varit representerade, men att direkt påvisa detta låter sig f. n. icke göras.

En tänkbar befolkningsgrupp, som Stjerna icke nämner, är köpmän, folk som omsatte varor som de icke själva tillverkat. Denna kategori var icke okänd i Norden under vikingatiden, men såvitt vi känna de inhemska köpmännen under denna tid voro de samtidigt jordägande bönder, som sutto hemma och skötte sin gård, då de inte färdades omkring på handelsresor. De voro icke beroende av att bo i permanenta handelsorter. De skandinaviska köpmän, som under vikingatiden uppträdde i England och där bildade kolonier i åtskilliga orter, ha väl i någon utsträckning utgått ur handelsböndernas led, men där torde det icke varit ovanligt, att de dragit sig fram uteslutande på köpmansyrket. I Norden ha förutsättningarna för existensen av bofasta köpmän utan stöd av jordegendom varit synnerligen små, så länge permanent bebyggda handelsorter endast voro enstaka företeelser. I det nordiska agrarsamfundet måste folk, som utan att äga jord ägnade sig åt köpmannayrket, ha varit rotlösa och betraktats som stående utanför samhället, liksom fallet vid samma tid var ute i Europa. För sitt näringsfång voro de i hög grad beroende av styrkan hos landets ordningsmakt. Den vanliga kombinationen tingsplats-marknadsplats belyser i någon mån förhållandena. I hägnet av tingsfriden vid

¹ MONICA RYDBECK, sid. 37 och 48 f.

² Jfr ovan sid. 72 betr. svartgodsfynd vid S:ta Marias stavkyrka.

tingsplatserna hade köpmännen trygghet att utbjuda sina varor. Vi äga inga direkta vittnesbörd om att folk med handel som enda förvärvskälla varit bofasta i Lund under 1000-talet. Med hänsyn till källmaterialets knapphet kan man dock icke på grund av detta förhållande bortse från möjligheten av att en och annan lundabo under 1000-talet varit farande köpman. Att köpmän besökt marknaderna i det äldsta Lund, kunna vi taga för givet. Det faktum, att en av stadens äldsta kyrkor, S:t Clemens stavkyrka, var helgad åt de farande köpmännens och skepparnas skyddspatron, kan ge anledning att förmoda, att yrkesköpmännen varit en faktor i det äldsta Lund, antingen som mer eller mindre permanent koloni eller som del av ortens borgerskap.

PAX PORTU. I samband med tillkomsten av under konungamaktens skydd stående handelsorter torde — om icke förr — ha uppkommit ett nytt begrepp, den av konungen utlysta köpfriden eller torgfriden. Från Lunds äldsta tid äga vi emellertid inga uppgifter om en sådan frid i Lund, men från 1000-talets slut och 1100-talets början finnas antydningar därom. De möta oss på i Lund präglade mynt. På vissa av Olof Hungers (1086—1095) mynttyper förekommer ordet PAX i för övrigt svårtolkade omskrifter. En typ av Erik Ejegods (1095—1103) Lundamynt har omskriften ERIC DANV PAX, medan en annan har ordet PAX på en avbildad bibel. I dessa fall är det visserligen icke klart, vad det är för slags frid som avses, men beträffande vissa inskrifter på några av kung Niels (1103—1134) Lundamynt kan ingen tvekan råda om betydelsen. Där står nämligen efter myntortens namn PAX POR, bild 62, eller PAX P, vilket utan tvivel är en sammandragning av PAX PORTU.¹

Redan Brunius² har observerat detta PAX PORTU och förmodat, att det har sammanhang med kyrkans asylrätt. Hauberg³ anser, att detta betecknande genom PAX PORTU av platsens frid

¹ HAUBERG, sid. 228—230. Beträffande kung Niels mynt jfr ERIK PERSSON, Ett fynd av Niels Svensens lundamynt, *Moneta* I, sid. 65 ff. — De ifrågavarande Nielsmynten tillhöra ett fynd av 6 mynt, som gjordes 1835, då man upptog grundstenen till västra halvkolonnen vid domkyrkans södra ingång.

² C. G. BRUNIUS, *Skånes konsthistoria för medeltiden*, Lund 1850, sid. 622 f.

³ anf. arb. sid. 58. — Jfr OTTO RYDBECK, *Lunds domkyrkas byggnads-historia*, sid. 86.

Bild 62. Mynt, präglat i Lund under kung Niels.
Omskrift på åtsidan: NICOLAS. På frånsidan: BIORN
I LVNDE PAX POR. Efter Hauberg.

möjligen kan antagas vara framkallat genom en särskild anledning, nämligen upprättandet av ärkebiskopssätet. PAX PORTU torde emellertid avse något annat.

I romerskt administrativt språkbruk avsågs med en *portus* en inhägnad stapelplats eller upplagsplats för köpmansvaror, och denna ordets betydelse har även förekommit i medeltidslatin. Åtminstone möta vi det i nordvästra Europa vid tiden för det därvarande stadsväsendets barndom såsom benämning på sådana handelsbosättningar, som vuxit upp i skydd av en borg.¹ I påfallande grad har ordet *portus* upptagits i engelskt språkbruk, där det blir verkligt framträdande från och med 900-talets urkunder och där det då fortfarande betyder icke bara sjöhamn utan även regelrätt inrättat handelscentrum, vars särskilt utmärkande drag äro, att där finnes torg och myntverk. Betecknande för ordets betydelse är, att den kunglige tjänsteman, som hade att kontrollera handeln och myntningen i de äldre engelska handelsorterna (Canterbury, Rochester, London, Winchester, Chichester, Exeter m. fl.) i regel synes ha benämnts *portreeve*, oavsett om orten i dokumenten betecknas som *port* eller *burgh*.²

Det kan knappast råda någon tvekan om att det är *portus* i betydelsen *handelscentrum* som avses i orden PAX POR på kung Niels Lundamynt, och eftersom PAX betyder frid, kommer man till slutsatsen att PAX PORTU på mynten innebär ett tillkännagivande av en av myntherren-konungen garanterad frid på handelsplatsen.

Det är möjligt, att ordet PAX på Olof Hungers och Erik

¹ FOLKE LINDBERG, *Det europeiska stadsväsendets uppkomst*. En blick på den nyare litteraturen. Sthlm 1938, sid. 31. — En sådan *portus* var den första handelsbosättningen vid de flandriska grevarnas slott i Gent. STEPHENSEN sid. 23.

² STEPHENSEN, *anf. arb.* sid. 65 ff. — Jfr nedan sid. 110.

Ejegods Lundamynt avser detsamma.¹ I varje fall få vi här en erinran om en sak, som var av avgörande betydelse för att en handelsort skulle blomstra upp, nämligen en garanterad fred för person och ägodelar. Och stadsväsendets historia överflödar av exempel på hur städer utvecklats ur små handelsbosättningar, som spirat i skydd av en borg eller ett kloster, eller tagit arv efter marknader, som hållits i hägnet av friden vid en tingsplats. För Lunds vidkommande torde de nämnda myntinskrifterna vara de äldsta vittnesbörderna om dels att en särskild marknadsfrid existerade och dels att det var konungen som garanterade den.

---

¹ Det kan också hända, att de på mynten alltifrån Knut den stores tid förekommande korsen är en symbol för samma kungliga marknadsfrid, på samma sätt som det i England vanliga »market-cross» möjligen också var det.

IV. SLUTORD

Anledningen till stadsväsendets våldsamma expansion i Europa under början av medeltiden har sedan mer än ett århundrade varit föremål för en vetenskaplig diskussion, som steg för steg fört fram till en alltmera välgrundad uppfattning av problemet.¹ Denna diskussion kan icke refereras här, jag skall endast citera några satser, som präglats av nyare forskare.

Det har framhållits, att uppkomsten av de städer, som under 1000- och 1100-talet växa som svampar ur jorden, i stort sett knappast kan tillskrivas statsklokheten hos individuella regerande världsliga eller kyrkliga furstar. Stadsväsendets framväxt var något av en revolution, som i det långa loppet framgick med kraften av en naturlag. Den kunde lokalt och för en tid hämmas av en motsträvig furste, likaväl som den kunde främjas och ledas av den sympatiskt inställda, men den styrande makten kunde varken döda eller skapa de krafter, vilka ytterst betingade denna rörelse. Den väsentliga orsaken till det medetida stadsväsendets begynnelse skall icke sökas i en militär befästning, en särskild kunglig fred eller en särskild territoriell organisation, ej heller i en bemyndigad marknadsplats, utan snarare i den nyare befolkningsgruppering, som framkallades av det kommersiella uppvaknandet.²

Dessa satser kunna gälla även för det äldre nordiska stadsväsendet och kunna tjäna som bakgrund för en uppfattning om Lunds uppkomst och äldsta förhållanden. En ännu bättre bakgrund för denna uppfattning hade givetvis varit en redogörelse för stadsväsendets utveckling i norra och nordvästra Europa fram till tiden för Lunds grundläggning, men det skulle bli en alltför vidlyftig historia för denna skrift. Vi skola istället gå

---

¹ En översikt av den äldre litteraturen om stadsväsendets uppkomst lämnas i ADOLF SCHÜCK, *anf. arb.* kap. I. Nyare litteratur refereras i FOLKE LINDBERG, *anf. arb.*

² STEPHENSEN, sid. 43 och 71.

rakt på den punkt i det nordeuropeiska stadsväsendets utvecklingsgång, där efter all sannolikhet den nygrundade handelsorten Lund bör infogas.

Det äldsta Lund torde bäst förstås, om det jämföres med de engelska handelsorterna, sådana dessa voro beskaffade vid 1000-talets begynnelse. De framträda i urkunderna under två olika benämningar, *burh* och *port*, vilka ofta äro synonyma. En *burh* var en fästning, ofta med anor från romersk tid, och permanent underhållen av det omgivande distriktets innevånare, vilka den tjänade som tillflykt under orostider. Sedan de engelska smårikerna förenats år 829, gjordes många *burhs* till centra för administrativa distrikt. De voro då organiserade som permanenta fästen, de voro säten för högre domstolar och de inrymde myntverk och torg. En sådan *burh* räknades som en *port* och stod under uppsikt av en kunglig portreeve. Varje *burh* var således icke en *port*. I dokumenten är det två drag som betonas såsom särskilt utmärkande för en *port*, nämligen torget och myntverket. De tidigare dokumenten giva ingen antydning om en i dessa handelsorter boende köpmannaklass. Vittnesbörd om en växande maritim handel möta vid 900-talets mitt. Men de första kungliga förordningar, som avse köpenskap av större räckvidd än en lokal boskapsmarknad, härröra från Ethelred (978—1013, 1014—1016).¹

Ungefärligen på denna punkt stod det engelska stadsväsendet, då landet erövrades av danskarna.

Det vill synas, som om det äldsta Lund skulle vara att hänföra till samma klass som de engelska *port* vid samma tid. Liksom dessa var staden en handelsort i den meningen att den hade ett myntverk, ett torg och en marknad, och troligen var den också liksom dessa centrum för konungens administration av ett territorium. Man kan säga, att Lund startade sin tillvaro på samma linje där den engelska *port* befann sig vid 1000-talets början.

Det äldsta Lund skulle således vara en frukt av den livliga kontakten mellan den danska konungamakten och England under 1000-talets början. Det bör ha grundlagts av en med engelska förhållanden förtrogen konung.

¹ STEPHENSEN, anf. arb. — Stephensen vill icke beteckna de engelska *port* och *burh* som städer, av bl. a. den anledningen att de icke utgjorde en judiciell enhet med egen författning.

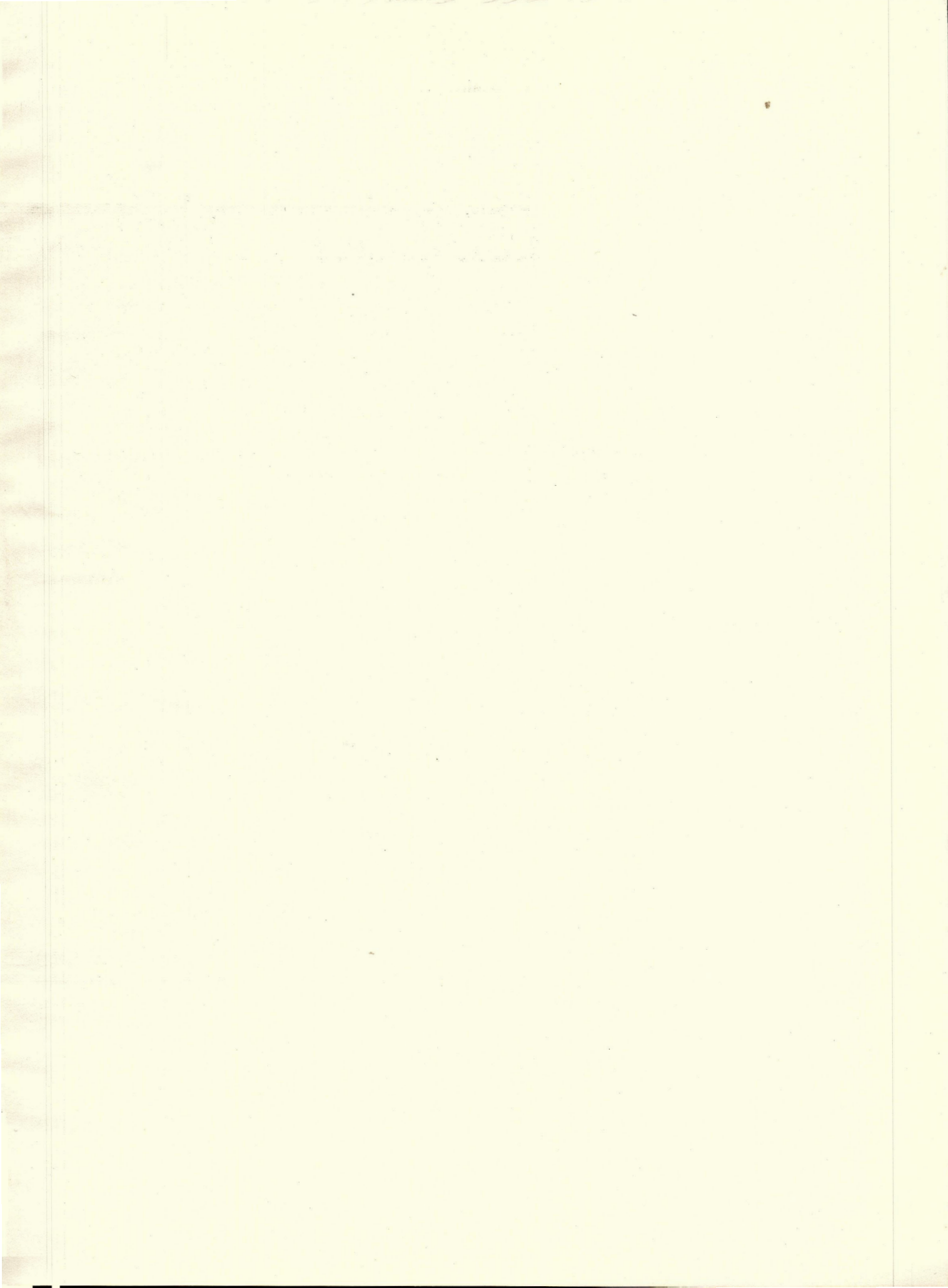
I den föregående undersökningen har betonats, att de äldsta fullt pålitliga vittnesbörderna om att Lund existerat som köpstad utgöras av Knut den stores i Lund präglade mynt. Det har också påpekats, att jordfyndens säkraste bevis om den äldsta fasta och kontinuerliga bebyggelsen, skärvorna av vendiskt svartgods, icke kunna anses vara äldre än 1000-talet. De anträffas i regel i de undre kulturlagren och ofta ända nere vid bottenleran, varav följer, att man måste antaga, att kulturlagren icke äro äldre än svartgodset och att någon fast bebyggelse icke gärna kan ha existerat på platsen före svartgodsets uppträdande. Utredningen om förhållandena vid stadens uppkomst har i samklang härmed givit till resultat, att staden Lund icke så småningom utvecklats ur en förut befintlig by, utan att staden måste tänkas ha grundlagts av landets regent på ett tidigare obebyggt område. Det som föranlett denna stadsgrundning synes ha varit handeln vid en i närheten av Arendala årligen avhållen marknad, Tre högars marknad. Genom att denna handel drogs till den av konungen anlagda staden och bragtes under konungens kontroll, gjordes den till en inkomstkälla för kronan. Genom Lunds tillkomst vann konungen också i omedelbar närhet av skåningarnas gamla tingsplats ett centrum för administrationen av den skånska riksdelen och för det kristna omvändelsearbetet där. Grundläggaren torde ha varit Knut den store; så länge det inte avgörande kan bevisas, att staden är äldre än myntverket, ligger det närmast till hands att antaga detta.

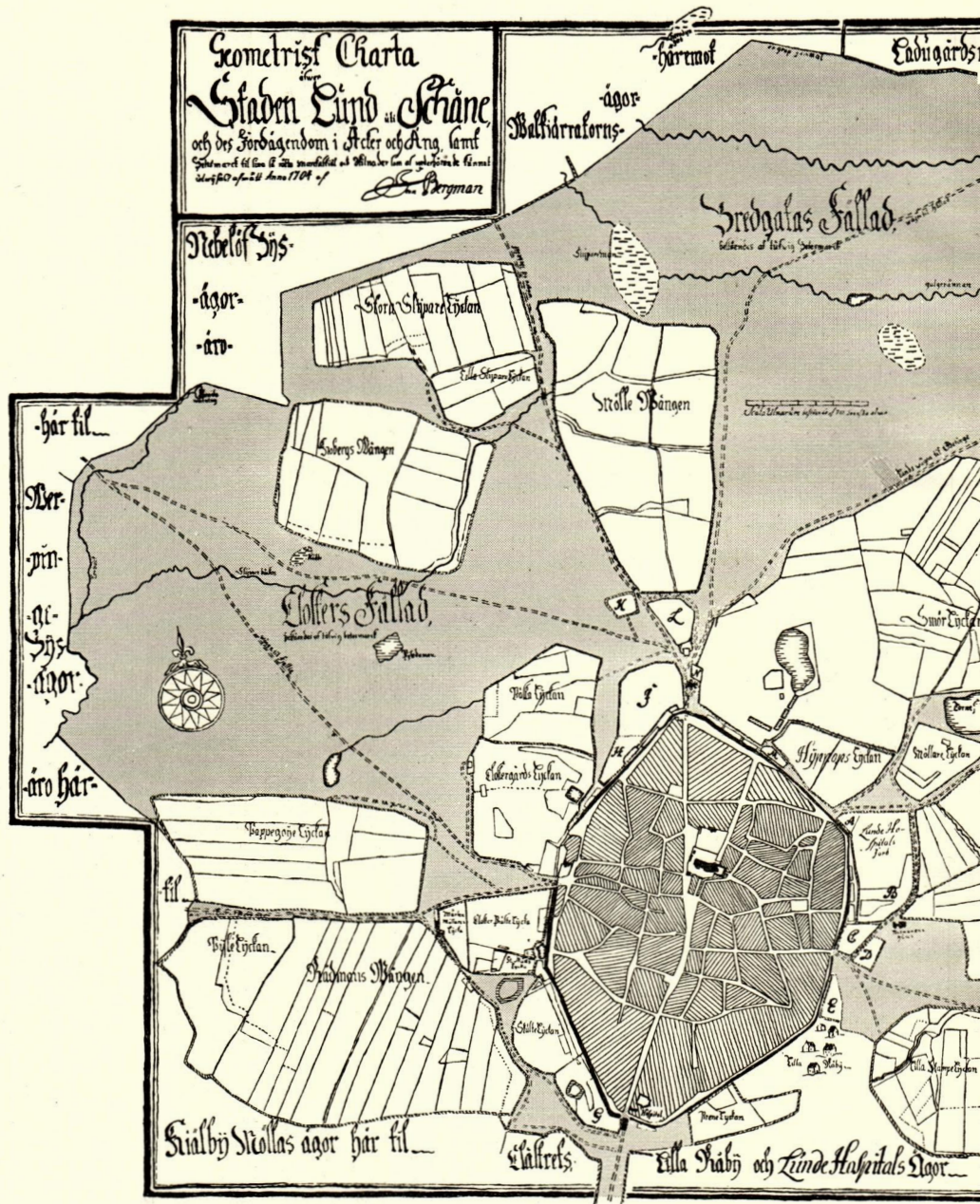
Härtill kan framhållas, att det knappast skulle ha lyckats Knut den store att skapa en stad på denna plats, om icke förutsättningar, över vilka han ägde ringa inflytande, varit förhanden. Dessa förutsättningar torde väsentligen ha varit en uppblomstrande handel, eftersom Lund tydligen under sin första tid framförallt var en handelsort.

Med vad rätt kunna vi då kalla 1000-talets Lund för s t a d. Ja, det kan vara vanskligt nog att avgöra, eftersom stadsbegreppet vid närmare påseende framstår såsom något synnerligen svårgripbart, växlande såväl med tiden som med rummet. Lund var en permanent handelsplats, och detta skulle kunna vara tillräcklig anledning att tillerkänna den beteckningen s t a d. Tusentalets ord för handelsort torde också ha varit k ö p s t a d. Däremot kunna varken myntverket eller det senare biskops-

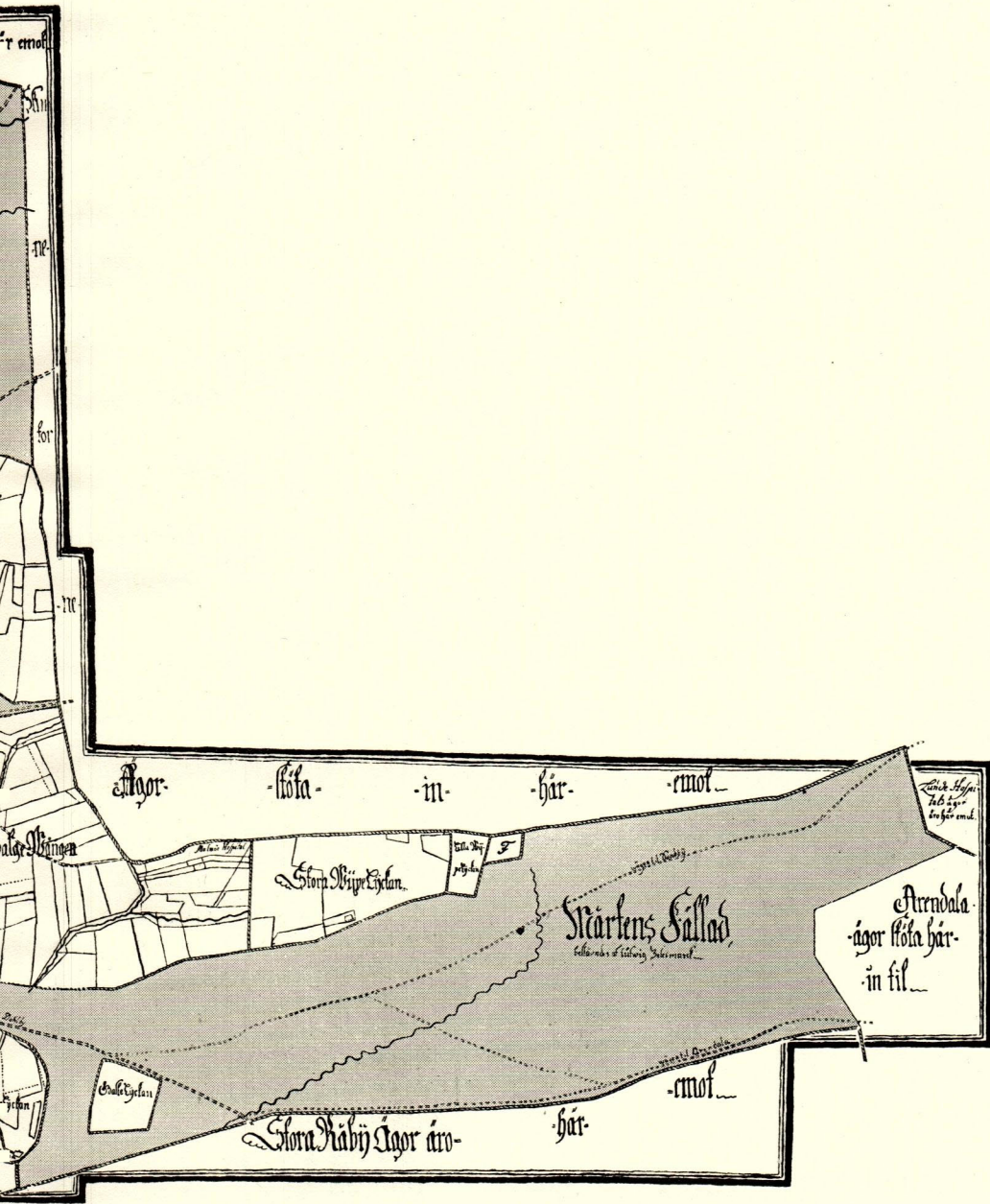

sätet anses avgörande för stadskaraktären. Många danska städer hade aldrig vare sig myntverk eller biskop, och mynt slogs ibland på platser, som aldrig voro städer, liksom en ort som Dalby en tid var säte för en biskop utan att därför kunna betecknas som stad. Det väsentliga för stadsbegreppet i fallet Lund under 1000-talet torde, jämte Lunds egenskap att vara en permanent handelsort, vara, att Lund enligt Knut den heliges gåvobrev 1085 i likhet med Lomma och Hälsingborg icke såsom landsbygden var uppdelad i bol (mansi) utan i tomter (areis), ålagda en speciell kronoskatt, som utgjordes i kontanta penningar och icke i natura (jfr ovan sid. 86 samt där gjord hänvisning till Bååth). Om denna skatt leder sitt ursprung från en avgift till markens ursprunglige ägare, visar den, att indelningen i skattlagda tomter utmärkt orten redan från början. Det äldsta Lund skulle då förtjäna beteckningen *s t a d* därför att det var en permanent handelsort, vars jord beskattades enligt ett annat system än landsbygden.

Plansch I. Staden Lund och dess jordegendom år 1704. Efter Jean Bergmans

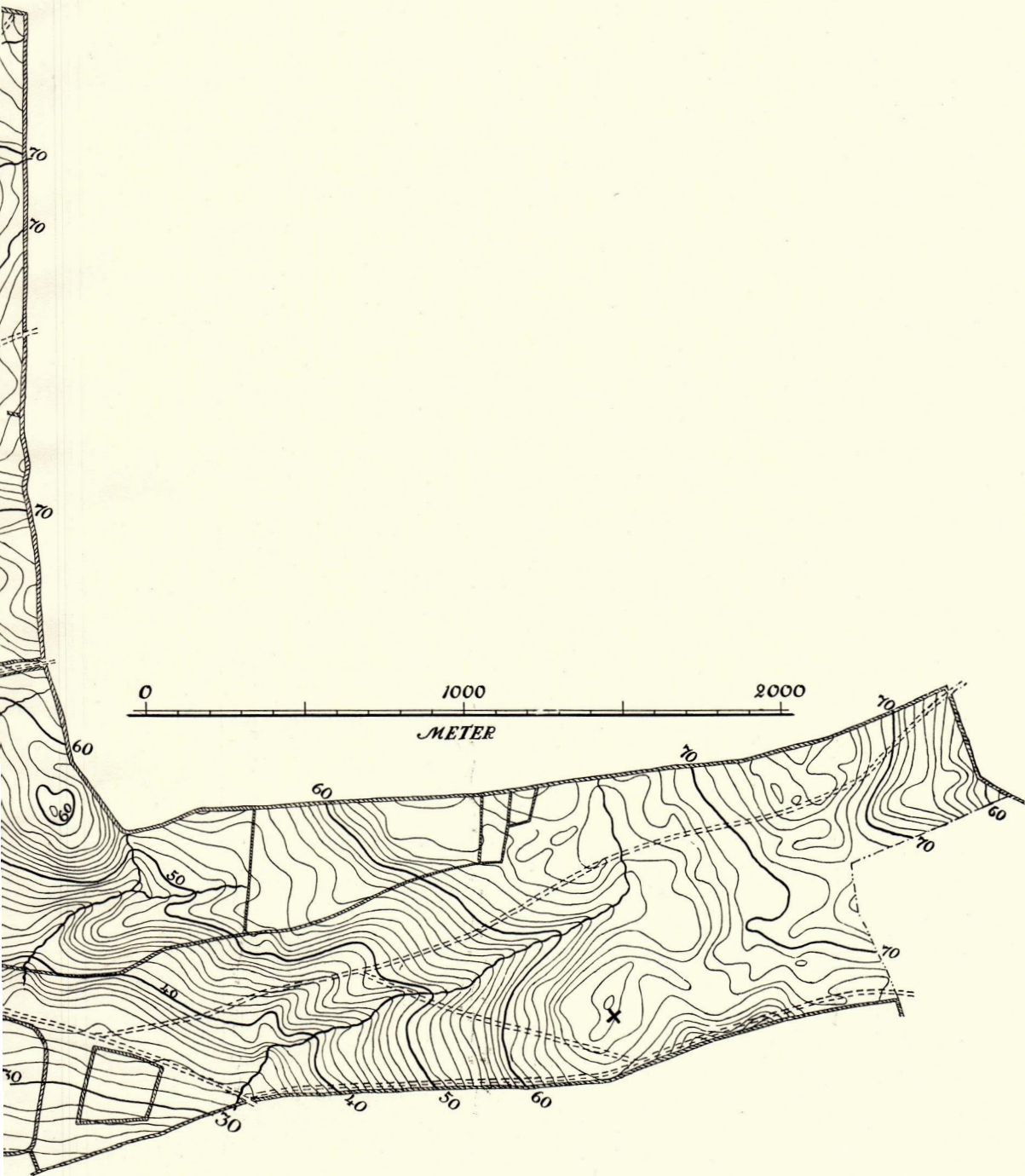

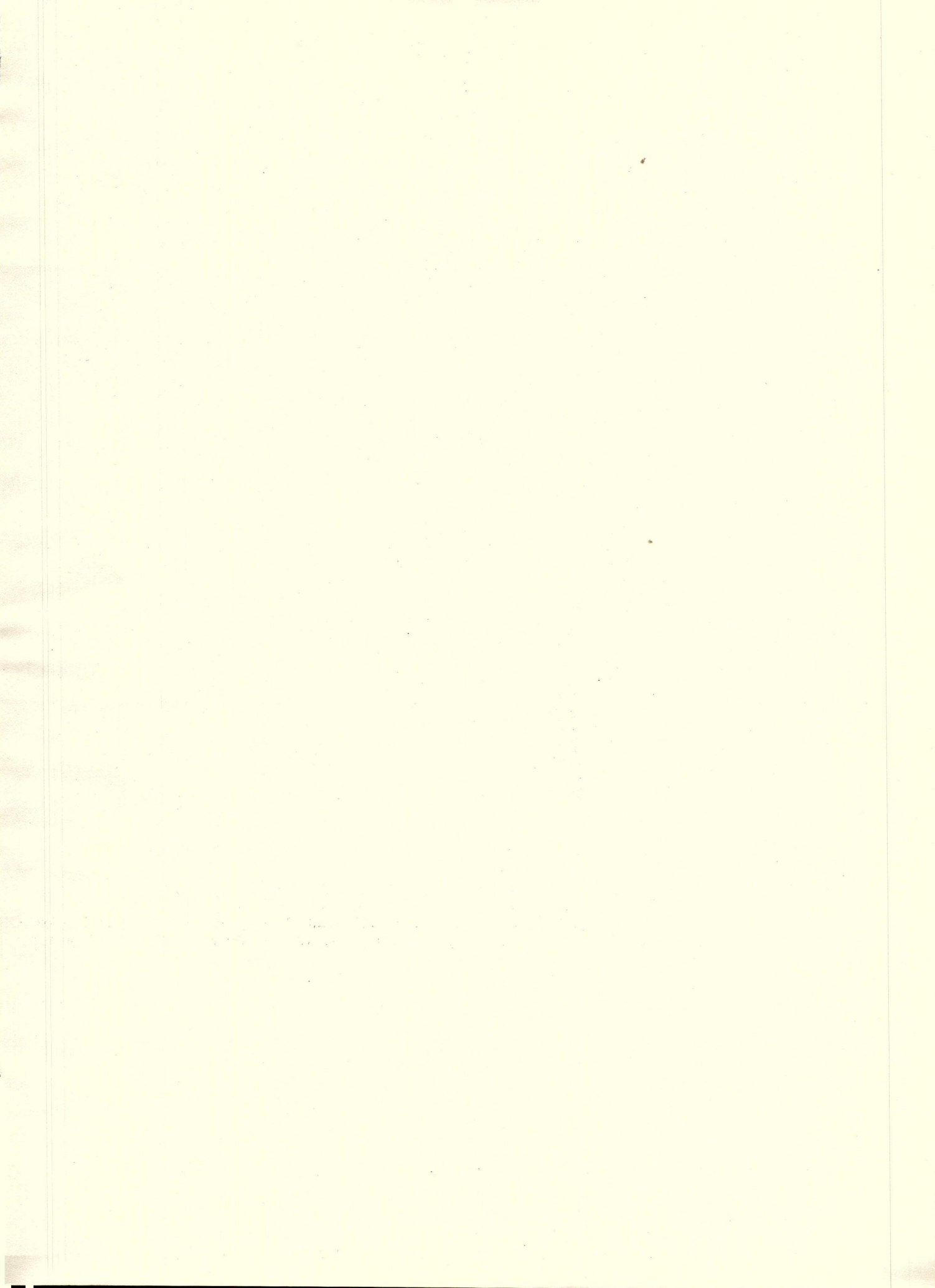
Plansch 2. Avvågningskarta över Lund. Höjdkurvorna efter stadsingenjörskontorets avvågningshågnader och vattendrag skisserade efter 1704 års karta. Krysset på Mårtens fälad anger p

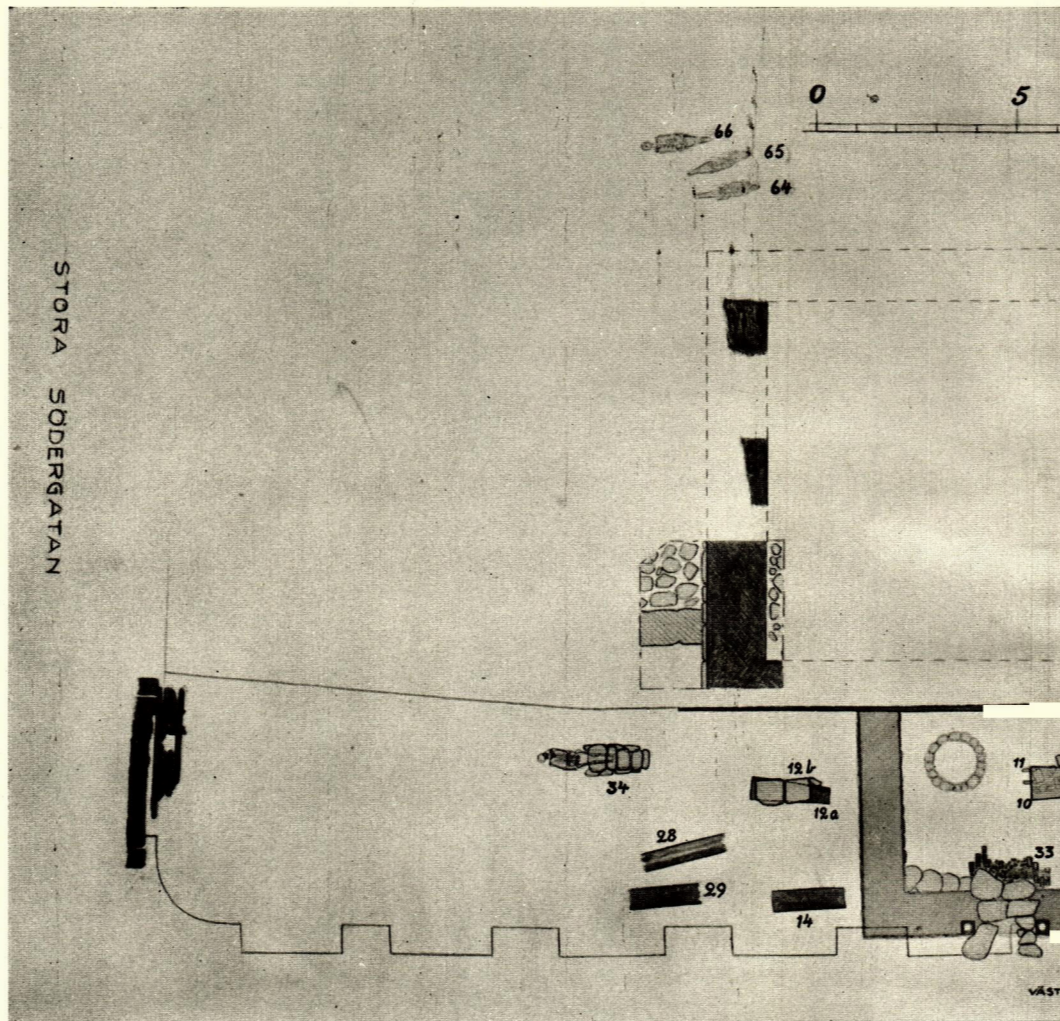

urta av år 1909. Siffrorna angiva höjd över Lunds stads nollplan (havet) i meter. Bebyggelse,
för den höga punkten vid Linero. Skala 1:20000.

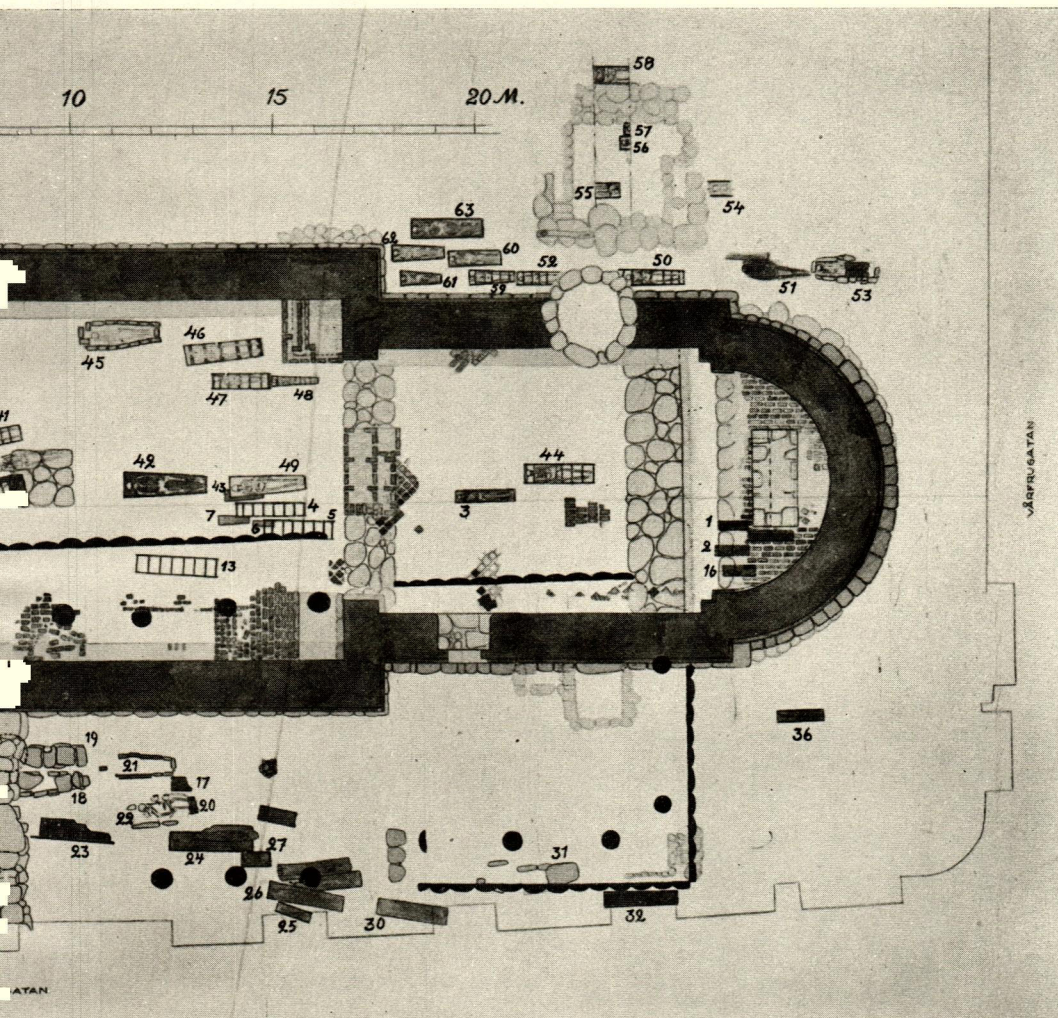

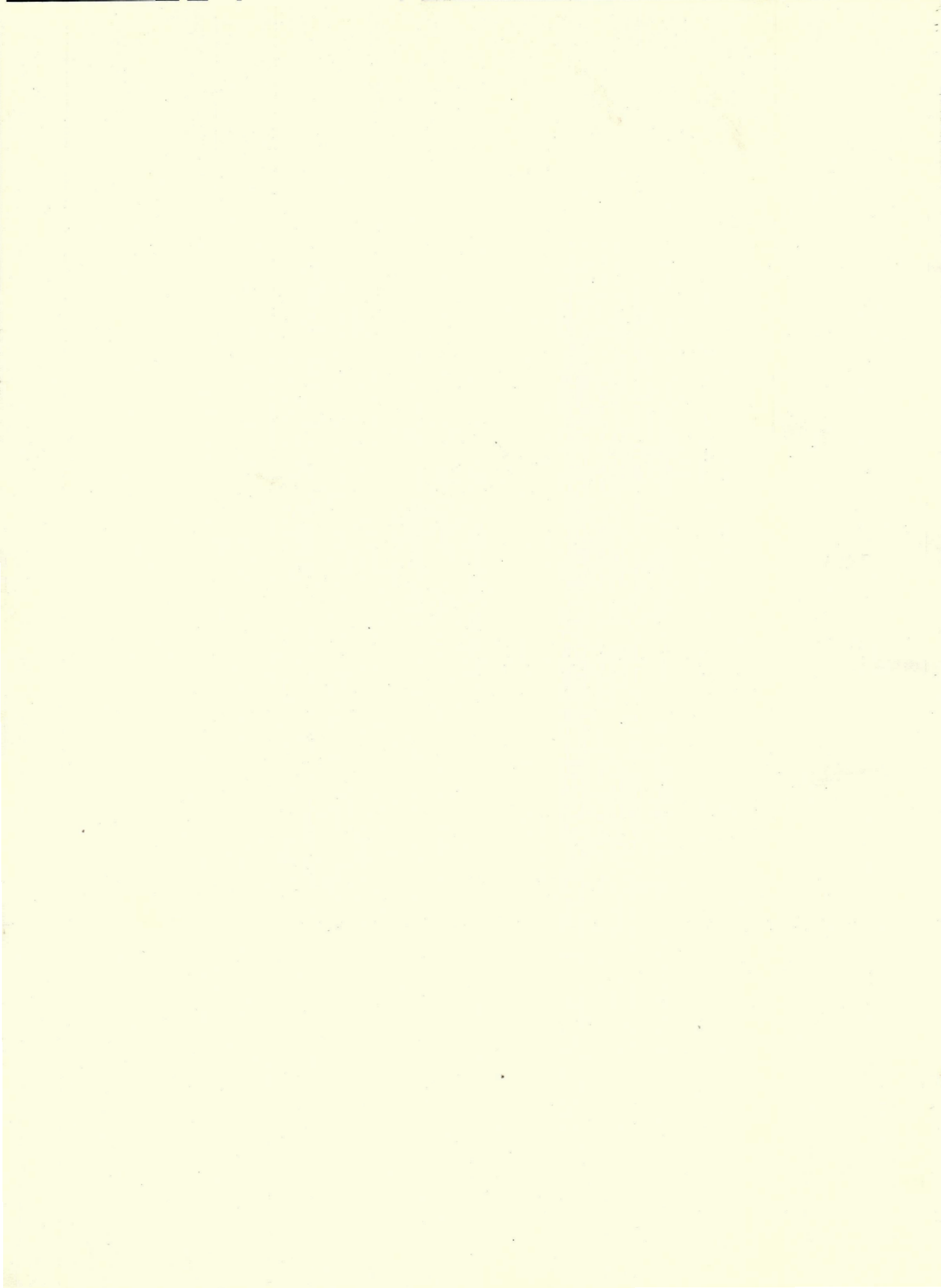

Plansch 3. S:ta Maria minors stav- och stenkyrka. Uppmättningsritning av Pär-Axel Olsson. Västmur och tre norr därom påträffade gravar, vilka undersökts av Harald Nilsson 1926.

er de 1911 och 1914 framgrävda delarna. På ritningen har senare inlagts delar av stenkyrkans

S K R I F T E R

UTGIVNA AV FÖRENINGEN DET GAMLA LUND

1 [1919]	Kartor över staden Lund och dess jordar från tiden före 1705 utg. av L. WEIBULL.	Nedsatt pris kr. 2: —
2 [1920]	RYDBECK, Ö., Den äldsta kristna konsten i Skåne, Lund och Dalby.	” ” ” 2: —
3 [1921]	QUENNERSTEDT, A., Mina första Lundaminnen.	” ” ” 2: —
4 [1922]	WRANGEL, E., En Lundaskald och en skämtdikt om Lundafllickorna.	” ” ” 2: —
5 [1923]	Lund på 1690-talet. 1691 års sjättepenningsslängd utg. av G. CARL- QUIST. S. Klemens och Drottens rotar.	” ” ” 2: —
6 [1924]	Lund på 1690-talet . . . 2. Krafts och Vårfru rotar.	” ” ” 2: —
7 [1925]	WERNER, C. Blick på byggnadskulturen i det nuvarande Lund. ...	” ” ” 2: —
8—9 [1926—27]	OSBERG, N. P., Lundaminnen från 1820-, 30- och 40-talen. Utg. av GUNNAR CARLQUIST.	” ” ” 4: —
10 [1928]	FORSANDER, J.-E., Utgrävningarna å Domkapitelhusets tomt. Sommaren 1927.	” ” ” 2: —
11 [1929]	WIESELGREN, P., Lunds Akademi på 1820-talet. Personskildringar i brevform.	” ” ” 2: —
12 [1930]	ERLANDSSON, H., Om vattendragen och den äldsta bebyggelsen i Lund.	” ” ” 2: —
13 [1931]	BERG, J., Från gamla Lund. Några föremål i min samling.	” ” ” 2: —
14 [1932]	WRANGEL, E., En lundensisk studentkrets vid 1800-talets mitt. Med teckningar av Carl Wetter.	” ” ” 2: —
15 [1933]	KARLSON, W., Lundensiska yrkesmän. Tenngjutare.	” ” ” 2: —
16—17 [1934—35]	VON SCHWERIN, H. H., Lundagårdshuset.	” ” ” 4: —
18 [1936]	CLAESSON, HILDING, Lunds Kyrkogårdar. I.	Pris kr. 3: —
19 [1937]	BLOMQVIST, RAGNAR, Fru Görvels gård i Lund.	” ” ” 3: —
20 [1938]	AGRI, JANNE, Anteckningar om Lunds borgare på 1740-talet.	” ” ” 3: —
21—22 [1939—40]	BLOMQVIST, RAGNAR, Tusentalets Lund.	” ” ” 6: —

Anmälan om inträde i Föreningen Det gamla Lund sker till skattmästaren, köpman ERIK RYDBECK, Kyrkogatan 23, Lund. Avgiften är 3: — kr. årligen. Ovan förtecknade äldre årgångar kunna av medlemmar, även nytillträdande, i mån av tillgång erhållas hos skattmästaren.